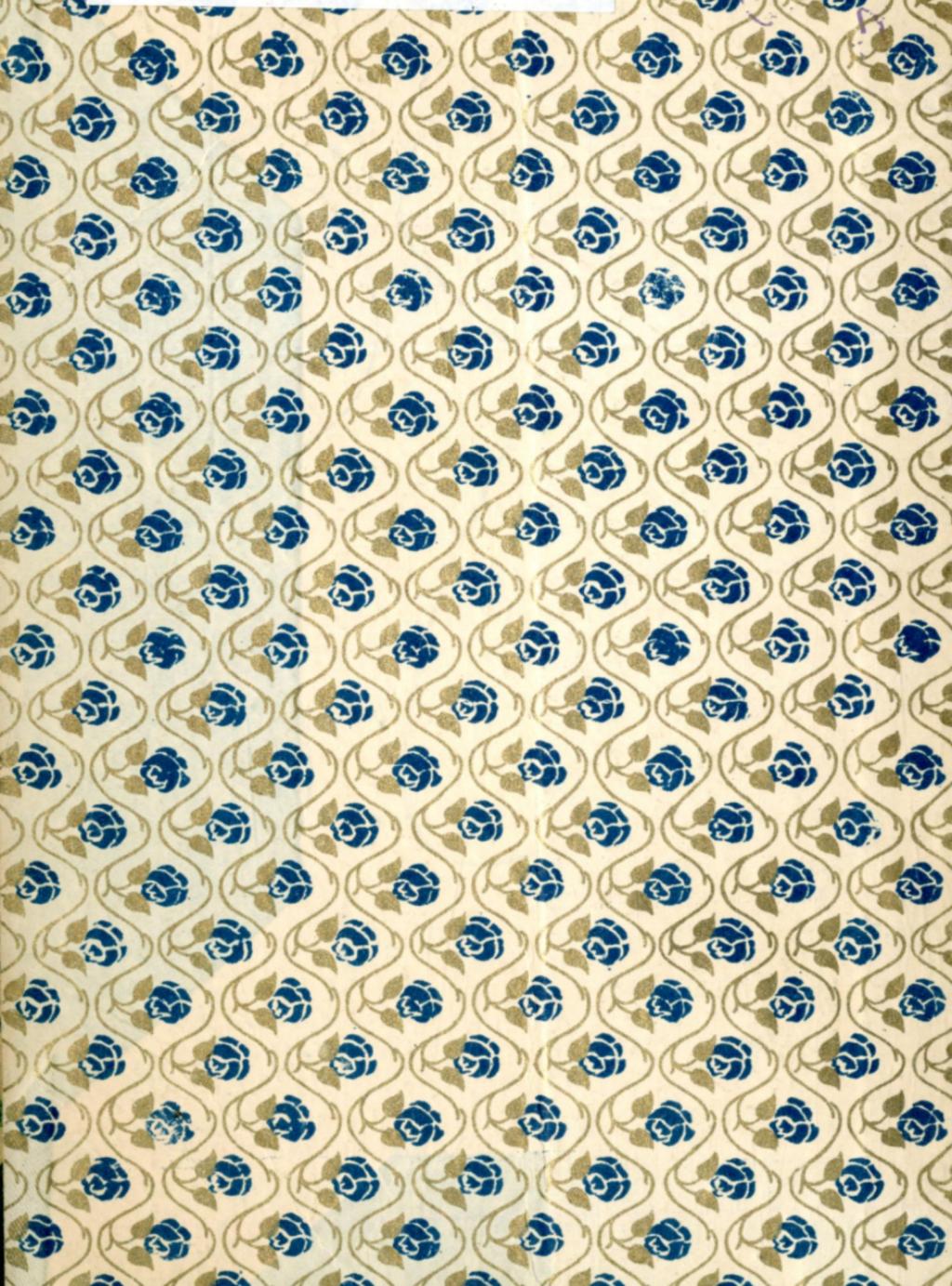
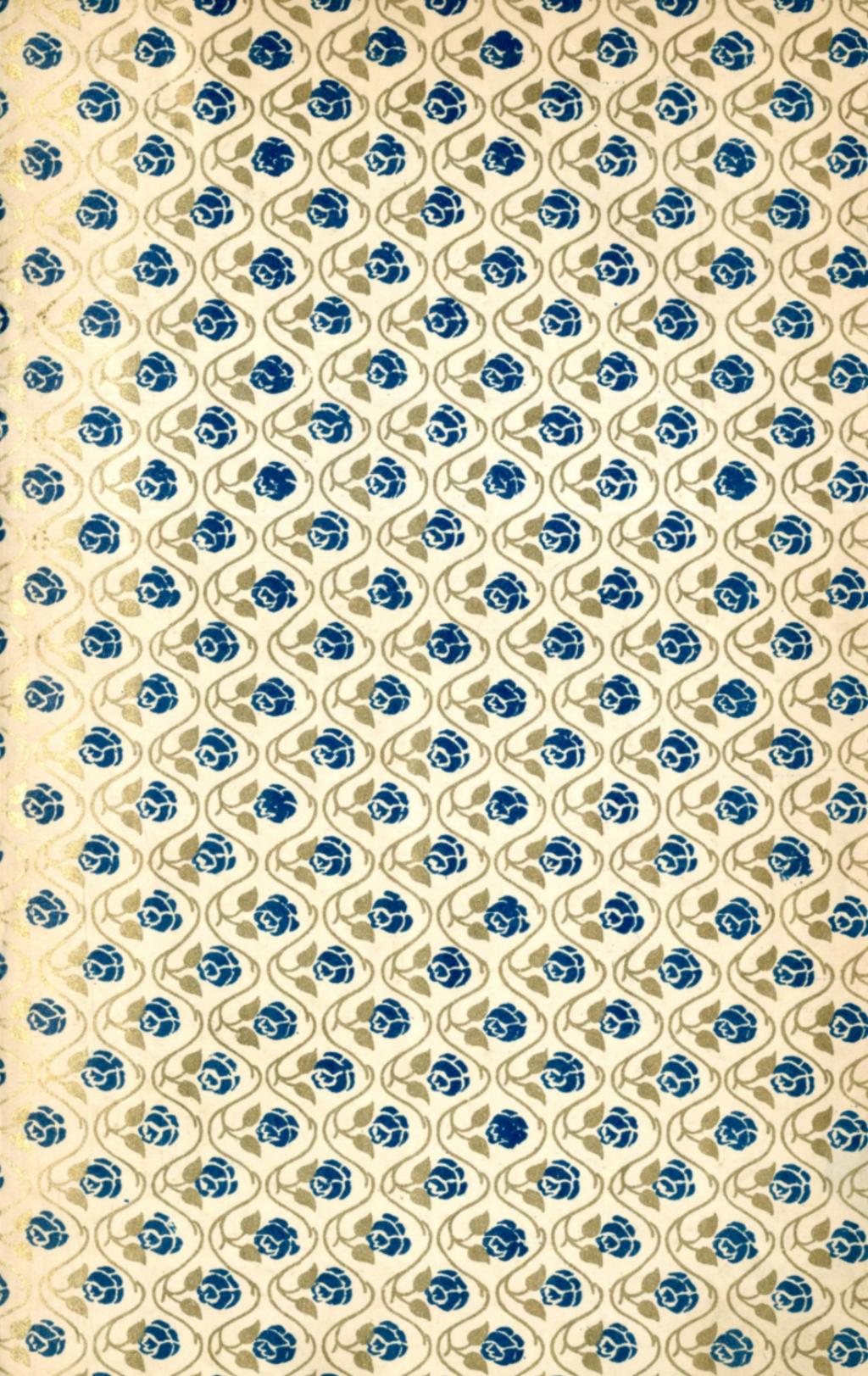

ЛННБ України ім. В. Стефаника

00598095 (-)

PPN

Речник незалежності України в 1848 р.
о. Василь Подолинський
(Побільшнене давної фотографії).

13-3780

Д-Р ВАСИЛЬ ЩУРАТ.

НА ДОСВІТКУ НОВОЇ ДОБИ.

СТАТТІ Й ЗАМІТКИ

ДО ІСТОРІЇ ВІДРОДЖЕННЯ ГАЛ. УКРАЇНИ.

НАКЛАДОМ КНИГАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМ. ШЕВЧЕНКА.

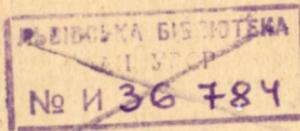
У ЛЬВОВІ 1919.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

9(СБ-2-Зах.обе.) , 18° + 8(с)У, 18° (09) (с47.74)

3, 50к.

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

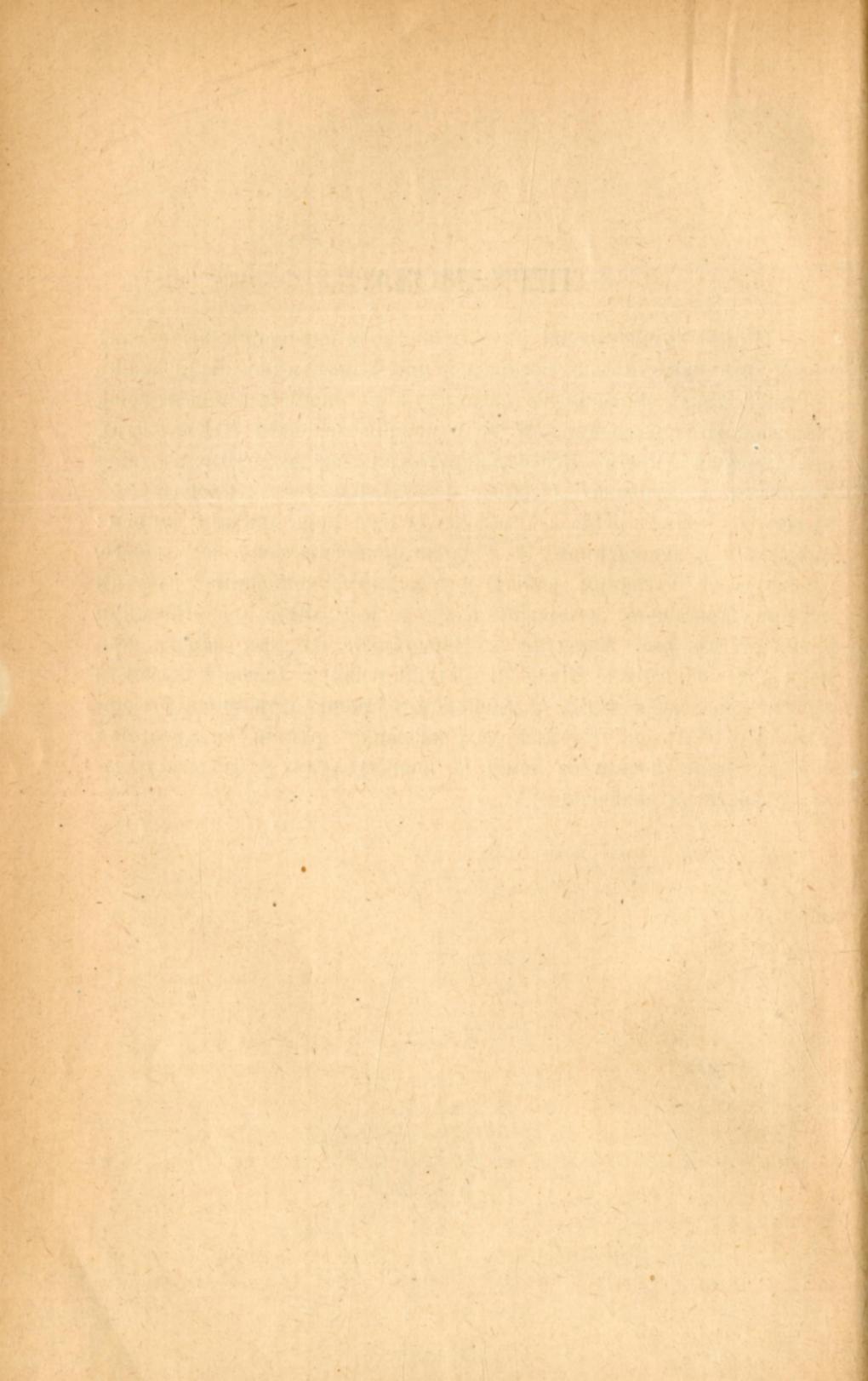
Львівська державна
наукова бібліотека

№ 26283

ПЕРЕДМОВА.

Подане в сій книжці — се самі преби вияснення поодиноких подій, які сяк чи так, посередно чи безпосередно, мали вплив на зрост нашої національної свідомості, що виявилась у початковій добі нашого відродження, себ то в першій половині XIX століття, на галицькій Україні. Все було друковане вже по 1910 р. в наших часописах і журналах (»Діло«, — »Неділя«, — »Свобода«, — »Світ«, — »Наша Школа«) й улягло тут лиши дрібним змінам: поправкам і доповненням. На скільки приносить воно щось нового, завдичую се незнаним раніше матеріалам рукописним і забутим друкам. Рукописні матеріали брав і з архівів оо. Василіян у Львові, гр. кат. Капітули в Перемишлі, гр. кат. парохії при церкві св. Варвари у Відні, гр. Дідушицьких у Львові й краєвого архива городських актів, де здепоновані давні акти високого карного суду у Львові. Управам усіх названих архивів складаю тут ще раз ширу подяку за поміч у пошукуваннях і за дозвіл покористувати ся знайденим.

У Львові 1. надолиста 1918.

Відрух наполеонішини на галицькім Поділлі.

„В ціли забезпечення щасливого ествовання нашого перед ненаситною гордістю чужого покорителя“ — так голосив воєнний маніфест із 6. цвітня 1809 р. — розпочала Австрія зачіпну війну з Наполеоном. Розпочала зачіпну війну, користаючи з хвилі, в якій Наполеон був занятий війною в Еспанії, щоб не лиш забезпечити своє ествованне на будуче, але й відплатити чужому покорителеви за власне упокоренне. На трех пунктах мало брязнути австрійське оружje. Одним із тих пунктів було недавно утворене Варшавське Князівство, куди попровадив австрійських воїнів архікнязь Фердинанд д' Есте.

Невеличка армія Варшавського Князівства не довго мірила ся з противником. Після капітуляції Варшави останки польських сил, замість ставити Австрійцям дальший опір, згідно з раншою інструкцією Наполеона, даною з дороги на Віден, кинули ся кількома відділами на східну Галичину. Занімаючи позицію за позицією, опанували й сам Львів, відки невеличка австрійська залога винесла ся в напрямі Станиславова. В погоні за австрійськими військами один з польських відділів загнав ся аж під Заліщики, де наскочив на австрійського генерала Біккінга і розпочав партизантку. Інтересний опис тої партизантки, котрої тереном був простір між Заліщиками і Тернополем, подає рукописна „Księga Monasteru Ułaszkowieckiego Z. S. B. W.“, писана з диспозиції вікарія василіянської провінції від 1770 р., а тепер завдяки ревній опіці, присвяченій б. провінціялом о. Плат. Філясом памяткам василіянської старовини, зберігана в центральнім архіві оо. Василіян при святоонуфрейськім монастири у Львові. Під роком 1809 читається там по польськи таке:

„Той рік найфатальнішим у сім краю показав ся. Бо війна, розпочата між найяснішим цісарем Австрії Францом

і цісарем Французів Наполеоном, розтягла ся аж до тутешніх країв. Бо чути було тільки, що дня 14. цвітня під Баварією зачата битва, з обох сторін крівава і завзята, тривала п'ять днів і стільки-ж ночий, а вкінці Німці мусіли з поля уступити. Чути було такоже, що Німці від Поляків відібрали Варшаву. Поляки-ж, поправивши ся, від Варшави аж сюди забігли і під Заліщики примаширували дня 24. мая. А що місто Заліщики мало ся на осторозі, покопавши рови, поробивши вали й заосмотривши ся в жовнірів з амуніцією, то не могли Поляки взяти того міста. Отже старають ся здобути його множеством люду. Й зібрали з цілої тутешної околиці хлопів з косами до кількох тисяч, але з ними нічогісенько не виграли. Так і стояли обозом у Звінячи і довкола Звіняча, а форпости їх аж під Заліщиками, через неділь кілька, тай займили береги з цеї сторони Дністра цілком. Аж у перве дня 27. червця Німці з Заліщик вийшли бити ся з Поляками. Поляки, поміркувавши, що не мають ані піхоти, ані армат, ані навіть амуніції і інших до війни потрібних річей, уступили ся аж під Тернопіль. Там на греблі була мала битва і з обох сторін упало по кількох. Потім Поляки уступили ся під Винявку. Німці заосмотрені в амуніцію, армати і все, що до війни потрібне, раз-у-раз за ними. Але-ж під Винявкою обскочили їх Поляки над якимсь там озером і держали в облозі три дні, а четвертого дня ізза браку води німецький генерал Пікінг (*sic!*) учинив капітуляцію перед командуючим підполковником польським Стшижевським, щоби з гонором могли за Дністер вернути бодай в 200 жовнірів з карабінами по відкрученню курків, віддаючи все інше в руки командуючого Поляка. І так стало ся. Отож уже Німці, вертаючи за Дністер, не вертали на Заліщики, відки вийшли, а се мабуть ізза сорому, але на Самушин.

„По божому провидінню воно стало ся. Бо Поляки, не маючи піхоти, тільки коні, тай то слабі, виголоджені, не маючи ніякої амуніції, лиш піки в руках, а палаші і пістолети хиба десятий міг мати між ними, надто малу жмінку становили, числом 300. А самих Німців було 1900 регулярного жовніра в піхоті, з усіким воєнним порядком, крім того друге стільки-ж арнавтів з піками і рушницею на конях. Отже Поляків відразу повинні були накрити. Але-ж

инакше стало ся провидіннем божим, а то мабуть тому, щоби не було великого проливу людської крові.

„Бо ото, коли Німці з Заліщик вимаширували за Поляками, арнавти боком о миль дві-три їздячи, рабували двори, бунтували хлопів против панів і обіцювали їм, що не робити-муть панщини. Отже і сюди на самого св. Петра впали і смертю грозили ігуменови, коли-б їм не дав бочки вина і бочки пива. Тай боячись нещастя, дав він їм бочку меду і бочку пива, щоби позбути ся напасників. Але вони, невдоволені тим, ідуть до ігumenської келії — знати рабувати хотіли — і там застають трех панів: вельм. Шимановського, посесора Ягольниці, вельм. Антона Свіжавського, посесора Сузолівки і вельм. Йоахима Білинського, посесора Миловець, і всіх трех разом взяли в арешт і повели до команди, до Чорткова, де в стислім арешті оставали аж до другого дня. Другого дня на інквізію мусіли ставити ся всі три й на ній двох виправдало ся, що до нічого не належали тай ні в чім не винні, і тому їх випущено. А Антона Свіжавського взято й заведено до Заліщик, а з Заліщик до Черновець, відки мав пійти аж до Бистриці на Волошину і там мав бути взятий до камашів. Однаке його жінка доложила стілько старання, що визволила його, бо виєднала в Поляків, що Поляки німецького авдітора віддали в заміну за Свіжавського, котрий, приїхавши до дому, застав пустку, бо цілком був обробований. Отож в однім тижні, коли Німці й арнавти бавилися з Поляками, хлопи почали ворушитись. І так в Черкащині знайдено підстаросту убитого хлопами; в Ворволинцях за Тлустим хлопи власного дідича, звязавши, завезли до Заліщик; в Більчи економа збили, звязали і відвезли до Заліщик і т. д. Борони Боже було згадати їм за панщину, а тим більше на панщину гнати. Однаке в тім же тижні, коли Німці на Самушин були відведені Поляками за Дністер і коли Поляки назад вернули ся під Заліщики і стали так, як передше стали, хлопи поспускали на квінту свої носи, що їх було починали задирати в гору. Бо Поляки хлопів бунтівників, де лиш про них могли довідати ся, спроваджували живнірами до Тлустого, до генеральної команди, і там остро карали виновних бунтівників та й тим робом хлопські бунти присмирили. А ті бунти походили

не тільки від арнавтів-розбишак, але навіть від німецького генерала Мерфельда, котрий видав до Галичан проклямацію, щоби домінії з хлопами ловили польських жовнірів, розоружували, вязали і доставляли йому, щоб він по законам карав їх смертю. Тую то проклямацію до Галичан бачити можна в протоколі монархічних розпорядків, де є й проклямація князя Його Милости генерала де Гогенльоге і генерала Пікінга.

„Коли ото та і така кара божа на сей край ще не скінчилася, в перших днях липня впав великий град; збіжжа в полі, хоч мало їх було задля тримісячної посухи, і ті витовк, вікна на захід повибивав, криші висік і много шкоди наробив.

„А по тій війні під Винявкою, коли Поляки назад вернулися під Заліщики, наступив розєм і між військами з обох сторін настало завішене оружжя. А тут же польський підполковник Стшижевський, діставши і прочитавши проклямацію Мерфельда, видав до Поляків і обивателів тутешніх свою проклямацію, уложену гарним стилем, проти Німців, як бачити можна тамже, т. є. в протоколі монархічних розпорядків з тих же днів і року. Потім уформував цивільне правительство, назване заліщицьким повітом, сидуоване в Чорткові, відки виходили всі розпорядки, де відбирано до каси податки і постановлювано екзекуцію за них і за ріжні побори, як овес, сіно, хліб, муку, горівку, солонину, масло, крупи, мясо, яйця і т. ін., а також за людей умундурованих з кіньми, яких казано давати, а то непримушених. Вкінці казано присягати на вірність правительству Поляків, а особливо опікунови Поляків найяснішиму Наполеонови, цісареви Французві. На відіраннє присяги зіхав ясновельм. пан Забежевський, староста самбірський, пленіпотент правительства Варшавського, і відбирав її від обивателів і духовенства в Бучачі; а домінії відбириали від деяких священиків і жидів, а священики від люду відбириали і віддавали на письмі згаданому пленіпотентові.

„По тій ото присязі гадали всі, що вже стали ся Поляками. Але-ж у половині падолиста Поляки усунулися і вимаширували до Тернополя, а відтам у перших днях грудня до Бродів і дальше, а сюди на їх місце прибули козаки і Росіяни тай почали робити кордон з Німцями по Стрипу і конскрипцію населення.

„Тут дивна річ! Росіяни обняли сей край по Стрипу, а Німці з Заліщик видають палети на екзекуцію, вибираючи не лиш свої залеглі податки, але й податки на удержання російського війська. І російські жовніри екзекують! Отже непонята річ: чий се є або чий се має бути край? Німців чи Росіян? Бо вже не Поляків“.

Дальша записка „Księgi Historyi“ датована 23. грудня ст. ст. 1809 р. Значить, усе наведене записане ранше, але не ранше перших днів грудня, бо згадується, що в перших днях грудня польські війська вибралися з Тернополя до Бродів, а тоді на їх місце прийшли на Поділля Росіяни. Отже перед нами оповідання сучасника, ігумена улашковецького монастиря Макарія Татаркевича, котрий не одноз оповідженого сам міг як не бачити то бодай за свіжа ще чути. Того рода реляцій про події на гал. Поділлі в 1809 р. оголошено доси ще дуже мало. Можна було сподіватись, що розпочата членом палати панів Вол. Федоровичем збірка п. з. „1809 Campagne de Pologne“ в однім з дальших томів подасть їх найбільше. Перший том тої збірки, виданий парижською книгарнею Пльона в 1911 р., приносить на 414 стор. дрібного друку (крім вступу і індексів) що-йно незвичайно старанно зредаговані „Documents et matériaux français“, тай то тільки „depuis le commencement jusqu'à l'occupation de Varsovie“. На жаль, у часі воєнної заверухи цінний архів Федоровича в Вікні уляг повному знищенню. Тому нині повинен тим більше придатись кождий, хоч би і найдрібнійший, аби лише новий, причинок до історії 1809 у східній Галичині. Таким без сумніву буде оповідання улашковецької монастирської хроніки. При деяких люках, які можна замітити, прочитавши хоч би фейлетонове представлення партизантки Стшижевського Ст. Шнір-Пепловським¹⁾), в тім оповіданню є неодно незнане відки инде. Доволі виразно нашкіцована історія викликання серед селянства зреволюціонізованого Поляками контрреволюції на користь Німців може пригадувати подібну історію в зах. Галичині з 1846 р.

¹⁾ Z przeszłości Galicyi, Львів, 1895, ст. 203—209.

Із днів упадку Наполеона.

Отрясши з себе сарматські сніги, в яких загребав мало-що не цілу „велику армію“, Наполеон в 1813 р. спробував знову щастя. Відгомоном того факту була справжня повінь воєнних проклямаций і всяких офіційльних циркулярів, випусканих із найвисшої канцелярії у Відні такоже до нашої Галичини. Поминаю такі, що були подиктовані по-потребами воєнної мобілізації. Дали ся вони важко відчути нашому населенню, дарма що воно вже було настроєне на високий тон австрійського патріотизму і вже тоді дослугувало ся авансовання на Тирольців Сходу. Та не менше заворушували настрій загалу ті численні відзиви правительства, що були сигналами воєнного барометра.

Вже 26. серпня вислано з Відня до галицької губернії наказ, котрий у вересні через ординаріяти подано до відома духовенству для виконання.

„Відомо всякому, що чоловік заєдно повинен величati і благати Бога, звертати ся до Нього зі своїми по-потребами, взивати Його помочі, бо Він є один, що всяке зло може зовсім відвернути від нас, а часто й ущасливленнє цілого загалу полішає молитві одного праведника“.

Висловом такої засади починається ординаріятський циркуляр, адресований до деканатів у вересні. Покладаючи ся на ту зasadу, найясніший монарх у хвилі, коли війна між нами і Францією вже почала ся й коли наступив розлив крові страшний, але конечно потрібний для забезпеки правительства і спасення добра країни, хоч і уповає на своє могуче оружжє, однаке більшу надію покладає в молитві до Господа Бога. Тому і взивається духовенство з вірними до відправи богослужіння в цілі упрощення в Бога успіхів для австрійського оружжя, закінчення поневільної війни, приневолення неприятеля до

тревалого і здавна даром вижиданого міра для добра релігії і загалу, та для навернення на дорогу правди тих, що блукають.

Цілих п'ять неділь лунали під зводами наших міських церков „ектенії во время брані“. Аж знову в жовтні пішов по деканатах ординаріятський циркуляр з порученнем, щоби додавати до них і подяку за осягнені побіди — гимн св. Амвросія. І коли перше при співанню ектеній не в одного вривав ся голос на згадку про батька чи сина, на згадку про мужа чи брата, покликаних на непевне поле битви, то інакше вже плило з грудий „Тебе Бога хвалим“. Те було „zum Tode betrübt“, а се вже „himmelhochjauchzend“.

І коли висші офіціяльні круги в цілі упрощення благословенства для австрійського оружжя вимагали від кожного вірного по 5 Отченашів і по 5 Богородице, то вони були за скромні в своїх вимаганнях. В осени 1813 р. не впало стілько листків з наших дерев, кілько молитов принесено Богу по наших українських селах на інтенцію щасливого кінця війни.

І так більше ніж пів року, мало що не рік, складав народ крім данини крові і гроша також данину серця, данину сердечних почувань. Нічим було в порівнанню з нею навіть добровільне ставлення полку своліжерів, до якого на зазив правительства зголосилося богато наших поповичів з початком 1814 р. Наш народ складав ту данину широ.

Не менше щиро поквапив ся він на зазив правительства виявити свою радість ізза упадку „неприяителя вітчини“. Було то по 16 червня 1814 р., в часі тріумфальних торжеств, устроюваних по цілій Австрії, в церквах і поза церквами, в церковних і світових формах.

Урядник віденського магістрату, Йосиф Россі, виповнив аж два спорі томи описами обявів патріотичного ентузіазму в численних місцевостях усіх австрійських країв. Другий том його публікації п. з. „Denkbuch für Fürst und Vaterland“ (вид. у Відні 1815 р.) говорить нам багато й про нашу Галичину, бо аж на 45 сторонах, в 90-тіох шпальтах. Столиця краю, Львів, на першім місці. А дальнє інші міста і місточки, села і присілки, навіть найдальші від світа

закутини на нашім карпатськім Підгірі і глибоко в горах заховані житла. Довгий-предовгий був би реєстр осіб, що взяви участь в „парадах“, постарались про публичне оголошене своїх імен і актів патріотичної радости. Але тих мас нашого простолюддя, що в таких оказіях уміють здобути ся лиш на „вдовині лепти“ — їх не називано в пропамятній книзі, вони безіменні. Тай чи могли-ж вони відержати конкуренцію з тими, що все були майстрами в робленню парад, пусканню фаєрверків, устроюванню ілюмінацій, фабрикованню транспарентів з білими орлами та назначуванню всого, що дастъ ся назначити, червоно-білими кокардами? Однаке помимо того сліди безіменної маси виступають у парадах 1814 р. виразно; тим виразніше, чим більше заслоняють її перед нами близкучі імена.

Львів на зазив свого бурмістра Франца Антона Льоренца устроїв „торжество мира“ 29 червня. Всі цехи і стоваришення, вся шкільна молодіж з професорами, ц. к. ліцей, обі духовні семінарії, все духовенство, біле і чорне, з катедральними соборами, магістрат, генераліція з військовою залогою — словом усе, що жило у Львові, поспішило до костела Домініканів. Відси під проводом вірменського архиєпископа перенесено ся процесіонально до лат. катедри дорогою обсадженою шпалірами війська, при грі дзвонів і вистрілах армат. В лат. катедрі pontificalна Служба Божа, німецька проповідь, відспіваннє гімнів, амврозіянського і державного, а все переплітане сальвами воєнної артилерії і міщанської міліції. Не бракло й жидівських причинків.

Те все було з рана. Вечером усі публичні й приватні будинки ілюміновано. В театрі святочна вистава, а перед нею ілюміноване цісарського портрета на сцені й цісарський гімн. Магістрат устроїв на площі тріумфальну браму з Марсом і Мінервою, з фавнами на пегазах, в римськім стилі, а плянти на валах здовж обвішав лямпіонами. Ріжнокольорові лямпіони мінили ся світлом і з ратушевої вежі, а в ратушевих вікнах пишали ся герби аліянтів: Австрії, Росії, Прус, Англії. Нептунова кирниця на ринку перемінила ся в водограй, що стріляв водою на три сажні в гору, окружений світлами.

Магістратови були помічні в ілюмінаційних працях інспектор будівництва Ант. Кінштетер рисунком, а проф. унів. Ган латинськими написами. Малюнки вийшли з під кисти маляря Ант. Лянга і помічників-аматорів. Майстром освітлення і штучних огнів був пан Фабер, котрого штука на одній тріумфальній брамі заблісла з 2500 лампіонів. Такими артистичними силами ні розпоряжав звичайний смертний чоловік. Тому навзвади з магістратською ілюмінацією могла йти ще хиба штука дирекції архітектури й будови доріг, котрої творцем був правительственный геометр і рисівник Юрій Глоговський. Він списався так славно, що транспарент його помислу удостоївся увічнення в ритовині на міді, поміщеній у відбитці в Denkbuch-y. Була то також робота в класичнім римськім стилю — зображення Мира і його благодатій. Класичними помислами на меншу скалю були й десятки інших транспарентів на домах урядників, купців, професорів. Дехто пописувався знаннem чужих мов. Магістратський радник Фестенбург здобувся на сентенції в 10 мовах, в польській і російській, в єврейській і сирійській та в ріжких західно-европейських. Лиш перукар Фридр. Валіс не піддався шаблонові. Його транспарент представляв воєнне обозвище, де союзні жовніри напиваються в маркетанки. Також виставив і один шинкар. Написи на транспарентах були й віршами. Тут було поле до попису саморідним поетам. Та перші їх виступи осталися й послідними. Навіть автори спеціальних од і канат, панове Мінстерфельд, Рейхерт і інші не здобули пізніше місця на німецькім Парнасі. Друки їх належать нині до білих круків.

Ну, а щож наші, львівські Українці?

Іх не богато. Може й не всі попали в Denkbuch. Та я їх умисне поминув, щоби сказати про них разом.

Найдостойніші виступив знаний нам учений, ректор духовної семинарії, канонік Іван Лаврівський. В пропамятній книзі звертається ся особлившу увагу на його транспаренти й написи. „Транспаренти складалися з живописно представлених образів, що виражали алегорично осягнену побіду, вигляди на щасливу будчину і близкучі чесноти нашого наймилостивішого володаря; на написи-ж зложилися в часті досконалі й відповідні уступи з рим-

ських і грецьких авторів, а в часті оригінально скомпоновані латинські вірші, які задля своєго сильного вислову і краси слова безперечно заслугували на дословне передрукованнє, однаке за-про недостачу місця не можуть тут бути подані“. Притім Лаврівського названо „знаним з його широких відомостей“, як і шість літ пізнійше виразив ся про нього Юліян Немцевич¹⁾.

Тільки з ширшої та повної пієтизму посмертної згадки знається професора моральної теольогії о. д-ра Йосифа Ярина († 15. вересня 1817 р.). В тій згадці, которую професор історії д-р Мавс посвятив покійному товаришеві дня 11. падолиста 1817 р. на львівськім університеті²⁾), сказано, що о. д-р Ярина, уродивши ся сином священика в Радоцині, вчив ся в Бардієві, Кошицях і Відні, став у 25 році життя професором університету, віддавав ся приватно студіюванню Канта і Фіхте, вчитував ся в поезії Шілера, та з запалом говорив про потребу і значіннє національної літератури й сам трібував писати вірші. На жаль, помер в 29 році життя. Він на звеличаннє свята міра постарає про два транспаренти, з яких один зображав тріумфальний похід Його Величності цісаря з написом:

Orbis amor, Caesar, Victor laurea accipe vota,
Doctor ac auditor, quae TIBI sacra fecit.

Другий транспарент представляв Сатурна, Мир, Чесноту і Щастє і був також означений відповідним написом.

Таксамо й віцепректор духовної семинарії о. Іван Тредерович виставив у себе транспарент, де був уміщений Геній з пальмовою віткою і рогом обильности — персоніфікація щастя з написом.

¹⁾ Немцевич зробив Лаврівському візиту в духовній семинарії у Львові 1820 р. В своїх споминах каже про нього, що він є „любителем польської літератури і наміряє писати історію руської церкви в Польщі“. Оглядав у нього збірку старинностей: ерекцію лаврівського монастиря з 1262 р., рукописне Rozmyślanie o żywocie Jezusa Chrystusa з XIV ст., ерекцію львівських Бенедиктинок, Юзефовичеву історію Львова в рукописи і інше. (Podróże historyczne, Париж, 1858, ст. 442, 444).

²⁾ В українськім перекладі о. Антона Добрянського видруковано її в „Перемышлянинѣ на годъ 1855“, в польськім перекладі у Pamiętnik-y lwowsk-im 1818, т. I, ст. 51—69.

Професор біблійних студій на львівському університеті, бувший вихованець віденського конвікту, а пізніший генеральний вікарій львівської дієцезії, о. Мартин Барвінський, що також мешкав у духовній семінарії, обмежився на транспарентовий напис, але грецький; розуміється ся, величав монарха.

Не так близкучо, як у Львові, а все таки позначно святковано торжество мира на провінції. Були штучні огні і світла, були тріумфальні брами і луки і транспаренти, греміли моздірі, гуділи дзвони, товпився народ по церквах і в процесіях. Розуміється ся, багатіша і впливовішша Польща вела всюди перед, як і у Львові. Українцям найчастіше роблено таку концесію, що їх церкву призначувано на збірний пункт, відки в процесіях все переносилося на „паради“ до костелів. Так було в Янові коло Львова, в Болехові, в Кутах і в численних інших містах і місточках єхідної та західної Галичини. Тільки в перемиській катедральній церкві відбула ся офіціяльна Служба Божа, таксамо як і в латинській катедрі; вечером Перемишляни балювали; купець Затварницький звернув загальну увагу на вивішений у своїм вікні вінець з написом „Vivat Franciscus I.“ і з кількома віршами.

В деяких закутках Українці не мали польської конкуренції. Там вони самі пописували ся, як уміли.

В косівськім після церковної відправи громади за порадою старокосівського пароха о. Іллі Вишневського, роздали харчі між 40 убогих.

В Сопові о. Дмитро Сінгалевич по Службі Божій погостили людий з доохрестних громад коштом своїм і дідича Каєтана Торосевича.

В гірськім сільци Жидовську незаможний парох, о. Василь Константинович власним коштом ілюмінував церкву і стягнув народ на величаву вечірню, під час якої виголосив патріотичну проповідь.

І інші українські місцевості зазначили пам'ять хвилі переважно філянтропійними актами — милостинею, на котру Львів, здається, забув — занятій фаєрверками.

Можнаб до поданого докинути ще кілька дрібниць. Можнаб і з польських маніфестацій на провінції виловити дещо характеристичне для тодішнього часу, таке приміром,

як транспарент кс. Левандовського в Долині, на котрім Поляк подавав руку Австріякови. Розуміється, се був той Поляк, котрий недавно, бо в 1809 р., після заняття Львова польськими союзниками Наполеона, голосив „проч з Австріяками“, стручував уланською пікою австрійського орла з публичного будинку, малював австрофіла митроп. Ангеловича в фелоні під шибеницею, а ілюмінованими транспарентами величав Наполеона, побідника Австрії¹). В 1814 р. той Поляк був уже австрійським патріотом. Чи справду? Питання може зайде. Вже в тім самім 1809 р. по відзисканню Львова Австрією лат. арцибіскуп Кіцкі робив ілюмінацію, за що 15-літна панна Пузинівна ножем порізала йому транспарент, а самого виляяла, про що й пущено тоді насмішливий вірш по Львові²).

¹⁾ Die Stadt Lemberg im Jahre 1809, Львів 1862, — Dr. B. Pawłowski: Lwów w 1809 r., Львів 1909.

²⁾ L. Siemieński: Panna Antonina P. czyli wejście Austryaków do Lwowa. Scena z r. 1809, в Noworocznik-y Demokratyczny, Париж 1842, ст. 266—277.

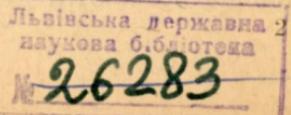

Тернопільські паради в 1816 р.

Ігумен василіянського монастиря в Улашківцях, о. Макарій Татаркевич уже кілька ночей не спав добре. Пропрівії від капіталу на Віденськім Банку не виплачувано монастиреві вже від шести літ. Опинивши ся разом з монастирем перед п'ятьма роками під пануванням Росії, він усе вважав за страчене. Аж наступила нагла зміна. Як ненаадійно в 1809 р. т. зв. Тернопільський Край став ся власностю Росії, так теж нечайно в 1815 р. знову відзискала його Австрія. Перед ігуменом на столі лежав саме друкованій універсал, котрим взивало ся до присяги на вірність цісареві Францові на день 9-ий вересня 1816 р. до Тернополя ясновельможних обивателів тернопільської землі і всіх духовних, що мають уряд. От добра нагода! — подумав собі о. ігумен. Можна буде спитати, чи нема якої відповіді з губернії на останній ургенс.

Дня 9 вересня рано о. Татаркевич, хоч і не дуже добре настроєний, бо не вповні здоров, станув у своїм звичайнім тернопільськім заїзді „під чорним орлом“. В місті застав уже много обивательської братії, духовенства, монахів. Від знакомого довідав ся, що в палаті комісаря Штутергейма треба явити ся о 9-ій годині. Пійшов з іншими. Комісар любо витав усіх, просив ставити ся на 10-ту годину й запрошуваючи на обід. Коли всі повиходили, о. Татаркевич скористав з доброї нагоди. Довідав ся, що справа одержання провізії вже полагоджена корисно. На відповідь треба буде ще почекати трохи — з місяць, зо два. Се поправило о. ігуменови гумор. Постановив на те конто забавити ся.

I забавив ся. А вернувшись по забаві „о сухім куснику хліба“, але з доброю надією, до Улашковець, так оповідав товаришам під час пообідної рекреації.

„О годині 10-тій зрана, коли зібралися ясновельможні панове обивателі тернопільської землі і священики, ждали ми ще годину в палаті на військо трех regimentів. Скорож вони прийшли з кінницею в кілька цугів, тоді з великою помпою проводжений був усіми до костела ясновельможний комісар де Штутергейм, котрого в дверех дожидали з свяченою водою всеч. о. Посядальський, канонік каменецький, декан язловецький, а парох ягольницький і місцевий парох у капах. А коли вони його, покропивши свяченою водою, ввели до костела, зараз на дзвіниці вдарено в дзвони, а в костелі на хорі в труби. Він, віддавши поклон найсвятійшим тайнам, вступив на приготовлений трон, над котрим намальований був у весь ріст портрет найяснішого монарха Франца. Коли там став, побіч того портрета, зараз у дзвони перестали дзвонити і труби на хорі вмовкли. А коли той згук дзвонів і труб устав, мав промову по польськи, гарну і відповідну до того величавого акту. По ній вийшов на середину полковник і читав виразно роту присяги всім загалом. Світські під час того читання повинні були підняти руки в гору, подаючи перші три пальці правої руки наперед, а духовні мали тримати праву руку на грудях. По відчитанню тої роти а нашій присязі на вірність найяснішому монархові, поставлено гарно прибраний столик, а на нім папір і каламар з пером і там зараз усі зібрані підписалися — світські і духовні. По скінчені підписуванню всі три regimentи разом дали огня з рушниці, а потім і з армат стріляно раз-по-раз.

„Між тим вийшла Служба Божа з виставленнем найсвятійших тайн, під час котрої знову раз-по-раз давано огня, як з рушниці так і з армат, однаково перед евангелієм як і по евангелії. По евангелії проповідь, відповідну до того акту, мав місцевий тернопільський парох. По ній знову густо давано огня з рушниці і з армат, перед піднесеннем і по піднесенню, таксамо під кінець Служби Божої, таксамо по скінченню Служби Божої. Розпочато співати Te Deum laudamus і впродовж цілого співання таксамо густе давання огня з армат і з рушниці тревало аж до втоми.

„По скінченню такого богослуження знову згадані висше всеч. отці духовні в капах провели ясновельможного

комісаря до костельних дверей і покропивши його там свяченою водою, вернулися до закристії, а ми всі зібрали, з військом відвели його з великою помпою до палати. Тут належить одно замітити. Коли ми його провадили до костела, в палаті, по долівці і по сходах, з обох сторін попід стіни, лежали лаври. А коли ми його назад із костела до палати привели, вже ті самі лаври, з долівки і зі сходів, піднесені в гору, стояли з обох сторін попід стінами.

„Коли ми прийшли до покоїв, небавки принесено сюди три спорі столики і зараз накрито їх скатертями і принесено на тацах на всі три столики ріжних лікерів, гаряків, ріжних конфітур, потім буличок дуже смачних, шинки, сальцесонів, щупаків на зимно, зварених, коропів сажено-варених, на зимно і т. д. і т. д. Отже хто що хотів, то їв і що хотів, пив. А коли тому прийшов кінець, сам ясновельможний комісар де Штутергейм вийшов з другого по-кою і просив усіх на обід на четверту годину. Тоді панове, ясновельможні обивателі засіли до карт, а ми священики рушили до своїх квартир, де з собою поговоривши, що нам воно за довго чекати до четвертої години на обід, вибралися до трактирі. Там добрим обідом покріпивши ся, заплатили за нього по 2 зл. п. від особи і вже не квапилися запрошені на той обід панський, противно деякі порозіздилися до своїх домів. А ті з нас, що лишилися, не гадаючи їхати против ночі, ані на той обід квапити ся, все-ж таки поміркували, щоби нас не осудили, скоро нас запрошено, тай пішали — священики.

„В покою застали ми панів обивателів ще при забаві в карти, офіцирів теж досить, а також і священиків. До самого столу, як не більше, то певно півтора сотки осіб знайшлося...

„Аж о п'ятій годині, коли вже навтіялило ся й чекати, вийшов сам ясновельможний комісар, просячи до столу. Рушили всі до салі і як ішли всуміш, так і до столу сідали, і де хто станув, там і сів, до готової зупи. І зараз кождий зачав їсти. При зупі зараз давано антипетики, а перед кожною тарілкою стояла бутилка доброго угорського вина, по три рублі, друга бутилка води, келішок і склянка. А що угорське вино було дуже добре, то дехто зараз при зупі взявся до нього. Потім давано штуку

мяса знаменито приготовану, по котрій панове комісарі обох циркулів, тернопільського і чортківського, звивали ся з англійським пивом, наливаючи кождій особі порожні склянку. По тім пиві апетит до їжі поправив ся. І їли мі ріжне мясиво, дичину, куропатви, ріжні тіста, пресмачні качки, галярети ріжного кольору і смаку, щупаки, коропи, цукри, овочі і т. д. і т. д. В середині обіду давали всім віватові келішки і панове комісарі кождій особі наливали шампанське вино. А коли всім поналивано, рушився ясновельможний комісар де Штутергейм і зачав пити здоровле найяснішого монарха. Так і всі рушили ся і викрикнули: віват, наш цісар Франц нехай живе! А тут музика, що на боці під час цілого обіду грала, вдарила в труби і зараз теж із армат на дворі зачали густо давати огня, і аж до скінчення обіду той огонь не уставав. Не уставали й панове комісарі звивати ся з бутилками шампанського вина і хто лише випив чашу, зараз йому наливано, що тревало аж до кінця обіду. По обіді ясновельможний комісар відпровадив перші особи з салі до покою і станув у дверех, де всі, переходячи з салі до покою, дякували йому, а він собіж препрошуав аж до останнього.

„На тім обіді чи балі не було ані одної особи жіночого пола, бо їх запрошено аж на вечерю, що була о 12-тій годині в ночі. І під час тої вечері такоже густо давано огня з армат. Цілу ніч тревала ілюмінація. Ілюміновано цілий костел Домініканів, церкву, а найкраще була ілюмінована новопоставлена жидівська школа¹⁾. І ціле місто в вікнах було ілюміноване“.

В пару днів після свого повороту до Улашковець, розповівши, що бачив у Тернополі ще кождому з братії окремо, о. Татаркевич на вічну памятку річий вписав своє оповідання в „Księgę Monasteru Ułaszkowieckiego Z. S. B. W.“, відки я його й виймив.

¹⁾ Заснована за російської управи 1813 р. Йосифом Перльом.

Наполеон в антольоїях академичної гімназії у Львові.

I.

В „Хроніці львівської академичної гімназії“, оголошенні Едвардом Харкевичем в урядовім „Звіті“ тоїж гімназії з 1901 р., читаємо: „Непобідиму перепону найде колись, хто скоче написати історію академичної гімназії, а іменно в тім, що з перед 1848 р. нема в канцелярії того заведення ані одного листа, ані одного документу, каталога, свідоцства, словом ані свистка записаного паперу, бо всі акти тодішньої префектури гімназійної згоріли дня 2. падолиста 1848 р. в часі бомбардування Львова“. Вірний своїм словам Харкевич навіть не стрібував побіджувати „непобідиму перепону“ написання історії академ. гімназії з 1784—1848 р. Про ті давні часи першої львівської, нині української гімназії ми так і не знаємо нічого. Тим пожаданіше воно довідати ся дещо таке, що не тільки кидає промінь світла на один пункт кромішної тьми, але й відкриває перед очима картинку з доби хто зна' чи не найпринаднішої, бо з понаполеонської.

В Белзі під Золочевом, в о. Володимира Подсонського, між книжками його діда знайшов я примірник книжки львівського видання п. з. „Erstlinge des Stiles einiger Zöglinge der Humanitäts-Klassen nebst einem Anhange“ в двох томах формату малої 16-ки зброшуваних разом, з яких перший (стор. 213) виданий 1819 р., другий (стор. 286) 1820 р., а оба друковані черенками Пілера. Хто був видавець, того не зазначено на титуловій карті. За те в першім томі під присвятою: „Dem Andenken guter Jünglinge“ — читається ся: „gewidmet von V. B.“ Так само ініціалами V. B. підписана в другім томі передмова. Скрипного поза тими ініціалами видавця зраджує записка на паперовій обгортці знайденого примірника: „Liber hic

a Clar. Reverendissimoque Humanior. Professore Bielecki Victorino Victori Podsoński aud. II-dae hum. cl. donatus, die 14 a 8-bris 1822 Leopoli". Не хто інший був видавцем шкільної антольогії, тільки всесвітлійший і всечеснійший професор гуманіорів Вікторин Білецький, котрий в 1822 р. у Львові одним примірником обдарував свого ученика Віктора Подсонського. Вже тому, що друга львівська гімназія (в оо. Домініканів), утворена 1818 р. з паралельних класів першої академичної гімназії, в 1819 р. гуманіорів єще не мала, можна б догадувати ся, що Вікторин Білецький в тім році професором гуманіорів міг бути лише при академичній гімназії. Потверджується се краєвим шематизмом, виданим 1819 р. на 1820 рік, де в виказі учительських сил львівської академичної гімназії фігурує: „Hr. Viktorin Bielecki, Priester der frommen Schulen aus der böhmisch-mährischen Provinz und Lehrer der zweyten Humanitäts-Klasse“. В попереднім 1818 р. о. піярист був при академичній гімназії другим учителем стилю і грецької мови. Віктор Подсонський з Миколаєва, котрому він 1822 р. дарував антольогію свого видання, був від 1816 р. учеником академічної гімназії, бо виказаний в „Iuventus caes. reg. academ. gymnasii leopoliensis e moribus et progressu in literis censa exeunte anno scholastico MDCCCXVII“; кінчив гімназію в паралельних класах у оо. Домініканів преміяントом, як свідчать пeregлянені мною давні каталоги названих паралельних класів, а нинішньої німецької гімназії.

На оба томи гімназійної антольогії зложилися, як се вже в заголовку зазначено, ученики гуманіорів своїми літературними працями в стихах і в прозі. В першім томі виступило 34 авторів, у другому 32, але між ними лише 22 нових, бо 10 з'явилося було не що-йнo в другому томі, але вже і в першому. Імена авторів переважно німецькі; досить часто попадають ся й чеські. В більшій частині означаються ся ними сини захожих галицьких урядників, які, на скільки не вернулися пізніше в свої міста, згодом ополячилися. До Українців належать Йосиф Білецький, Іван Громницький, Іван Остиславський, Роман Теліховський; до справжніх Поляків — тільки Кароль Баранський. Замітна є абстіненція в літературній маніфестації тої гімназії, що в своїх друкованих звітах, т. зв. iuventus-ах, виказує поважне

число як Українців, так і Поляків. Не знаходячи дейнде пояснення такої абстіненції, приходить ся пошукати його у змісті самої гімназійної антольогії.

II.

Оба томи антольогії видані з передмовами проф. Білецького зверненими до „найдорожшої молодежі“. З обширнішої передмови першого тому довідусмо ся, що видаєць єще перед приїздом до Львова, вже в чесько-моравській провінції, будучи на становищі професора гуманіорів, загадував оголосити друком країні стилістичні продукти своїх учеників і був навіть заохочуваний до того зразу людьми, що вміли оцінити педагогічну вартість такої публікації, потім авторитетними голосами в таких часописах, як „Hesperus“ з 1818 р. Поклавши в основу давно плянованої антольогії писання своїх чесько-моравських учеників, проф. Білецький у Львові завершив її продуктами молодих Львовян переважно з 1818—1820 р. Ті педагогічні мотиви, котрими він руководив ся при публікованню гімназійної антольогії, хоч і мають за собою богато слушності, на скільки могLOB залежати на викликанню емуляції серед учеників, уже давно не були новиною. Знали їх єзуїтські школи, потім піарські й василіянські. Новиною належить уважати ширше закроєнне шкільної публікації. Бо коли давніші школи виріжнювали друком лиш такі писання своїх учеників, що вязалися з якимись шкільними оказіями і звеличували якесь шкільне торжество, у львівській антольогії академичної гімназії таким оказійним продуктом учеників, віршам і бесідам виголошуваним під час торжеств на закінчення шкільного року, дано місце лише на сірім кінці, в додатку. І не обмежено шкільної антольогії на продукти одної школи, як се давніше роблено для чисто егоїстичного інтересу; уділено в ній місця ученикам ріжних шкіл австрійської держави. Видко, залежало видавцеви не лиш на викликанню серед учеників емуляції у стилістичних писаннях; залежало може й на защіпленню в серцях молодежі дечого спеціального, що в інших школах держави було виплекане вже ранше.

Більша части „первенців стилю“ учеників академичної гімназії вяжеть ся безпосередно зі шкільною науковою в обсягу класичної фільольгії та історії. Зложені вони будуть прозою (Івана Бляги „Пирг против Агамемнона“, Леопольда Едера „Карло Великий“), будуть стихами (Карла Шміцгавзена „Аkteон“). Дуже тісно звязані зі шкільною науковою й такі стилістичні вправи в латині, як: „Ingenium patientia malorum hebescit“ або „Vulgus amicitias utilitate probat“. Колиб хто сумнівав ся в тім, що на гімназійну антольгію зложилися передовсім найліпші вироби шкільних задач, він позбув сяб усякого сумніву, зустрівши аж по три вироби на обі повисші теми: на першу тему вироби Як. Бадера, Йос. Еберсбергера, Йос. Вобера; на другу — Ксав. Шміцгавзена, Вяч. Рона, Йос. Беранка. Такими самими шкільними німецькими виробами на задані теми є: Фр. Хлюбни „Смерть Карла“, Фр. Герлера „Весна і молодість“, Кароля Баранського „Запрошення на село“, Іgn. Бітнера „Бесіда про вибір стану“, Іgn. Дрдацького „Оборонна бесіда Гораций“, Ів. Громницького „Військовий стан“, Фр. Герцога „Уводитель молодежі“, Ал. Крігслебера „Геройське діло Фердинанда“, Фр. Найгавзера „Буря на морі“, Івана Остиславського „Повінь“. Все те проза. Вироби стихами мало зраджують щось індівідуальне. Вони такоже пригадують шкільну лавку. Се дешеві одушевлення весною Йос. Білецького, набожне малювання весняного ранка Касп. Купеца, або ранніх почувань Кар. Керна, картина бурі Фр. Клісбурського, настрої ночі Едв. Йоша, епіграми Ал. Прістерсбергера. Від того поетичного і прозового матеріалу антольгії нічим не виріжнюється матеріал у додатках. Отже є там і пописи латиною: бесіда на тему „Industria et probitas literarum comes indivisa“, виголошена 15. вересня на закінчення шк. року 1818 Йос. Матшеком і друга бесіда на тему „Voluntas recte conformata humanitatis decus et munimen“, виголошена 14. вересня на закінчення шк. року 1819 Романом Теліховським; є виголошенні на закінчення шк. року 1818 німецькі декламації — поезії: Вільгельма барона Кріга фон Гохфельден „Чеснота джерелом щастя“, Едв. По „Радоші вакацій“, Йос. Малі „Почування нещасного сина Муз по відчитанню класифікації“.

Останнє може найбільше й відчути. Все інше, писане на холодно, як диктат, гладко, але й рівнодушно.

З названих авторів не всі були учениками львівської академичної гімназії. Сказано вже, що видавець втягнув до антольогії також дещо з „первенців стилю“ своїх давніших, чесько-моравських учеників. На певно учениками львівської академичної гімназії були ті, що їх удалося знайти в друкованих звітах, т. зв. *iumentus-ax* тої гімназії з 1818—1820 рр., або в шематизмах краєвих і епархіальних. Ряд їх доволі довгий:

1) **Кар. Баранський**, родом із Золочева, укінчив академ. гімназію у Львові преміяントом (*praemio donatus*) 1820 р. Як священик лат. обр. він пізніше супловав при гімназії в Бережанах. Там 1850 р. дав ся пізнати як польський шовініст при нагоді введення обовязкової науки української мови в гімназії. На конференції кс. Кароль Баранський разом з учителем Тадеєм Головацьким долутили до протоколу письменне жадання, щоби українська мова була таксамо надобовязкова, як польська, або польська мова рівно обовязкова, як українська. Все було коректно, колиб не решта. Автори заяви не здержалися при тім від ненависних і повних погорди екскурсів против української мови, на які учитель української мови о. Теофіль Павликів рівно ж письменно реагував. Справа оперла ся аж о міністерство. Головацького з наганою перенесено до Н. Санча, а кс. Баранського усунено з гімназії зовсім¹⁾. Як сказано вже, кс. Баранський — то єдиний Поляк між авторами в гімназійній антольогії.

2) **Йос. Білецький**, пізнійший професор бережанської гімназії, Українець. Крім згаданого стишка „До весни“ (1819 р.) написав ще сонет „Жнива“ доволі зручно і „Тріумфальний спів Німеччини“ (1820 р.), про котрий ще скажеться окремо.

3) **Ів. Громніцький**, уродж. в Завидовичах 1806 р., де його батько Матій (ур. 1773 р., орд. 1799 р. *stud. lat.*), був парохом, а потім настоятелем городецького деканату; укінчив акад. гімназію у Львові преміяントом 1820 р., тео-

¹⁾ Dr. Stefan Tomaszewski: *Pogląd na rozwój gimnazyum brzeżańskiego (1789—1905)*, Бережани 1905, ч. I., ст. 57.

льогію 1830 р. і став гр. кат. парохом в Мечищеві. Пишучи в антольогії про „військовий стан“ у формі листу батька до сина, радить перед вибором того стану придбати собі знаннє, без котрого і в військовім стані не осягнеться нічого.

4) **Ігн. Дрдацький**, Львовянин, укінчив академ. гімназію 1819 р.

5) **Леопольд Едер** Німець з походження, пізнійше професор клас. фільольогії в бережанській гімназії, († 1855 р.).

6) **Вільгельм барон Кріг фон Гохфельден**, з походження Німець, Львовянин, вчив ся від 1815 р. в академ. гімназії, потім в паралельних клясах у oo. Домініканів, був преміяントом.

7) **Ал. Крігслабер**, з походження Німець, Львовянин, укінчив академ. гімназію емінентистом 1820 р. Крім оповідання про „Геройське діло Фердинанда“, що пригадує змістом „Das Lied vom braven Mann“, написав алегорію про „Кущ рожі“.

8) **Йос. Малі**, родом з Городка, укінчив академ. гімназію у Львові 1819 р.

9) **Йос. Матшеко**, родом зі Стрия, укінчив академ. гімназію у Львові преміяントом 1819 р. Був стипендистом. Крім поезії про нещасного сина Муз, написав ще алегорію „Уведенне“.

10) **Фр. де Павля Найгавзер**, Німець з роду, Львовянин, укінчив академ. гімназію акцесістом (мало-що не преміяントом). Його батько був доктором медицини, губернським радником, протомедиком і ректором львівського університету.

11) **Іван Остиславський**, син гр. кат. пароха з Риботич, ур. 1802 р., вчив ся в академ. гімназії у Львові від 1813 р., укінчив її 1819 р. преміяントом. По укінченню теології ординований 1836 р. і поставлений гр. кат. парохом в Мервичах.

12) **Едв. По**, родом з Коросна, укінчив академ. гімназію у Львові преміяントом 1819 р.

13) **Ал. Прістерсбергер**, з Сільця родом, укінчив академ. гімназію у Львові емінентистом 1820 р., хоч ранше був преміяントом.

14) **Роман Теліховський**, ур. в Бортниках 1803 р., укінчив академ. гімназію у Львові емінентистом 1820 р. Скінчивши теольгію і виординувавшись 1827 р., став гр. кат. парохом в Колоколині.

15) **Фр. Хлюбна**, з Жовкви родом, укінчив академ. гімназію у Львові першим преміяントом 1820 р.

Можливе, що ряд авторів з числа учеників львівської академичної гімназії дався-б єще побільшити при дальших пошукуваннях. Кожда дальша знахідка надавала-б хиба історичній вартості дальшим творам антольогії, без якої вони мусять остатись неінтересні. І коли-б ціла антольогія поза писаннями учеників львівської академичної гімназії не містила в собі вже більше нічого чим-небудь інтересного, вона була б не дуже цікава; позбавлена найслабшого нерву життя, представлялась би мертвa. Але так воно не є. Нерв життя в нашій антольогії доволі сильний, а є ним велика група писань присвячених Наполеонові.

В антольогії учеників львівської академичної гімназії — писання присвячені Наполеонові ще за його життя! Лишаючи читачам свободу мірковань на сю інтересну тему, я позволю собі тут тільки на одно-одніське питаннє, що мені передовсім насувається ся: чи могла тоді австрійська молодіж у шкільній антольогії віднести до Наполеона інакше, ніж ціла офіціяльна Австрія? інакше, ніж ворожо? Більше ніж певне, що ні. А коли так, то відразу перестає бути загадкою та велика перевага, що її в антольогії мають німецькі автори над польськими, зглядно українськими.

III.

„Демон ...она, із кромішньої тьми піднявши ся, з насміхом глуму потрясав оловяним скіптуром понад Європою. Роздавляючи, ставала його могуча стопа на карку Голяндії; руйнуючи Борусію, його ліва рука бушувала в нутрі її, під час коли права крівавим бичем цвігала по дубах Австрії, так що багато благородних паростий, відчахнених від високого пня, падало в чужі гаї; віддих його, повен бурі, шалів над Реном і над Падом, що аж кипіли, **а страхом опановані** несли до моря розхлипані філі“.

Так починається „алегорія Антона Людського“: „Союз володарів“. По першій фразі (демон Наполеона!) можна пізнати, що ся цвітка виросла на ґрунті коаліційної політики, з натхніння правительств Англії, Росії, Австрії й Прус, получених зі собою у спільнім трепеті перед Наполеоном.

В дальшім представляється Наполеона, як він, любуясь горем свого окруження, піднімається висше Готгарда, а сперши ся об його чоло, слідить зором за новими жертвами.

„Далеко за тими нивами, що їх перепливають Висла й Німан, уздрів насичене своєї жадоби. Живо полинув у шумних і бурливих хмарах і кинув ся в бурі грому, щоб тебе, Рутеніє, в зелізних кігтях задавити. — — — Як дрожала ти, увінчана славою Московіє, коли високо понад твоїми верхами розтаборилася та громова хмара, а з її північної темряви ригнула на тебе та потвора заразою й загладою!“

Але тривога не довго тревала. Нападена знайшла союзника. На поміч їй прийшов Борей, повен гніву. Змів з лиця землі все, чого не знищив огонь. А потім настав час відплати. І знову задріжала земля.

„Європа задріжала й кинула неспокійним оком на непевну будучину — але не зблідла. Всю лячну темряву з її горизонту вже усунув благородний Франц Австрії; ясно спалахнула в його правици факля надії, а проміннє її оповило захмарену теперішність мілим заревом. Ото демон, зломаний в своїй силі, став на пісковім березі Ельби й захистав ся в глибокім упадку серця. Однаке коли лавроносна Богемія звязала пишним звязком єдності Франца, Александра й Вільгельма, а всі нащадки Германа присягли на святий союз проти самоволі тиранів, тоді він зібрав довкола себе в однім пламеннім крузі всі страховища пекла й наготовив заглу. Та скоро впав, а — з німецькою силою — могутній союз на нього. Розбив його легіони і гнав ся за ним у тріумфі аж до того освобожденого царства, що недавно ще гідне було корити ся йому, поки він під мурами Версалю не впав і не знайшов ся прикутий до магнетних скель Ельби в кайданах“.

Коли-б не те, що Наполеона в сій „алегорії“ називається демоном, то поза природною нотою тріумфу по-

бідної Австрії в ній чулось би ще хиба настрій величі, що й самого Наполеона окружала би якимсь таємничим німбом, захоронюючи перед низькими філями глуму. Лиш те називання Наполеона демоном відразу пригадує славну відозву святійшого Синода, в котрій названо його попросту виплодом пекла і анцихристом.

Ні тіни якогось морального знущання над упавшим противником не видно і в сонеті Франца Фінгера. В уста Французя вложена там така апострофя до братів, що полягли весною 1813 року:

„Вже сонішний жар розтоплює срібну поволоку гір — вона спливає, оживлює мертвий ручай в тихій долині й голосно кличе до життя верболози.

„Відмолоджена будить ся лука на празник весни; фіялка викльовується з завязка; і все, збуджене проміннем сонця, о свіжій силі виривається з гробу зими.

„А вас, любі браття, з вашого сну в могилі під снігами не збудить поворот весни! О, спіть спокійно, поки на нове життя не збудить вас ангел. Тоді вам ликувати! Тоді не знати вам ні злоби тиранів, ні горя, ні печалі!“

Австрія в своїх воєнних проклямаціях голосила, що вона визволює поневолених Наполеоном; автор сонета потішає поляглих Французів небесним царством без тиранів. Нехіть до Наполеона виражена дуже незначно. Артистична міра в вислові робить сонет доволі милим. Шкода, що про автора видається каже лише тільки, що він скінчивши з 17-тим роком життя фільософію, вибрався до Відня, де піддався зараз першому строгому екзаменови з математики і здобув першу премію з визначеною стипендією. В антольогії поміщено ще один стишок його — тріолёт: „Жива“.

Як московська катастрофа Наполеона знайшла в антольогії зовсім приличний відгомін, так і поражене його під Ліпськом в поезії Алльойзія Шаттеля може й мимо волі автора викликає враженнє трагізму. Поезія затитулована: „До горбика, на котрім сидів Наполеон під час битви під Ліпськом“.

„Лагідний горбiku! — каже поет — на твоїй любо позеленілій вершині, котру окружав цвітучий вінок розгойданих смерек, сидів було Наполеон, нечайний покори-

тель Европи, мов громовладний Зевес на заоблачнім Олімпі, опановуючи бистрим оком повінь народів у бою. З огнистих паць по тисяч раз вихоплювала ся смерть; довкола його престола клубили ся понурі мраки; страшенно пронизував їх огонь блискавиць. Але ані рокіт грому, ані жасне полумя блискавиць не лякає Бреннів, Руссів і Австрійців: усі дають відпір і потрясають престолом Наполеона — він хитається — й паде — аж у прежнє ніщо“.

Паралелізм у символізованню упадку Наполеона переведений справно. Закінчення ефектовне. В рефлексії читач чується приневоленим обіймити мисливою цілістю, що не позбавлена її фільософічної основи. Форма — класичний дістіхон.

Не брак стихів звязаних із іншими епізодами наполеонщини. Напасть французьких вояків на інфулата Ліснека в граничному місточку Австрії визиває обурення на самого Наполеона в стихах аноніма, укритого за плечима учеників з Нікольсбурга, для котрих Ліснек був покровителем. Поява Французів у Тиролі заставляє Івана Кіра візвати Тирольців, щоби пімстили смерть Андрія Гофера, а Вінк. Клюгерови і Леоп. Лямбіхлерови дає теми до любовних романців. Чим менше реальних фактів, чим менше конкретного в основі поезії, тим вона слабша. Такими слабими поезіями є ті, що присвячені голословним зазивам до оружжя (Фр. Клісбурського), величанням кн. Шварценберга (Кар. Нішера), воєнним запалам німецьких лицарів (Кар. Лявша), торжествованням Німців під мурами Парижа (Едв. Йоша), радощам ізза постанови мира (Йос. Беранека, Касп. Купець). Між авторами тих віршовань є й такі, що в антольогії полишили більше слідів свого версифікаторського завзяття в поезіях на теми весни, ночі і т. п., а навіть у пробах поважнішого калібра, приміром в історичній „баляді“ п. з. „Бавмірхнер“, де автор, Карл Нішер, зручно наслідує Шілєрову „Поруку“.

З огляду на українське походження автора належало-б може з групи поезій засуджених на забуттє виріжнити поезії Йос. Білецького, між ними одну присвячену наполеонщині. Версифікаторською справностю визначається його поезія „До весни“, написана римованими сапфій-

ськими стихами. Рідка співність пісні збережена в його сонеті „Жнива“. Реторичним хистом націхованій „Тріумфальний спів Німеччини“, розуміється після битви під Липськом. Ось і всі прикмети, якими визначають ся поодинокі поезії Йос. Білецького. Найменше принадна його реторика. Тому й поезія, що з огляду на тему могла-б нас найбільше інтересувати, вийшла найслабше. Оперує в ній автор всячими історичними ремінісценціями, забігаючи мислию аж у часи Германа, але вражіннями своїх днів оперувати не вміє. Поезія його остає реєстрованнem зверніх явищ людського життя, бо в глубину життя гімназистови сягнути ще трудно. Хоч і як близько їй до фактів, що потрясали цілою Європою, вона тих потрясень душі читача не в силі передати. Робить враження зовсім офіціяльного акту. Такими офіціяльними актами були певно й усі шкільні торжества, що по мисли губернських циркулярів мали причинити ся до побільшення слави австрійського оружя, здобутої в битвах з Наполеоном. Без поезії й вони не обходились. Назведемо для вічної пам'яті хоч одну, звязану також з академичною гімназією у Львові: „Ode gesungen am Ende des Schuljahres 1816 bei der öffentlichen Vertheilung der Preise unter die fleissigsten und wohlgesitteten Jünglinge des k. k. Lemberger Lyz. Gymnasiums von Endris Paulus, Schüler der ersten Humanitäts-Class“. Є се брошурка о 6 сторінках 8-ки, друкована черенками Пілера¹⁾). Виражаючи почуття вдячності і віддання монархові, молодий автор дає вираз і своїй радості ізза побіди Австрії, осягненої над Наполеоном.

IV.

Знаємо вже педагогічні мотиви видання гімназійної антології. Можемо догадувати ся інших, передовсім тих, з якими в звязку оставала-б наполеонська група поезій. Се могли бути лише австрофільські мотиви. Та коли оглянемось по найближшім окруженню того гнізда, з котрого вилинула наша літературна ластівка, то знайдемо і ті мо-

¹⁾ Примірник у бібліотеці гр. кат. Капітули в Перемишлі, Misc. 44, G. 11.

тиви, що на око могли видаватись найдальшими, а були в дійсності першими.

Львів 1817—1821 р., отже в часі, коли складається її появляється ся антольогія академичної гімназії, знаходить ся в фазі спеціального культурного піднесення, спеціального духового оживлення, що зазначується на зверх появою культурних інституцій, видаваннem органів духового життя, організацією кружків старших і молодших людей для осягнення спільніх культурних і політичних цілей.

В 1817 р. відновлює ціар Франц I. львівський університет. В тім самім році дає дозвіл на отворення закладу ім. Осолінських. В 1819 р. творить з паралельок академичної гімназії другу самостійну гімназію. Всі ті факти причиняють ся передовсім до зросту числа інтелігенції і інтелігентної молодежі у Львові. В звязку з тим остає поява видавництв: 1816 р. *Pamiętnik Lwowski*, 1817 р. *Rozmaitości*, 1820 р. *Pszczoła Polska*, 1821 р. *Pamiętnik Galicyjski*, *Pielgrzym Lwowski*. Витворюють ся взаємини людей занятих науковою і літературою з іншими центрами духового життя Поляків, головно з Варшавою й Вильном. Все те не лишається ся без впливу на молодіж. Університетська молодіж уже 1817 р. організує літературний кружок, до якого належать знані потім літерати й видавці: Вал. Хлендовський, Стан. Яхович, Сев. Янушкевич, Ян Юл. Щепанський, Евг. Броцький і ін. Секретар кружка Фр. Кірхнер списав спорій том протоколу засідань, що зберігається ся нині в бібліотеці Нац. Інститута ім. Оссолінських (ч. 2.955).¹⁾ Крім того протоколу засідань маємо про літературний кружок Хлендовського і тов. доволі друкованих і рукописних споминів. З них довідуємо ся, що університетський літературний кружок мав побіч ціли самообразовання також ціль будження літературної творчості серед своїх членів. Для осягнення першої цілі читано і обговорювано на недільних сходинах найновіші літературні твори — за приводом професорів Німців німецькі, під впливом старшої братії польські, дістаючи богато з них (приміром Фелінського, Міцкевича) зараз після написання, в копіях. Для

¹⁾ Finkel-Starzyński: Historya Uniwersytetu Lw., Львів 1894, ст. 277—278.

осягнення другої цілі, для розбудження літературної творчості відчитувано собі власні проби пера, власні первенці стилю, піддаючи їх оцінці кружка, а вдатнійші передаючи до оголошення в льокальних періодичних видавництвах.

Вже тоді зазначувався розлам львівської молодежі на дві партії: польську і німецьку. Зразу ті партії були чисто літературні: поклонники Шілера ставали против поклонників Міцкевича. Та в міру зросту польської літературної партії, в міру зросту польського романтизму в кругах львівської молодежі росли певно в силу й політичні аспірації його, що виражалися в тугах за незалежністю Польщею¹⁾). На скільки-ж такий процес духового розвитку молодежі не був на руку австрійському правителству, воно мусіло старати ся паралічувати його, против надто скріпленої польської партії молодежі поставити хоч яку-таку німецьку, а хочби лише лояльну австрійську. Зробити се на університеті було трохи за пізно, хоч заходився коло того кружок професорів Гіттнера і Мавса, видавців альманаха „Der Pilger von Lemberg“; треба було взятись до того вже в гімназії. Там треба було впоювати в молодіжі пієтизм для австрійської вітчини і її батька, монарха; в гімназії треба було використовувати кождий момент відповідний для защіплення почувань австрійського патріотизму. В якій мірі се вдало ся, видко хочби з антольогії львівської академичної гімназії. Рух університетської молодежі захопив і молодіж у гімназії.

Причиною надзвичайної абстиненції Поляків — розуміється, як римо-католиків, так і греко-католиків — в літературній маніфестації академичної гімназії була ціль антольогії, що виразила ся в формі (німецькій мові) і в змісті (антінаполеонських писаннях).

Передовсім у відношенню до Наполеона сильно ріжнила ся польська і спольонізована українська молодіж від німецької, зглядно австрофільської. Чим Наполеон був для австрофільської молодежі знаємо з гімназійної антольогії.

¹⁾ St. Jaszowski: Zabawy literackie (Dniestrzanka, Львів 1841); Wład. Zawadzki: Literatura w Galicyi 1772 do 1848, Львів, 1878, ст. 29—31. Idem: Ludwik Nabielak, Львів, 1886, ст. 12—15; A. Bielowski: Żywot J. D. Borkowskiego (Album na korzyść pogorzelców Rzeszowa, Львів, 1844).

Для польноофільської молодежі він був майже божеством. Ришард Герман, що в 30-тих роках XIX століття, будучи дідичем Ріпнева, належав до завзятійших польських революційних конспіраторів, укінчив академичну гімназію у Львові 1821 року і списав свої спомини про часи своєї гімназійної і раншої науки. Ось що він пише: „Пристрасно любив я теж слухати розмови про політику. Мій батько, будучи адвокатом, мав по кількох депендентів, з котрими звичайно розговорював за обідом про політику. Були то наполеонські часи. Я величав Наполеона, головно за те, що бив Австріяків, а пригадую собі, як довідавши ся за обідом, що Наполеона побито і вислано на остров Ельбу, я так ревне плакав, що й обіду не міг їсти“. Про своє польсько-патріотичне виховання Герман ще й так пише: „Як тільки починав я мати якесь поняття, мої батьки впоювали в мене любов для вітчини а ненависть до ворогів, котрі нам вітчину видерли. Та ненависть вкоренила ся в мені з зарання так глибоко, що 1809 р., коли Австріяки після уступлення Поляків того-ж року знову наш край займили і в Єзуїтськім Огороді справляли торжество, мої батьки взяли були мене з собою туди-ж, але я, чуючи, з якої нагоди відбувалася та парада, так сильно заносився плачем і так голосно проклинав Німців, що батьки з обави, щоби нас поліція не забрала, мусіли виносити ся з огорода“¹⁾). Чи ж могла молодіжь того покрою, що Ришард Герман, писати поезії повні величань для австрійської армії і для її найвисшого вожда за поконання Наполеона? І чи взагалі могло хотіти ся її писати що-небудь по німецьки до такої антольгії, де мали бути поміщені анти-наполеонські вірші? Охотників між нею нашлось дуже мало, бо зі справжніх Поляків тільки один, а з Українців чотирох. Поляків ще більше ніж Українців відтручуває від участі в гімназійній антольгії її германізаторський дух.²⁾ Появу-ж української чвірки³⁾ в рядах австрофілів серед львівської молодежі можемо звязати генетично з австро-

¹⁾ Цитую з бруліонів Германа уділених мені ласково проф. Б. Загайкевичем.

²⁾ K. Estreicher: Wincenty Pol, jego młodość i otoczenie, Львів, 1882, ст. 68.

³⁾ Естрайхер хибно зачислює всіх до Поляків.

фільством Ангеловича і його приклонників, з тим австро-фільством, що як раз в 1809 р. сильніше проявилось серед старших Українців, а серед української молодежі в тім році почало проявляти ся в віденськім конвікті для теологів — по свідоцтву еп. Івана Снігурського — зараз після заняття Відня наполеонськими війсками й було виразом української опозиції против польських будівників історичної Польщі.¹⁾

¹⁾ Рукописний дневничок Ів. Снігурського, сотрудника при церкві св. Варвари у Відні, з 1809 р. в Бібл. Нар. Дому у Львові, без сигнатури, надрукований в моїй студії „В. Копітар і еп. Ів. Снігурський. До історії видання Glagolita Clozianus“. Львів, 1918, ст. 24—25.

Забута гімназія в Збаражі.

В XVIII ст., в часі прилучення Галичини до Австрії, в Збаражі була латинська школа в монастирі оо. Бернардинів. Се відомо. Менше відомо, що в тім самім часі і збаражські Василіяни плекали в своїм монастирі якісь науки. Вже ранше навчали фільософії і теольгії. В 1766 р. канівський староста Микола Потоцький записав василіянському монастиреві в Збаражі 50.000 зл. п., обов'язуючи викладати моральну теольгію — для тих, що не знають латини — по руськи. Коли в 1771 р. василіянський монастир згорів, школи перенесено до Загаєць, але в 1776 р. Василіяни в Збаражі отворили знову новіціят з теольгією. Касата збаражського монастиря з його студіями наступила в 1786 р., коли ігумен о. Венедикт Площанський утік зі Збаража разом з монастирською касою.¹⁾

Австрійське правительство, творячи перші галицькі гімназії з готових монастирських шкіл, у Збаражі поступило собі виїмково. Тут 1789 р. появилася державна гімназія — єдина тоді, не перетворена з давнішої монастирської школи.²⁾ Василіян у Збаражі від 1786 р. вже не було, а перетворюванне якоїсь бернардинської школи на державну гімназію, видно, не представляло інтересу. Але чому правительство, поминаючи інші циркулові міста

¹⁾ Wołyńiak: Spis klasztorów unickich Bazylianów w województwie Wołyńskim, Kraków, 1905, ст. 123—124; — документи василіянського монастиря в Збаражі збережені в архіві св.-онуфрійського монастиря у Львові.

²⁾ Dr. Stefan Tomaszewski: Pogląd na rozwój gimnazyum brzeżańskiego, Berежани, 1905, ч. I, ст. 1—8. — Д-р Марія Мецшевський звяzuє zasnowanie toї гімназії з роком 1784 (Historya gimnazyum Tarnopolskiego. Okres I, 1820—1848, Тернопіль 1896, ст. 9). Однак се мабуть помилка, бо від 1784 р. могла в Збаражі eствувати хиба тільки латинська школа в оо. Бернардинів.

східної Галичини, вибрало на осідок гімназії Збараж, трудно було доси вгадати. З переглянених д-ром Томашівським хронікарських записок префекта гімназії Сулішевського випливало, що се сталося на просьбу збаражських міщан. Однаке д-р Томашівський скорше припускав би, що більше заважила просьба подільської шляхти, віддаленої від Львова і Станиславова, бо самі збаражські міщани не доставляли великого контингенту учеників до гімназії. Збараж — додає д-р Томашівський — мав за собою й історичне право — давнуну латинську школу оо. Бернардинів, що впала в наслідок браку учителів. Згоджуючи ся вповні з такими гадками, я позволю собі виразити ще одну на основі факту поданого до відома вже Волиняком. Австрійське правительство, скасувавши василіянський монастир у Збаражі, положило руку й на наукову фундацію Миколи Потоцького. Основуючи державну гімназію в Збаражі, воно, хоч і в іншій формі, все ж таки сповнювало давнє наукове зобовязання. І таким робом основана 1789 р. збаражська гімназія звязувала ся з традиціями не лише бернардинської школи, але й давнішої василіянської науки.

Та гімназія досить замітно росла; в 1789 р. числила 47 учеників, в 1804 р. 216 учеників. Аж нагло в 1805 р. правительство її касує, зглядно в осені того-ж року переносить до Бережан. Ледви чи можнаб згодити ся з Меццішевським, котрий причину перенесення бачить у домаганнях збаражських міщан, які, не вміючи оцінити посідання гімназії, вічно жалувались на шкоди у своїх садах від учеників.¹⁾ Д-р Томашівський догадується ся двох причин того перенесення. Одною могла бути державна ощадність, на яку веліла числити матеріальна поміч, заоферована правительству зі сторони властительки Бережан, кн. Ізабелі з Чарториських Любомірської. Австрійське правительство в тодішніх своїх фінансових скрутках на такі оферти було дуже ласе. Друга причина могла коренити ся вже тоді в якихсь дипломатичних рахунках, яких наслідком мало бути відступлення Тернопільщини Росії, що наступило таки справді в 1809 р. Та чи не приспішило наміреного перенесення гімназії зі Збаража до Бережан отворенне в недалекім

¹⁾ Op. cit., ст. 10.

сусідстві Збаража голосного ліцея в Кременці 1805 р.? Таке питання само якось наперед висувається з рівночності фактів по двох боках кордону. Щось більше тут сказати могли б архивальні досліди у Відні.

Якась частина населення Збаража і його околиці мабуть не з легким серцем резигнувала з гімназійної науки. Сила привички, видко, грала і тут ролю, бо по скасованню державної гімназії отворили в Збаражі приватну гімназію оо. Бернардини. Про ту приватну монастирську гімназію знаємо тільки зі случайної згадки в автобіографії польського письменника Йосифа Корженевського. Він, скінчивши нормальну школу в Бродах, виїхав до Збаража і „цілий рік учіз ся латини в інфімі тамошньої гімназії, що отворила ся під кс. Дашкевичем, Бернардином, котрого лице і дисципліну тямив добре, хоч тільки раз лягла болісно на його долоні“. До II кляси (граматики) записав ся по році вже в Чернівцях, відки через рік знову переніс ся до Кременця.¹⁾ Знаючи зі шкільного свідоцтва нормальної школи в Бродах, що ту школу він скінчив 1807 р., можем означити й час, коли був у Збаражі в бернардинській гімназії. Було то в шкільнім році 1807/8, не ранше і не пізніше.²⁾

¹⁾ Klemens Kantecki: Dwaj Krzemieńczanie, Львів, 1879, ст. 170—171.

²⁾ Стверджую се з притиском тому, бо час побуту Корженевського в Збаражі досі не був на певне означений. Д-р Бр. Чарнік, означуючи його роком 1807/8, все таки улягав сумнівам. Приймаючи за факт, що Корженевський 1807/8 був у infimi, а 1808/9 в граматиці поставив питання: „А коли ж був у парві (I кл. гімн.)? Чи її, як то кажуть, перескочив? Взагалі дати про Збараж і Чернівці непевні, бо Корженевський міг подати їх у своїх автобіографіях хибно“. (Korzeniowski i „Karpaccy Górale“ в збірнику п. з. „Pamięci Józefa Korzeniowskiego“ Броди, 1899, ст. 66, нотка.) Джерело сумнівів д-ра Чарніка для мене ясне. Він приймає іншу номенклатуру для кляс: для I-шої — парва, для II-гої — інфіма, для III-ої — граматика, під час яку у часі побуту Корженевского в збаражській гімназії інфіма була I-юю клясою, граматика II-гою, синтакса III-юю, а парви не знали.

При сій нагоді зроблю замітку й до того уступа статті, де автор застовляється над походженням коломийкової пісні в драмі Корженевского і констатує, на основі інформації проф. В. Шухевича, популярність тої пісні в українськім укладі у нас від часу появи драми Корженевского в перекладі Кс. Климковича. Та в нас є значно раніший український переклад тої драми пера Миколи Устияновича.

Як довго єствувала приватна гімназія оо. Бернардинів у Збаражі, коли саме її отворено і коли замкнено, годі з точнотю означити. Є вказівка на те, що вона єствувала вже в першім році по скасованню державної гімназії, т. е. по цькільнім році 1805/6. Між учениками, що вписалися до бережанської гімназії в осені 1806 р., стрічаємо Людвіка Гаєвського з інфіми в Збаражі. Не міг то бути т. зв. „Nachzügler“ зі скасованої збаражської гімназії, бо між її учениками з 1804/5 р. його нема. В інфімі він міг бути лише у збаражських Бернардинів в 1805/6 р. Слабі, видко, виніс від них початки, коли в осені 1808 р. вписався до бережанської гімназії вдруге — і знову як інфіміст. З ним разом, в осені 1808 р. вписалися до бережанської гімназії збражські інфімісти Йоган Найгебавер і Йос. де Коссовський, товариши Корженевского. Та більше учеників з бернардинської гімназії в Збаражі вже не стрічається. За те стрічається ся 1806—1809 що року по кілька абсолювентів збаражської нормалки, які вписуються до інфімі в Бережанах.¹⁾ Коли зважить ся такі факти, то мусить ся зробити два висновки: перший, що приватна бернардинська гімназія не тішила ся величним довірем, коли не всі з неї користали, хоч нераз булоб їм се вигідно; другий, що обмежувалась вона хиба лише на інфіму, котра й не єствувала довго, бо всего найбільше два роки 1805/6—1807/8. Був то радше курс початкової гімназійної науки, який на назву приватної гімназії навіть не заслугував. Так, видко, оцінювало ту гімназію й австрійське правительство, коли нею воно ніяк не опікувалось.

Від осені 1808 р. бережанська гімназія не мала вже зі сторони Збаража навіть такої мізерної конкуренції, яку могли робити їй своєю інфімою оо. Бернардини. Аж нараз

Устияновича переклад знаний був з манускрипту у Львові вже на початку 1849 р., а його перерібки двох пісень Корженевского („Czerwony płaszcz“ і „Hej bracia opryszki“) ще й нині належать до популярних товариських пісень. Перерібка одної пісні (Верховино, світкути наш) переплітається ся коломийками, між якими є й популярна коломийка Корженевского про опришків.

¹⁾ Альбом збаражсько-бережанської гімназії 1789—1863 р., (MS. в руках д-ра Ст. Томашівського).

в 1810 р. атракційна сила нової державної гімназії уривається. З тою хвилею, коли дня 15 червня 1810 р. з державних будинків Тернополя знято австрійські орли, щоб на цілих п'ять літ заступити їх російськими (згідно з постановою австрійсько-французького трактату, підписаного в Шенбруні 14. жовтня 1809 р.), Збараж став відтактий від бережанської гімназії кордоном. І коли після такого факту в Альбомі бережанської гімназії під роком 1811 читається, що „Peltz Marcellus rediit in Russiam“, то пояснювати цього вже не треба.

Але де вчилися сини нових російських підданих із „Тернопільського Краю“?

Про діяльність російського правительства на полі освіти в Тернопільщині пише монографіст: „Дасть ся вона схарактеризувати одним словом: була ніяка. Ощадний сенатор (Тейльс)уважав, видко, за зовсім непродуктивне і зайве робити видатки на такі цілі з правителственої каси, не дуже обильно наповненої. Отже навіть дві циркулові нормальні школи, удержанувані за австрійських часів у Тернополі і в Заліщиках, замкнено, так що австрійський комісар в 1815 р. міг рапортувати своєму правительству: „dass in der ganzen Tarnopoler-Landschaft keine derlei Schulanstalt besteht“. Додати належить, що 1813 р. Тейльс дав Йосифові Перльові дозвіл на засновання жидівсько-німецької школи в Тернополі. Та школа з німецькою викладовою мовою, уфундована коштом основателя, а удержанувана жидівськими віроісповідними зборами Тернополя і Збаража, перетрепала російську управу“.¹⁾

По такім ствердженню стану шкільництва в Тернопільському Краю за російської управи, випадало би припустити, що сини його мешканців тоді або зовсім не вчилися, або вчилися в часті приватно, а в часті в Кременецьчи в інших наукових заведеннях за Збручем. Однаке так воно не було. Вже Мецішевський писав, що Збаражці після утрати гімназії зараз спостерегли невигоду й подбали,

¹⁾ Jan Leszczyński: Rządy rosyjskie w kraju Tarnopolskim 1809—1815 (в III-тім томі Monograf-iї w zakresie dziejów nowożytnych) Kraków, 1903, ст. 138 і 254.

щоб нове правительство дало їм знову гімназію, яка й удержувалась до 1816 р.¹⁾) На жаль, Мецішевський навіть не стрібував сказати про ту гімназію щось докладніше, наслідком чого можна було й сумнівати ся в правді його слів. Аж ото щасливий случай відкриває перед нами закрите. Мені довелося знайти два друковані звідомлення збаражської гімназії з часу російської управи в Тернопільськім Краю. Доказ, що за російської управи не було в Тернопільському Краю так зле, як то твердить Лещинський і як усі доси думали. Доказ, що тоді в Збаражі була гімназія і то повна гімназія, сполучена з триклясовою нормальню школою.

Зі знайдених звідомлень ранше має заголовок: „Wykład materyy nauk dawanych w szkole Zbarazkiey zosta-iacéy pod rządem Franciszka Reinspergera z woli J. W. Theilsa, taynego konsyliarza Jego Imperatorskiéy Mości senatora i kawalera różnych orderów, od dnia 1 Pazdziernika 1813 do ostatniego Lipca 1814 roku. W drukarni Krzemie- nieckiey“. Заголовок другого звідомлення вже такий: „Gym- nasií Zbaraziensis sub auspiciis Excellentissimi Domini Ignatii de Theils, senatoris, plurium ordinum equitis et Russ. Caes. Majestatis intimi consiliarii, cura et sollicitudine clarissimi Fran- cisci de Reinsperger, equitis sacri Romani Imperii ab Excelso Regimine constituti Directoris subsistentis, luventus e moribus et progressu in litteris censa exeunte anno scholastico MDCCCV ante Calendas mensis Augusti Cremeneci 1815“. Оба звідомлення однакової величини і об'єму: числять по 16 сторін друку в форматі 4-ки; оба з поручення Комітету Цензури при імператорськім університеті Віленськім цен- зуровані в Кременці Михайлом Сціборським, директором шкіл на Волині. І обох тих звідомлень не нотовано доси в польській бібліографії. Були зовсім незнані.²⁾

Знаємо вже протектора відкритої збаражської гімназії, I. Тейльса, і знаємо вже директора її Ф. Рейнспергера, про котрого з Альбома бережанської гімназії, де його син Вінкентій був 1809 р. в інфімі, ще довідуємось, що був

¹⁾ Op. cit. ст. 10.

²⁾ Знайдені примірники звідомлень знаходяться в моїй бібліотеці.

у Збаражі хірургом.¹⁾ Префектом гімназії був о. Антін Бохенський, ур. 1785 р., по укінченню лат. студій виордино-ваний 1808 р., пізніший гр. кат. парох і декан у Збаражі та пров. інспектор шкіл збаражського округа. Гімназія числила п'ять класів, що звалися — з гори в низ: поезія, реторика, синтакса, граматика (*media*), інфіма. Учителі були класові: Іван Хомицький для поезії, Василь Брошньовський для реторики, Павло Бохенський для синтакси і для граматики, Іван Мацілинський для інфімі. З них три вийшли з австрійської гімназії в Збаражі. Ів. Хомицький, попович із Баворова (ур. 1789 р.), укінчив нормалку в Збаражі 1800 р. і в тім році записався до збаражської гімназії. Пав. Бохенський, попович із Грабівця (ур. 1792 р.), укінчивши збаражську нормалку, записався до гімназії в Збаражі 1804 р. І так само Іван Мацілинський, попович зі Струсова (ур. 1788 р.), зі збаражської нормалки перейшов до збаражської гімназії 1802 р. Всі три були Українці гр.-кат. обряду і люди світські, а Павло Бохенський імовірно посвоячений з префектом о. Антоном Бохенським. Василь Смагук де Брошньовський, такоже Українець, ур. 1786 р., укінчив преміяント гімназію в Станиславові 1799 р.²⁾ Інші два учителі вчили по одному предметові: Йосиф Бродович російської мови, Іван Матчинський рисунків. Французької мови вчив учитель поезії Іван Хомицький. Значить, цілий учительський збір, зложений з самих Українців, числив шість учительських сил. Так було в шк. р. 1813/4. Ніщо не змінилося і в шк. р. 1814/5. Ті самі учителі вчили в тих самих класах тих самих предметів. Не було змін і в префектурі ані в директурі.

Фреквенцію і поступи учеників представлю на основі обох знайдених звідомлень двома статистичними табельками, зазначуючи на кождій побіч загальних чисел, писаних більшими цифрами, також число Українців — меншими цифрами.

¹⁾ Хірургом у Збаражі остався Ф. Рейнспергер і по уступленню Росіян, як се видко з краєвих шематизмів.

²⁾ Всі інформації про учителів зачерті з Альбома збаражсько-бережанської гімназії, з шематизмів краєвих і епархіяльних, та з гімназійних звідомлень першої половини XIX століття, які переважно знаходяться в моїм посіданні.

Шкільний рік 1813/4.

Класи	Число учеників	Одержані добри поти						Одержані лихі поти з предметів					
		з відзначеною чепцею	без відзначеною чепцею	одного	двох	трех	четирох	п'ятих	шестих	сімок	ні	ні	ні
Поезія	43	1 ¹	3 ²	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Реторика	71	3 ²	—	1 ¹	1	—	1 ¹	—	—	—	—	—	1
Синтакса	73	2 ¹	2 ¹	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Граматика	16 ⁸	3 ³	2 ¹	3 ¹	2 ¹	3 ¹	—	—	3 ¹	—	—	—	—
Інфірма	23 ¹⁰	5 ²	4 ³	6 ³	1 ¹ ,	3 ¹	1	2	—	—	—	—	1
Всі класи	57 ²⁸	14 ⁹	11 ⁷	12 ⁶	4 ²	7 ²	2 ¹	2	3 ¹	—	—	—	2

Некласифіковані

Шкільний рік 1814/5.

Клас	Число учеників	Одержані добри якоти			Одержані лихі якоти з предметів						Некласифіковані
		з відзна- ченням	без відзна- чення	одного	двох	трех	чотирех	п'ятьох	шістьох	сімох	
Поезія	4 ²	1	1 ¹	2 ¹	—	—	—	—	—	—	—
Реторика	6 ³	2 ¹	4 ²	—	—	—	—	—	—	—	—
Синтакса	11 ⁶	3 ³	3	1 ¹	—	1 ¹	2 ¹	1	—	—	—
Граматика	16 ¹⁰	3 ²	3 ³	5 ³	1	1	—	1 ¹	1	1 ¹	—
Інфіма	27 ⁹	7	6 ³	6 ²	—	3	—	1 ¹	—	1	3 ³
Всі класи	64 ³⁰	16 ⁶	17 ⁹	14 ⁷	1	5 ¹	2 ¹	3 ²	1	2 ¹	3 ³

Слаба була фреквенція. За те Українці причинялися до неї майже цілою половиною. В однім році в числі 57 учеників було їх 28; в другім році в числі 64 учеників — 30. Інші ученики були польської народності, або німецької.¹⁾

Найліпші поступи в науках 1813/4 р. робили Українці. На 14 відзначених учеників було 9 Українців; на 11 учеників, що зі всіх предметів одержали ноту 1, було 7 Українців. Шістьох Українців одержало з одного предмета ноту 2; двох одержало ноту 2 з двох предметів. Всі вони перейшли до висшої кляси. Не були промовані до висших кляс лише ті ученики, що одержали ноту 2 з трьох предметів, або з одного предмету ноту 3, згайдно 4. Таких Українців було загалом 4; учеників іншої народності 10. Між некласифікованими не було Українця.

Вже трохи слабше випала для Українців класифікація в 1814/5 р., хоч у результаті зовсім не гірше. На 48 промованих до висшої кляси було їх 22, в тім 6 відзначених при загальнім числі відзначених 16. На 16 репробованих було Українців 5; 3 некласифіковано.

Предметами, в яких ученики робили найслабші поступи, були язики російський і французький. На щастє для них, були то мабуть — так, як і рисунки — надобовязкові предмети, бо лихі ноти з них на загальну оцінку поступу не впливали.

Обичаї учеників були — без винятку — добри.

Серед наукових предметів на першім місці фігурувала наука релігії. В інфімі 1813/4 викладано про тайни і про християнську справедливість. В 1814/5 р. заступлено се загальнішими викладами: про віру, про створення чоловіка і первородний гріх, про Церкву і тайни, про будуче життя. В граматиці навчано про християнську надію і любов та про почитаннє святих і їх реліквій; в синтаксі про заповіди Божі і церковні. В реториці і поезії поглублювано частину матеріялу взятого в інфімі, а саме в реториці науку

¹⁾ При означуванню народності учеників, згайдно віроісповідання, я послугував ся ріжними сучасними документами, найбільше Альбомом збаражсько-бережанської гімназії.

про тайни, в поезії про христіянську справедливість, про богословські чесноти і про чотири остаточні річи.

Мабуть тільки в наслідок недогляду при друкованню звідомлення науки релігії в 1814/5 р. пропущено.

Та хоч перше місце в школі признавано релігії, найбільше часу присвячено латині. Наука латини складала ся з двох частий — теоретичної і практичної. Теоретична частина обнимала елементарну науку граматики в інфімі і граматиці, пізнання характеру мови і її краси, та прозодії в синтаксі, правила вимови в реториці і стилістику та поетику в поезії. Практично використовувано здобуте теоретичне знання, почавши від граматичної кляси. В граматиці з хрестоматії перекладано Аврелія Віктора і Евтропія; в синтаксі Светонія Транквіля, Плінія (листи), Катона (дістихи), Овідія (метаморфози і листи з Понту) і Горація, перекладаючи рівночасно деякі німецькі байки й оповідання на латинське. В реториці читано Ціцерона, Лівія, Курція і Павліна Шелюсé; в поезії побіч Горація ще Тібуля й Вергілія.

Геометрія була предметом науки в двох найвищих клясах і обмежувалась на Евкліда. В трох низших клясах з аритметики перероблювано: в інфімі 1813/4 р. дроби, степенование і добування коренів; в граматиці те саме крім дробів; в синтаксі правило трех, правило спілки, прогресії аритметичні і геометричні, льогаритми. В 1814/5 р. вже в інфімі взято матеріал граматики, а в граматиці матеріал синтаксі.

Наука географії обмежувалась на пізнання частий світа (без Австралії); вичерпувано її в трох низших клясах, а повторювано з поглубленнем в двох висших.

Натуральна історія була предметом науки в граматиці, де навчано про тіла в загалі, спеціяльно-ж про матерії тіл, а в 1814/5 р. лиш про металі, таксамо, як і в синтаксі, де в тім році натуральною історією заступлено історію політичну.

З політичної історії лише у двох висших клясах перероблювано історію російського царства: від Рурика до Александра I. „szczęśliwie i słodko nam panującego“. В низких клясах політичної історії не навчано, з винятком

1813/4 р., в котрім синтаксісти вчилися історії Вавилона, Асирії, Медії, Персії, Фенікії, Єгипту і Карthagіни.

Лишалось би ще сказати пару слів про надобовязкову науку російської і французької мови та рисунків.

Науку російської мови заведено в гімназії тому, що то була мова державних властей. Була то передовсім елементарна наука читання і писання, розширювана потім найпотрібнішими граматичними відомостями. В висших класах завершувано її перекладаннем ріжких російських листів на польське. В 1814/5 р. додано ученикам ще науку прозодії і віршовання з перекладаннем на польське деяких російських од і уступів з мітольогії. Російської мови вчилися ученики імовірно в двох відділах так, як мови французької, що була подавана в значно менших розмірах ніж російська.

Відділами вчилися ученики й рисувати. Поступивши в науці, рисували часті людського тіла. Самостійні праці їх були предметом вистави в день кінцевого екзамену.

Викладовою мовою була переважно латинська. Нею послугувалися при науці всіх предметів у двох висших класах, з винятком тих случаїв, де треба було перекладати чужомовні тексти. Тоді допускано при науці латини в поезії польщину або німеччину, в реториці польщину. В низших класах з винятком інфіми по латинськи 1813/4 викладано релігію; пізнійше заведено там німецький виклад таксамо, як в інфімі. При науці латини в низших класах панувала мішаниця — латина, німеччина і польща в синтаксі і граматиці, латина в теоретичній часті науки, польща і німеччина в практичній, т. є. при перекладах латинських текстів. Виключно по польськи викладано в низших класах аритметику і географію; виключно по німецьки історію політичну і натуральну.

Коротко сказати, викладовою мовою в гімназії російське правительство не кривдило нікого; здавалось йому певно, що навіть Українців вдоволяє, установляючи надобовязкову науку — російської мови.

Про якісі спеціальні учебники, уживані в збаражській гімназії нема ніяких відомостей. Найправдоподібнійше уживано таких самих, як у кременецькім ліцеї. Основою

науки французької мови були граматики Le Fort-a і Meidinger-a.

Уживаннє німецької мови при науці повинно застновити кожного. Відки ученики приходили до знання тої мови, коли вона не була предметом науки в гімназії?

На таке питаннє є відповідь. При збаражській гімназії удержанувано триклясову нормальну школу з одною клясою для початкової науки, де німеччина грава таку саму ролю, як латина в гімназійних клясах. Починалась наука німеччини вже в клясі для початкової науки разом з наукою польщиною і російщиною, продовжалась у всіх трех нормальних клясах, де послугувано ся німеччиною, на рівні з польщиною також при науці релігії. Для вправи перекладано в двох висших нормальних клясах „Sittenbuch“. Правопис німецький, таксамо як і польський, був окремим предметом науки в третій клясі. В тій же третій клясі вчили ся ученики й перших елементів латинської мови, надобовязкової французької. В результаті обнімала наука п'ять язиків. Як на нормальну школу — трохи за богато.

Фреквенція нормальної школи була така (в скобках числа Українців): в I-ій клясі 31 (17) учеників, в II-ій 30 (14), в III-ій 23 (12). Так було в 1813/4 році. В 1814/5 році числа трохи піднесли ся. В I-ій клясі було учеників 37 (22), в II-ій 36 (21), в III-ій 25 (12). Прибуток був український.

Як у гімназії, так і в нормальній школі вчили клясові учителі: в III-ій клясі Станислав Скабович, в II-ій Михайло Білинський, в I-ій Петро Лозинський, пізнійше Михайло Чачковський, в клясі для початкової науки Адальберт Ладунський. Національності Ладунського не можна означити. Всі інші були Українці. Ст. Скабович, син попа з Гусстина, ур. 1788 р., прийшов 1801 р. з бучацької школи вчити ся до гімназії в Збаражі. Мих. Білинський, попович із Чернихова, ур. 1791 р., укінчив нормальну школу в Збаражі, де й записав ся до гімназії 1804 р., а укінчив її в Бережанах. П. Лозинський, син збаражського міщанина гр. кат. обряду, ур. 1793 р., укінчивши нормальну школу дома, вчив ся в гімназії збаражсько-бережанській. Мих. Чачковський і Ад. Ладунський були вже вихованками тої гімназії, котра їм дала посади учителів. Оба укінчили збаражську гімназію 1814 р.

Коли скасовано відновлену гімназію в Збаражі, на се легко відповісти: по зміні правительства, з кінцем шк. року 1815/6.

Труднійше мені означити час, від котрого вона існувала.

В Альбомі збаражсько-бережанської гімназії під роком 1809 знаходить ся пізнішого ученика відновленої гімназії в Збаражі, Вінкентія Рейнспергера, сина збаражського хірурга, пізніше директора гімназії в Збаражі. Він прийшов до Бережан зі збаражської нормалки. Видко, що в осені 1809 р. в Збаражі ще не було гімназії. Та під 1811 р. в тім же Альбомі читається: „Peltz Marcellus rediit in Russiam“ — той сам, що в 1815 р. скінчив преміяントом гімназію в Збаражі. Знак, що в 1811 р. в Збаражі гімназія вже була. Більше дат не посідаю. Посідані вказували-б на те, що російське правительство удержувало гімназію з нормалкою в Збаражі цілих шість років.

Насувалось би ще питання: якій висшій шкільній магістратурі були підчинені безпосередно збаражські школи?

Цenzurowané збаражських гімназійних звідомлень у Кременці Михаїлом Сціборським вказувало на те, що збаражська гімназія зі своєю нормалкою йому підлягала. Михайло Сціборський був у кременецькім ліцеї наступником Тадія Чацького й під його управою — так, як 1805—1813 р. під управою Чацького — оставали всі школи на Волині. Збаражські школи не могли мати іншої управи. Зразу управляв ними Чацький, потім Сціборський. В дечім вони може і взорувались на кременецькім ліцеї; з певністю у своїй многоязичності, яка вважається одною зі слабших прикмет кременецького ліцея. І науку російської мови в Збаражі заведено тим гладше, що вже від 1805 р. навчано її в кременецькім ліцеї. Там навіть першою інавгураційною промовою була „Mowa Imc. Pana Antoniego Strzeleckiego, nauczyciela języka rosyjskiego, przy rozpoczęciu nauk w Gymnазium Wołyńskiem, dnia 2 Października R. 1805 do uczniów miasta“. Був се один з найранніших поглядів на староруську літературу в звязку із старославянчиною.

Здавалось би, що кременецькій шкільній магістратурі й віддалися до дальшої розпорядимости всі учительські сили Збаража по скасованню тамошньої гімназії і нормальної

школи. Так однаке не стало ся. З них чотири які, видко, провізорично учителювали, вибрали священичий стан і виординовались: Ів. Хомицький 1817 р., Вас. Смагук де Брошньовський 1818 р., Мих. Білинський 1820 р., Мих. Чачковський 1822 р. Хомицький був попом в Ілавчі, Брошньовський у Студзянці, Білинський в Тернополі, Чачковський в Камінках. Пав. Бохенський, що зложив був учительський екзамен перед префектом школі Францом Мільбахером в Станиславові й мав опінію доброго учителя, удержував ще якийсь час у Збаражі приватну школу і рівночасно 1818 р. робив заходи, щоб дістати посаду учителя при гімназії в Тернополі. Але коли з отвореннем тої гімназії не кваплено ся, він 20 січня 1819 р. зажадав звороту предложених свідоцтв і пошукув собі хліба деїнде.¹⁾ Вірний першому призванню остав ся лише один Стан. Скабович на посаді учителя тривіяльної школи в Грималові. Що стало ся з іншими, невідомо. Збараж по другій втраті гімназії вдоволяв ся школою оо. Бернардинів, що фігурує в краєвих шематизмах, як „головна“ школа.

¹⁾ Meciszewski: op. cit. ст. 11.

Перша галицько-українська просвітна організація.

В нашім національнім життю найбільша безсильність виявляла ся все в часах браку всякої організації. Не маючи віддавна такої організації, яку дає власний державний устрій, ми все таки піднімали ся дуже високо тоді, коли здобулись на такі дві однодушні організації, як козацтво і міщанські братства. По упадку їх, що наступив майже рівночасно, по розсипанню козацтва і по відіbrанню в братств їх привилей, не було вже сили, що двигалаб наперед наше національне життя. Була ще, правда, гієрапхія, був василіянський чин, та вони обезсилювали себе взаємно вічними непорозуміннями. І коли в добі найбільшого нашого упадку василіянський чин вибивав ся на верх культурного і суспільного життя, то лише тому, що при загальнім безладі він у собі все таки був сяк так упорядкований і в упорядкованості не мав суперника.

Відчувала наша суспільність своє повне обезсилення по прилученню до Австрії. Найліпшим доказом того та щира вдячність її за дрібні ласки, одержувані від нового правительства, — те щире австрофільство її з кінця XVIII і початка XIX ст., незаплямлене й тінню фарисейства, не заправлене й каплею горечі.

Перші каплі горечі вмішали ся в австрофільські почутання наших предків аж тоді, коли австрійське правительство почало передавати їх із під своєї власної опіки в опіку давних опікунів, так добре знаних усім нам і незабутих. Почалось се по 1815 р., по віденськім конгресам.

Як із одного боку частинне відбудовання Польського Королівства зміцнило й австрійських Поляків і спонукало австрійське правительство більше числити ся з ними,¹⁾ так

¹⁾ Гал. губернатор гр. Гес уже на початку 1815 р. радив віденському правительству переліцитувати царя Александра I в його проп-

із другого боку відзисканнє держаного Росіянами через шість літ Поділля дало австрійським Полякам нагоду настрафити Австрію українським русофільством, якого доказом мало бути, між іншим, уживаннє російських учебників у подільських школах, дарма, що учебники через шість літ російської окупації приписувала шкільна управа, зложена в польські руки, в руки заряду кременецького ліцея, Чацького, Сціборського і компанії.

Почуваючи себе загроженими, австрійські Українці по 1815 р. починають перший раз самі про себе думати і додумують ся до конечної потреби якоєсь нової організації. Хвиля, в яку се сталося, може вважатись і рішаючим моментом в історії нашого відродження, що тільки вічному організованню наших сил завдачує своє успіхи.

Дня 20 січня 1816 р. перемиський епископ, львівський номінат-митрополит Михайло Левицький підписав статут „Товариства галицьких гр. кат. священиків для поширення письмами просвіти і культури серед вірних на основах християнської релігії“. Дня 5 липня того ж року статут одержав затвердженнє цісарської надворної канцелярії і був надрукований по латинськи у Відні.

Товариство мало складати ся з богословів, теоретиків і практиків, пропонованих головою, а іменованых епископом. Першим головою заіменував Левицький референта епархіяльного шкільництва, Івана Могильницького; першими членами — священиків перемиської епархії: П. Назаревича, Д. Качановського, В. Созанського і Ів. Турчмановича; пізнійше — на пропозицію Могильницького: Ів. Трильовського (13 марта), Іgn. Давидовича (25 цвітня) і Ів. Снігурського (3 жовтня).

Для осягнення ціли наміченої в назві товариства мало ся видавати книжки, передовсім „такі, щоб ними навіть простий народ міг користуватись“. Тому мали вони бути писані „простою мовою, уживаною по селах і в найпростійшім стилю“, але з поминеннем грубих промахів селянської мови, з добором кращих висловів, щоб читач, привікаючи до кращого, не лиш удосконалював свій власний

вислів, але й приспособлював ся до зрозуміння того, що почує в церкві.

Зміст книжок мав заспокоїти в першім ряді шкільні потреби, в дальшім — загально-просвітні. Тому плянувалося видавання учебників і просвітних книжок з обсягу господарства, гігієни, праводавства, філянтропії. На потребу заціплювання патріотизму і лояльності покладено спеціальний натиск.

Програма видавництва не виключала й нових ініціатив. Допускало ся в дальшім пляні наукові студії з історії епархії, обрядовості, церковного права, але все з практичними цілями, все для потреб вишого образовання духовенства. Нauкові студії могли бути писані і в чужих мовах, по латинськи і по німецьки.

До друку могло бути віддане лише те, що одержало апробату на засіданнях, або приняте було циркулярно. Важніші рішення і звідомлення застерігало ся засіданням в часі кождорічного епархіального синоду.

Як видко з програми, перше наше статутове товариство мало бути чимось більше, ніж звичайною видавничию спілкою, і чимось більше ніж нинішне товариство „Просвіта“. Церковний характер його був плодом свого часу. Маючи перед очима лише селянство і його духовенство, воно могло брати ся лише за освідомлення селянства і образовання духовенства, а будучи зложене з самих священиків, не могло брати ся до діла з іншого становища, як тільки із священичого.

На перший плян висунуло товариство працю над шкільними учебниками і над образованням мови — селянської, себто народної української мови. І се відразу вказує на безпосередню причину утворення організації.

Вже в 1815 р. австрійське правительство загадало перевести реформу народного шкільництва в Галичині. Щоб не дати ся заскочити небажаним фактам, епископ Левицький постановив приготуватись. Поробив заходи около засновання інститута для образовання дякоучителів і зорганізував просвітне товариство священиків. Маючи такі приготовання за собою, звернув ся в 1815 р. до львівської губернії з просьбою, щоб вона для українського населення виеднала заведення школ з українською викладовою

мовою. Відповідь одержав відмовну, а поясненне тої відмовної відповіди дала губернія віденському правителству краще, ніж самому Левицькому: „Для такого освіченого, ліберального і справедливого правительства, як австрійське, не буlob ніяких політичних підстав, які малиб відраджувати в Галичині навчаннє польського читання і писання. Духа партійности воно не може ані бажати собі ані викликувати, а хочби й прийшло ся брати на увагу політику, то певно буlob менше порадно замість польської мови поширювати українську, коли вона є лиш породою московської“. Подібно представлено справу і в Римі. І коли віденське правительство було ще на стільки обережне, що поручило губернії зарядити докладніше провіреннє дивної опінії, то римська влада узяла її за добру монету і відразу уділила епископови нагану за сіяннє незгоди між двома „братніми“ народами і за русофільство. *Fama crescit eundo...*

Оба удари — із львівської губернії і з Риму — були якби ударами одної руки і мали бути рішучі, бо були вимірені проти української мови, проти предмета опіки нового товариства. Не будь української мови, нема українських видавництв, непотрібне й українське просвітне товариство... Знали се Поляки таксамо добре, як і Левицький, як і Могильницький, котрий 3 жовтня 1816 р., пропонуючи приняти в члени товариства віденського пароха Снігурського на основі його занять українською граматикою у Відні, писав: „З першими обовязками товариства для поширення християнської просвіти тісно в'яжеться стараннє про відосконаленнє української мови“.¹⁾)

Однаке є щось правди в народній поговірці: за много злого — двох на одного. Змірковано і в Відні злобу. І лиш тим можна собі пояснювати, що правительство зажало вияснення від Левицького в справі римської нагани, а довідавшись про все, взяло його в оборону.

В обороні-ж української мови прийшлося станути вже самому Левицькому і членам його товариства, передовсім Могильницькому. По виданню кількох учебників просвітно-

¹⁾ Пропозиція надрукована при моїй студії: „В. Копітар і еп. Ів. Снігурський“, Львів, 1918, ст. 29.

наукова діяльність товариства мусіла бути відложена — на час боротьби, а та боротьба мала потривати довго, довго, бо аж до 1848 р.

Товариство не заснітилось; воно, зглядно його члени, виконували лиш основну роботу — боронили української мови. Без узnanня її ваги і значиння в товаристві з 1816 р. не булоб і оборони її, не булоб і побіди. Се найважнійша заслуга першої організації нашого відродження.

Ossolineum.

В 1817 р., після довгих заходів, дочекав ся гр. Йос. Макс. Оссолінський цісарського затвердження статута для Національного Інститута свого імені у Львові, що його в 1823 р. за згодою кн. Генр. Любомирського сполучено з Музеєм ім. Любомирських і віддано під адміністраційний нагляд галицькому Становому Соймові. Але не довелось основникови великої національної бібліотеки і збірок артистичних та археологічних предметів діждатись урочистого отворення їх, бо помер роком ранше, по 78 роках трудящого життя. Пам'ять його старались увіковічнити земляки — у Відні медалю, у Львові панегіриком Рафала Венжика; сам він своїм ділом увіковічнив її найкраще. Урочисте отворення Ossolineum в 1827 р. відчинило галицькій Польщі двері до храму правдивої науки.

Не моїм обовязком говорити про значіннє Ossolineum для польської науки й національного відродження галицької Польщі.¹⁾ Для галицьких Українців значіннє Ossolineum лежить у чімсь близшім, що я саме хочу пригадати.

Коли я, ще учеником нормальної домініканської школи у Львові в 1881 р. заходив до читальні для молодежі в Ossolineum, мені ані на гадку не приходило, що заходжу до одного з огнищ нашого національного відродження, де працював Маркіян Шашкевич із товаришами й куди ранше вже й пізніше завертали нераз люди, записані гарно на сторінках історії нашого духового розвитку. Нині згадка з моого особистого життя будить цілий ряд згадок із минувшини моєго народу. Тим то й милійша вона.

Був час, коли Ossolineum вважало ся в нас майже за свою інституцію. Не лиш тому, що се була краєва інсти-

¹⁾ Про се гл. Adam Fischer: *Zakład Narodowy im. Ossolińskich (Ossolineum) 1817—1917*, Львів, 1917.

туція. Були й важніші причини. Першою був наш колишній національний характер чи радше невиразність того характеру в області культурного життя, яка позволяла нам на початку минулого століття не лиш користуватись польською літературою і мовою та польськими культурними інституціями, але й причинюватись у великій мірі до зросту їх, а інколи й історично-державні інтереси Поляків уважати за власні. Якже-ж серед таких умовин не малося вважати за власну інституції, що на її скарби зложились таки й українські дорогоцінності? Маю на мисли Ossolineum.

Доси в нас не просліджено ані трохи, кілько то нашого культурного дорібку лягло в основу збірок гр. Оссолінського, котрий занімаючи становище директора цісарської надвірної бібліотеки у Відні в часі касовання наших монастирів, у часі „пізнавання“ нашої країни німецькими ученими експедиціями, мав нагоду набути неодну знахідку — за песьї гріш, або й інакшим способом. Лексіограф Лінде, помічник графа у тій роботі, в своїх листах до нього без обиняків признавав ся, в який спосіб він що в кого „zemknal“, коли не треба було давати реверсу — на вічну памятку. Про се сучасники гр. Оссолінського, такі, як василіянин Модест Гринивецький або канонік Михайло Гарасевич, що дружили з ним, знали певно дещо більше. І не одні вони знали се. Для них то й було Ossolineum так, якби своєю скарбною. Ствердити се можна б хочби й при уважнім перечитуванню каталога Ossolineum, зладженого Кентшинським.¹⁾

Таким то, що-йно показаним причинам, як і тому замітному фактови, що першим кустосом Ossolineum був Українець Микола Михалевич, належить приписувати, що зараз у першім році отворення інститута зближив ся до нього — не з голими руками — перемиський канонік Іван Могильницький. В науковім часописі Ossolineum 1829 р. з'явилась його студія: „Rozprawa o języku ruskim“ в перекладі пізнійшого бельведерця Л. А. Набеляка. Слідом Могильницького пішов проф. о. Венедикт Ле-

¹⁾ Гл. мою статтю: „З історії памяток нашої культури“ в „Ділі“ 1913, ч. 278.

вицький, оголошуючи в тім самім часописі 1831 р. статтю з нашої археології „O napisie russkim na dzwonie św. Jerzego we Lwowie“; за ним 1834 р. василіянин Варлаам Компаневич, даючи з приводу тої статті свої „Uwagi i spostrzeżenia“. В україністиці, плеканій при Ossolineum, були то попередники Івана Вагилевича, який пізніше і сам і ще більше у спільній роботі з польським писателем Августом Бельовським гарно заступав у тій інституції своїх земляків у статтях із історії й археології, у спомаганню Бельовського при інтерпретації наших літописів чи при перекладі Слова о полку Ігоревім, а найбільше при другім виданні польського словаря Лінде, в яке крім коректури вложив велику силу свого власного знання з анонімним самопожертвованням.

Як видавництва, так і бібліотека з читальнею в Ossolineum грали, особливо в 1833—1834 р. важну роль в галицько-українськім відродженню. З ними в'яжеться тісно літературно-наукова праця нашої „Трійці“ — Шашкевича, Головацького і згаданого вже Вагилевича — та праця, що попередила видання „Русалки Дністрової“. В Ossolineum не лише Вагилевич підготовлював ся до своєї наукової праці; там і Шашкевич, знайшовшись поза мурами духовної семінарії, мав нагоду одержувати публікації по славянознавству; там він з Головацьким, по статтям *Tugodnika Petersburgskого*, пізнавали перші літературні видання закордонної України; там ті видання й попадали їм уперше в руки. Що більше, в Ossolineum вони навязували знайомості з польськими письменниками романтичної доби, Л. Семенським, А. Бельовським і іншими, з їх праць брали товчки до своїх, на альманаху Бельовського (*Ziewonia*) взорували свій альманах: „Зорю“ чи „Русалку Дністрову“.

Однаке й ідія не буває без хмариночок, із яких часами вихапують ся громи.

В часі польського повстання, 1830/1 р., в часі польської горячки, яка національній нетерпимості давала вираз острійший, ніж коли-небудь ранше, випало й Ossolineum із своєї тактовної ролі в відношенню до Українців. Його директор кс. Франц Сярчинський ще в 1825 р. подав був до цензури польську перерібку німецької книжки Шмітта

про згідність і ріжницю між східною і західною церквою, яка в оригіналі мала тенденцію поєднання, а з під пера кс. Сярчинського вийшла повна напасті на грецьку Церкву. Духовна і світська цензура спротивились печатанню книжки. Надруковано її що-йно в Варшаві в часі революційної управи, де її незабаром російське правительство сконфіскувало, не можучи однаке перешкодити перепачкованню деяких примірників до Галичини, чи друкарству без відомості цензури в Ossolineum, та розхваленню книжки в *Przyjacielu prawdy chrześcijańskiej*, видаванім у Перемишлі, коштом біскупа Корчинського. Наслідком того було, що в 1836 р. ображене українське духовенство обох галицьких дієцезій на цілім ряді соборчиків громадно виступило з протестами не лише против книжки кс. Сярчинського, але й против хвалителів її й ширителів, значить ся, й против Ossolineum, а оба українські владики, львівський митрополит Левицький і перемисльський епископ Снігурський, подали в тій справі до цісаря зажалення. Була то одна з більших українсько-польських баталяй, що скінчила ся для Українців побідно, бо один винуватець (біск. Корчинський) присмирів, а другий (Ossolineum), урядом підозрений в революційній пропаганді вже ранше, попав ся у ще більшу опалу.¹⁾

Мабуть слідство з приводу появи нецензурної книжки кс. Сярчинського викрило в 1834 р. в Ossolineum друкарство потайної революційної літератури. Тоді директора Конст. Слотвінського й інших функціонарів заведення увязнено; Слотвінського засуджено на 10 літ тюреми в Куфштайні, відки вийшовши, він впав жертвою мазурської різни в Тарнівщині 1846 р.; печатню, літографію й читальню в Ossolineum замкнено й опечатано на довгий ряд літ.

В яку неласку у цісаря попало тоді Ossolineum, можна мати поняття з того, що на дворазову просьбу Станового Сойму, щоб даровано для Ossolineum цісарський портрет,

¹⁾ Гл. видані мною в „Українськім Архіві“ т. XII „Листи митроп. М. Левицького до еп. Ів. Снігурського й офіційльні документи їх спільної діяльності“, Львів 1918, ст. 169—173, 204—213; гл. також мою статтю: „Проби введення целібату в гр. кат. Церкві“ в „Ділі“ 1918, ч. 211—213 (кінець).

цісар Франц І. в 1835 р. відповів: „Те заведення на заслугує на подібний доказ ласки“.

Знайшовшись під замітом революціонерства, Ossolineum набавило біди й неприємностей також тих, що ранше зближувались до нього. Потерпів тоді з Українців найбільше питомець духовної семинарії Вендзілович, обжалований за віддавання до друку в Ossolineum революційних пісень, хоч правди було в тім тілько, що він, як добрий рисівник, лиш для зарібку ілюстрував друковані там революційні пісні.¹⁾

Болючо відбилася катастрофа, яка спіткала Ossolineum, і на кружку Шашкевича. Поліція взяла всіх на око, а зладжений кружком альманах „Зорю“ остаточно осудила цензура, може як-раз тому, що схилувався апробувати його віденський цензор Копітар, котрого лист — нельояльного змісту — попався в руки поліції з паперами увязненого Слотвінського.²⁾

Під кінець 40-их рр. м. ст. польсько-українські конфлікти віддалювали Українців від Поляків і їх інституцій. Українцям годі було зближуватись і до того Ossolineum, що в 1848 р. стало головним місцем військових вправ польської національної гвардії, а в своїй друкарні друковало такі провокаційні свистки, як „Statuta Towarzystwa kociej muzyki“. Але вже в 50-тих рр. те саме Ossolineum присвічувало львівським Українцям знову, як взорець, кілько разів лиш прийшлося їм подумати про статут для власної культурної інституції, що здвигалася на подарованій цісарем Францом Йосифом I. поакадемичній площі у Львові. Не дивниця; з усіх взірців Ossolineum було найближшим і найліпше знаним. В перших начерках статута для основуваного заведення йому так і давано назву — не „Народний Дім“, але „Національний Інститут“, як звалось Ossolineum.

Чи маю так, як літописець, кінчити свою розповідку найновійшими часами? Здається, буlob воно вже зайве.

¹⁾ Гл. дальше мою статю: „Два перші публичні виступи М. Шашкевича“.

²⁾ Лист Копітара надрукований в цілості у моїй студії: В. Копітар і еп. Ів. Снігурський, Львів, 1918; ст. 31—32.

Довгі ряди історичних і історично-літературних публікацій, що вийшли з під пера австрійських і російських Українців, є для нас і будуть для потомних найкращими документами значіння інституції, яка вже сотню літ, сповняючи справедливо своє польське призначення, сповняє рівночасно й культурне. Виїмкові хвилі бували не лиш у 30-тих і при кінці 40-их рр. м. ст., однаке бувають вони у тривку кожного організму.

При церкві св. Варвари у Відні.¹⁾

Церква гр.-кат. парохії у Відні до 1773 р. була лат. костелом при старій Орієнタルній Академії. Коли Орієнタルну Академію перенесено куди-нде, а в будинку її приміщено в 1774 р. Barbareum — конвікт для гр.-кат. студентів теології, тоді й прилежний костел віддано йому на церкву. Конвіктовою а потім семинарійною була церква св. Варвари до 1784 р. В тім році стала церквою парохіяльною.

Бувши первісно призначеною для греко-католиків з цілої австро-угорської монархії, а до кінця XVIII с. по часті навіть для латинників польської народності, вона силою чисельної переваги греко-католиків української народності, яких чи то доля чи військова служба на довше звязувала з Віднем, стала ся вкінці українською парохіяльною церквою й мала все виключно українських парохів. Коли першими парохами назначувано Українців ще случайно, то дальнє назначування їх було вже наслідком річевого представлення, з яким о. Іван Ольшавський звернувся 1812 р. до віденської консисторії, відповідаючи їй на питаннє, якої народности повинен бути парох при церкві св. Варвари. Він був той гадки, що парохом повинен бути Українець, бо „значно більша часть парохіян — писав о.

¹⁾ Джерела: *Protocollum officiorum quoad ecclesiam ad S. Barbaram* (Ms. t. I—II в архіві парохії при церкві св. Варвари у Відні); — *Diarium* (фрагменти записок парохів при церкві св. Варвари у Відні); — *Inductio slavo-orientalis ritus seu ruthenae Ecclesiae in Ducatu Luccensi in Italia* (Ms.). — П. Полянський: Церковь и приходъ св. Варвары въ Вѣдни, Львів, 1891; — К. Студинський: З пожовкливих листків, Львів 1917 („З минувшини парохії та церкви св. Варвари у Відні“); — В. Щурат: В. Копітар і еп. Ів. Снігурський, Львів, 1918; — *Demokrata Polski* 1847 з дня 12 серпня, ст. 60, (допис із Відня).

Ольшавський — є української народності, яка говорить простою мовою, так відмінною від літературної, як грецька від єлинської". Побіч тої заслуги о. Ольшавського, що він причинив ся до утривалення українського характеру гр.-кат. парохії у Відні, належить піднести заслугу о. Івана Снігурського, котрого заходам повелось розширити юрисдикцію гр.-кат. віденської парохії на всіх греко-католиків Відня і околиці з виключенням претенсій ріжних лат. парохів.

Остаючи від початку під патронатом цісаря, парохія при церкві св. Варвари підлягала церковній владі львівського митрополита.¹⁾

В довгім ряді парохів при церкві св. Варвари повно близких імен: Іероним Стрілецький (1784—1804), Іван Ольшавський (1804—1813), Іван Снігурський (1813—1818), Іван Фогорошій (1818—1834), Петро Паславський (1835—1847), Спірідон Литвинович (1848—1857), Николай Нодь (1857—1862), Яків Ціпановський (1863—1874), Юліян Пелеш (1874—1883), Теофіль Сембратович (1883—1899), Іван Ших (1903—1914), а від 1914 Йосиф Жук. З ряду тих парохів не один був винесений на єпископський престол, не один заслужив ся для народа культурною і громадянською правою. В звязку з історією парохії при церкві св. Варвари найважніше однаке є те, що майже кождий з парохів творив у себе огнище нових ідей, нових помислів, які вносили все щось нового в духове життє українського народу. Вже василіянин Стрілецький, перший парох при церкві св. Варвари, славив ся ученостю. Його велика бібліотека стала

¹⁾ Парохія при церкві св. Варвари числила у Відні до 1914 р. кругло 4000 вірних (з військом), під час війни 8000. В часі мира належали до гр.-кат. уряду парохіяльного у Відні всі гр.-католики по західних провінціях Австрії поза Галичиною, крім Моравії, що належала до перемиської епархії. Розпорядком митрополичого гр.-кат. Ординарія з 24 липня 1916 став парохіяльний уряд деканальним для таборів збігців: а) Гмінд (Дол. Австр.) около 27000 душ, б) Хоцень (Чехія) около 8000, в) Вольфсберг (Каринтія) около 6000, г) Оберголябрн (Дол. Австр.) около 1000 душ, д) Прага около 1000 душ, е) повіт Табор (Чехія) около 600 душ. До гр.-кат. парохіяльного уряду при церкві св. Варвари належав ще табор інтернованих у Талергофі (в вересні 1916 було там 3500 гр.-кат., а за два роки померло їх понад 1500).

основою двох капітульних бібліотек — в Перемишлі і у Львові; його граматика української мови була першим учебником конвіктистів, мабуть і першим підручником в руках Снігурського і Паславського, що вчили з нього молодшу генерацію. Ольшавський і Снігурський стояли все на сторожі чистоти нашого обряду. Фогорошій, — автор української граматики для Угорщини, — перший подумав про гр.-кат. капелянів для наших жовнірів і видав для них перший молитвослов. Паславський плекав хоральний спів і укріплював всіми силами панованне української мови в церковній проповіді, чому почин в 1785 р. дав перед ним Стрілецький. З інших особливо заслужив ся на полі церковного письменства Пелеш своєю обширою історією унії гр. Церкви з Римом, написаною по німецьки.

Передовсім піднесенне чистоти нашого обряду завдачується першим парохам при церкві св. Варвари. Працювали вони в тім напрямі згідно з бажаннем своїх патронів, згідно з призначенням церкви св. Варвари, що веліло їй бути взірцем для віденських конвіктистів. Мусіли при тім числити ся з вірними інших народностей, скорими до критики, приміром з Румунами, що вже в 1792 р. протестували проти латинізації обряду, або з Поляками, яким належало наш обряд представити гідно. Поза тим немалу wagу мали тут і часті посіщення церкви св. Варвари високими гієрархами, своїми й чужими, а також світськими достойниками. В церкві св. Варвари відбувались консекрації єпископів; у ній на богослуженнях нераз являлись члени цісарської родини, а навіть володарі чужих держав, особливо в часі віденського конгресу 1814 р. Краса богослужень в церкві св. Варвари причаровувала всіх, а декого з чужих прикувала до себе так, що вони ентузіазмувались для нашого обряду. Таким ентузіястом став 1813 р. гр. Куденгове, таким став 1829 р. еспанський інфант архікн. Карл Людвік. Перший украшав церкву св. Варвари іконами, другий навідував ся до неї що днини, а потім завів гр.-кат. церкву в своїй італійській домівці, в княжестві Люці. Такі факти приписати належить не лиш великій поезії нашого богослуження, виказаній старannими парохами, але й такому чинникові його, як хоральний спів, плеканий від часів Стрілецького. В тих часах, правда, церква св. Варвари

не розпоряджала ще власними співаками. Недбалий дяк Морошаній часто давав ся виручувати галицьким воякам. Алеж бо й ті вояки горнулись до хору, особливо улани і козаки кн. Лінь з Йозефштадту в роках 1784—1786. Вони призвичаїли інших до українського напіву (*modulatio ruthenica*), який, хоч вимагав значно більше часу, ніж грецький або іллірійський, так за теж і більше подобав ся. З композиціями Бортнянського познайомили ся вірні в церкві св. Варвари завдяки гостинним виступам хору рос. амбасадора, гр. Розумовського, на поч. XIX ст. Той хор був пізнійше мрією Івана Снігурського в Перемишлі, був ідеалом його капеляна Йосифа Левицького.

Як взірці обряду і церковного співу, так теж і взірці українського проповідництва виходили з церкви св. Варвари до Галичини. Можна документно виказати, що галицькі ініціатори в тім напрямі всі раніше практикували в церкві св. Варвари — і Антін Добрянський і Яків Геровський і Гавр. Паславський і Йос. Левицький і мн. ін.

Звязане з українським проповідництвом виучуваннє української мови при церкві св. Варвари завдяки парохам її поступало так живо, сягало так глибоко, що притягало й фахових фільольогів. Копітар щойно в кружку при церкві св. Варвари довідав ся, що йому треба було знати про українську мову. В тім кружку образувалися і наші перші граматики, між ними Йосиф Левицький.

Вкінці можнаб згадати, що і в розширенню наших історичних відомостей кружок при церкві св. Варвари має свою заслугу. З того кружка в часах Паславського вийшли перші копії високо патріотичного літопису української церкви (*Annales ecclesiae ruthenae*) Мих. Гарасевича, літопису, що його в дрібних виривках під своїм іменем оголосив у Відні по німецьки Мих. Малиновський — також член кружка при церкві св. Варвари.

При такім многостороннім заінтересованню справами національного значіння кружок при церкві св. Варвари не міг бути глухий на те, що доторкало ся політичного життя галицької України. Передовсім він реагував на всі важнійші почини Поляків, які загрожували політичному життю Українців.

Уже в 1809 р., під час заняття Відня військами Наполеона, сотрудник при церкві св. Варвари, о. Снігурський, записував у своїм дневничку факт утворення двох партій серед галицьких конвіктистів — роялістів і націоналістів, себ то Українців і Поляків. До української партії — розуміється — схилувались зовсім недвозначно симпатії Снігурського, що вказувалось і на те, під чиїми впливами українська партія у Відні формувала ся. Такий же політичний розлам між польськими й українськими конвіктистами у Відні зазначився ярко в 1830-их рр., в часі польських повстань і революційних конспірацій. І тоді українські конвіктисти ані на хвилину не подумали резигнувати зі своєї національної ідеї на користь відбудовання історичної Польщі. А сталося воно знову не без впливу пароха при церкві св. Варвари, о. Петра Паславського і його кружка. Посередно, але досить виразно вказував на те віденський кореспондент Demokrat-a Polsk-ого (в випуску з 12 серпня 1847, стор. 60), доносячи про замордовання о. Паславського зараз на другий день (23 липня) по довершенні факту таке: „Вчера зрана знайдено в церкві св. Варвари на долівці коло престола окрівавленого, неживого чоловіка, убраного в одяг священика. Невдовзі пізнано, що то бувшій парох Петро Паславський, котрого перед трьма місяцями заіменовано каноніком львівської катедральної Капітули в Галичині. Від якогось часу ходила по Відню чутка, що о. Паславський, котрий належав до висшої галицької шляхти, денунціював перед правителством кілька осіб, скомпромітованих в останній конспірації, що в нагороду за ту прислугоу правительство іменовало його каноніком, та що приятелі денунціюваних осіб сприсяглися пімститись на нім. Тут загально твердять, що Паславський впав жертвою такої мести“. — Навіть не припускаючи, щоб убійця о. Паславського, Ковальчик, міг виконати лише свою особисту месть, кореспондент еміграційного польського часопису для надання більшої правдоподібності свому донесенню назвав Ковальчука — більше з польська — Ковальським. Однаке сплетня так і остала ся сплетнею, бо з неї по виясненню факту тільки те можна приняти за правдиве, що о. Паславський, як і його попе-

редники в парохії при церкві св. Варвари, був щирим Українцем, несхильним до польського конспіраторства.

Багато, багато відрядних моментів з нашого національного життя в першій половині XIX століття вяжеться тісно з церквою св. Варвари у Відні. Вона дала нам споро світлих споминів, що можуть і в найприкрійших хвилях підняти високо думку понад усіяку зневіру.

Золота грамота з 1863 р. і незолота з 1830 р.

Золотими буквами писали Поляки в 1863 році:

„Разом с Польщою і Литвою піднявшиесь протіву московського панування, щоб добути вічну свободу і щастливу долю цілої нашої країни, заявляєм перед Богом, цілим світом і народом, що другого щастя не жадаєм для дорогої нашої країни і не вишукуєм его нігде більше, як тільки в волі, свободі, рівності і щастії всіх мірян, якої вони віри і стану не були. А жадаючи найбільше щастя сельского люду, на вічні часи постановляєм:

а) Сельский люд в селях і хуторах панських і казъонних, однодворці, чиншовники і так далі, від цього дня вольні, свободні і рівні в правах другим обивателям країни.

б) Можуть і мають право переходити з місця на місце до сподобу і ніхто їм в тому перескожати не буде.

в) Можуть і мають право учитись во всяких школах і бути в крайової службі нарівні з другими обивателями країни.

г) Разом с другими мають право вибирати з помеж себе виборних до судів, рад і урядів сельських, повітових, земських і найвищих народних.

д) Будуть судитись і правитись на рівні з другими, тільки своїми судами і властями, зложенними з виборних, маючих стерегти святої справедливості, законів і безпечності особ і добутків кожного.

е) Податі народні, земські повинності і людей до народного війська будуть давати тільки за постановою і дозволенієм найвищої крайової ради, зложеної з виборних від цілої країни.

ж) Землі орні, сіножаті і садиби панські і казъонні, які за чинш або за відробітки, або на викуп держали селяне, будуть від цього дня на вічні часи власністю

кожного хозяїна без жадної за них плати. Дідичі за ці їх землі будуть мати плату з народнього скарбу.

з) О наділі землею сельських людей, котрі доси єї не мали, як будники, бобилі, халупники, двірські люде, і т. д., постановити в слушним часі найвища крайова Рада.

и) Однодворці і чиншова шляхта будуть мати на вічну власність нарівні з селянами землі садибної і ґрутової з земель панських, де буде єї доволі, за плату з народнього скарбу або з коронних земель.

ї) Сельским священникам православним oprіч церковної землі назначаєм плату грішми, щоб тильки не потребовали вони від люду плати за духовни послуги, а скільки прійдеться платити всякому священникові, скаже найвища крайова Рада.

к) Окроме всього сказаного, кожному, хто підійметься оружно з нами протіву московського панування, або здоров вийде, або зостанеться ранним, наділять найменше шість мургів землі і садибу, в землях коронних, або досмертну плату з народнього скарбу.

л) Сельскому людові надаючи вище просказані права вольності, обивательської рівності всіх перед кожним і земської власності, ручаєм і вічно обіцяєм свободу прав, віри, якої хто придержується і уживання своєї мови в школах, судах і других земських росправах.

„Все вище писане оглашаючи сельскому людові Подоля, Волиня і України, заховане і оборону прав, наданих цею грамотою, присягаєм перед народом, цілим світом і Всемогущим Богом. В Господнє попеченіє віддаючи долю народа, которому вічного добра жадаєм, оцю грамоту віддаєм до Волостної управи, на кожну волость. — Тимчасова Народня Старшина“.

Отсє та „Грамота Сельскому Народу“, що надрукована, хоч і в українській мові панських офіціялістів, але золотими буквами кирилиці й московським правописом, стала популярною в Польщі під назвою „золотої грамоти“. Оголошувано її в польських публікаціях у польськім перекладі, не вповні вірнім. В оригінальнім виданню розкинено її вперше між українським населенням Київщини в останніх днях квітня 1863 р. В перших днях мая вона вже була в руках російських властій,

а в кілька днів пізніше (10 мая) наступила катастрофа в Соловіївці, де селяни упереджені властями, після прочитання „золотої грамоти“ провідником малої групи польських повстанців, зажадали від них зложення оружя, а потім їх побили і повязнили. Деїнде принімано „золоту грамоту“ байдужно.

Іншого приняття „золотої грамоти“ зі сторони українського народа не можна було й сподівати ся. Минулі кріваві досвіди ворушили його уяву і душу сильніше ніж золоті слова обіцянок. Московському авторови „Бесѣды съ русскимъ народомъ“ (вид. 10 мая 1863 р. в Києві) вистало на ті золоті слова обіцянок відповісти лиш: „Коли вони вам желали зробити що-небудь добре, вони мали на те багато часу, їм ніхто не перешкоджав ранійш робити се“. І народ вірив йому, а не революційному агентові з „золотою грамотою“, котру він відчитував під розпростертим стягом польського повстання.

В 1863 р. український народ памятає ще польські обіцянки з 1830 р., котрим так само не вірив. І від 1830 р. мав 30 літ часу на те, щоб переконати ся, що мав підставу не вірити.

Ледви чи знаний кому нині революційний зазив до українського народа з 1830 р., надрукований Поляками по українськи латинкою, а віднайдений мною в місцеляньях бібліотеки гр. Дідушицьких у Львові (тека I, ч. 80). Для порівнання з „золотою грамотою“ варто піznати той зазив у цілості хочби тому, що він є предком її.

Релігійно, по християнськи він починається ся:

„Во імя Отця і Сина і Святого Духа і нині і присно і во віки віков, Амін! Проснійтесь Панове Громада Християне! Чи чули єсте, що Польща приємає Вас за свої братя, і хоче, щоби єсте з Нею зарівно були вільні, і всього права дознавали? Не будуть уже вас в рекрута брати, і казати служити по двадцять пять літ, поки не потіраєте здоровля і марне не пропадете. Ви самі доброю волею пійдете до війська, щоби не дати ся Москальям, а котрий з вас вислужить десять літ і буде мати одного шеврона на руці, то йому дадуть пенсію, щоби мав щого жити, їсти да пити, не так як тепер, що люди марнують ся поки їм тілько офіцери палками здоровля не відберуть.

— Не будете уже мусили пити у шинкара з вашого села, тілько где вам подобає. Не будете уже знати ні ассесорів, ні прикажчиків ваших, що то шкуру з вас лупять, а жінок та дівчата ваші позбавляють честі да віри, а вас гонять самих день по дню, що не знаєте ні свята ні відпочинку, а тілько з каньчуком стоять над вами, альбо в диби, альбо в гусака вас забивають, альбо сікуть різгами так, що аж шкура вам від костей відлітає. Ваші братя Поляки взяли ся, щоби вас всіх до себе прилучити до Королевства Польського — всіх мовлю, і Волинців, і Литву, і Полісє, і Україну, і Побереже — щоби есте з ними разом уживали їх права, і до которого права хочуть вас припустити і припустять, тілько треба, щобисте ся Панове Громада взяли за руки і зо своїми панами зобрали ся і вигонили Москалів та Козаків — а зробили такоє військо, щоби ради вам не могли дати. Не уважайте на те, що з вас которого забють — раз мати родила, раз гинути треба! А ліпше-ж вам, що вас Справники і Ассесори та прикажчики мордують, а ви їм нічого не можете сказати? А так принаймє такиажди з вас, хоч і потирає живіт, то неприятеля забє, а за то жінка та діти будуть вільніші і щасливіші. Потім пороблять вам школи і кождий, кто схоче, навчит ся писати і читати, так що його арендар не потрафить обманути. Шановати будуть ваших Попів, та Дяків, короїді вам службу божую відправляють, короїді молят ся за ваший душі, та за те: щоби вас Біг милосерни висвободив із сеї недолі і дав вільносъти уживати. Вони вас навчатъ: що Біг милосерний любить Польську родню; бо ви всі Поляки, хоч по руськи говорите, бо Поляки тілько трошка переменили ваш язик. Вони, то есть ваши Попи і Дяки, увольнять вас від присяги; бо ви всі присягали есте на вірность втойчас, коли ваши права заховають. А Москалі не заховали, тілько вас мучать. Що то? Як Капитан, Справник альбо Асесор приїде до вас; то кождий мало зо шкури не вискочить; а він собі помпухне, та єщи палкою по шкурі вас кропить! Отож ваши Попи та і самії Благочестиві, ваши братя, будуть за вас і в день і в ночі Бога просити; бо то добрий люде — будуть просити, щоби вигонити тих Москалів, короїді з вас худобу поробили — і Біг вам одпустить, босьте з вашими панами

та Священними головами взяли ся за руки для того, щоби вас урядники, та асcessори і прикажчики не мучили. Ви ідете противу ваших урядників, корої не пізволяють вам вільності уживати. Нуже добрий Християне! Дух святий, Миряне, з вами! — Возмийте ся за руки, а зробите військо, щоби вигонити і не дати ся Москалям, що вас лупять зо шкури. Которий з них скоче з Вами держати, то йому дайте покій, тілько стережіте ся його, щоби не обманув Вас; а котої не скоче, то трасця матери його і нехай марне пропадає! — Которий з вас має рушницю, то нехай бере; — а ні, то беріте цепи та рала, сірпи і коси, і тими добре по заушку московськую юху, щоби по світі не ходила і дарма хліба не їла та горілки не пила! Гура! братя Волинці, та Подольці і Українці! Біг з вами і Хлопіцкий, жвавий Молодець а наш Начальник, що-то з Праньцузами добре різав Москалів, і ліпше ніж колись Косцюшко! Вшак чули єсте, що вам добрий козак Українець Вернигора проповідав, коли єщи Понятовськи був нашим королем? Отож він сказав: що за п'ятьдесят літ Польша Польшею буде — а то він казав 1780 года, і тепер рихтик тому п'ятдесят літ. А то добрий був козак, і через цілоє жите своє нігди не збрехав. Віртеж йому, громада Християне! Бийми ся, не дайми ся! Так нам сказав Молодець Хлопицький з шовковою биндою через плечі і з білим орлом! Во імя отця, і сина, і святого Духа, і нині і prisно, і во віки віков! — Здорова Польша, здорові Громада — за нами добрі люде! за нами!“

Як у „золотій грамоті“, так і в сім зазиві повно обіцянок. Але що за ріжниця між обіцянками з 1830 р. і обіцянками з 1863 р., поминаючи вже ту формальну ріжницю, що раніше надруковані чорною латинкою, а пізніші золотою кирилицею!

В 1863 р. обіцянки більше реальні, краще спеціфіковані. Є там і наділи землею, і полекші податків, і дотація священиків з полекшою церковних требів. Та не лиш се, не лиш матеріальні блага! „Золота грамота“ дає українському народові політичні і національні права: запевнює виборний устрій судів і соймів, запевнює участь в адміністрації країни, запевнює свободу науки і віри, ба навіть свободу уживання своєї мови. В порівненню з обіцянками

таких концесій, що могли значити обіцянки з 1830 р.? Що могла значити переміна московської рекрутчини на службу в польськім війську, свобода у виборі коршми, школа для неграмотних, касовання канчука і проблематичне шанування православних (а може тільки уніяцьких) попів і дяків? Та коли в 1863 р. всього того було за мало, то в 1830 р. воно — бодай по думці Поляків — могло все таки щось значити. В 1830 р. можна було ще вимагати від народа віри для пророковань Вернігори, можна було творити популярність генералови Хлопіцькому, звязуючи його прізвище зі словом „хлоп“, можна було вкінці говорити ще й таке, що Українці й Поляки то один народ, бо Поляки українську мову лише трошки перемінили. Тоді ще й пана Томаша Падуру можна було перехрестити на Тимка і зробити з нього українського національного барда. Але вже через кілька літ після першого польського повстання агенти польської революції в роді Каспра Ценглевича не могли українському народові повтаряти нісенітниць із відозви з 1830 р.; мусіли стилізувати їх інакше. А в 1863 р. треба було здобути ся вже на щось зовсім свіже. Чи то був поступ у польській революційній пропаганді? Ні! то було тільки польське поспішання за поступом у політичнім і національнім розвитку нашого українського народа. Ріжниця поміж „золотою грамотою“ з 1863 р. і незолотою з 1830, — то міра нашого політичного й національного поступу від 1830 до 1863 р.

Поляки у своїй революційній пропаганді 1830—1863 р. не поступили в дійсності наперед, бо хоч в 1863 р. свою „грамоту сельскому народові“ навіть озолотили, народ не приймив її; відкинув скоріше ніж відозву з 1830 р. Він знов уже, що всі такі обіцянки то грушки на вербі, які ніколи не дозрівають. І нині ми се таксамо знаємо та лиш дивуємось, відки могла взятись приповідка: *mądry Polak roszkodzie*. Дві історичні невдачі його нічого не навчили.

Епископ Ф. Шумборський про польське повстання з 1831 р.

Передовсім про самого Філіпа Шумборського.

Уроджений 1771 р. в Острозі на Волині, він учився в тамошніх оо. Василіян, що на дальші студії вислали його до колегії кард. Гозія в Бравнсберзі. Приймивши 1795 р. єрейські свячення, учителював приватно, поки холмський епископ Ціхановський не покликав його 1814 р. на свого секретаря. Василіяни вибирали його то своїм екзаменатором, то провінціялом, а він все оставався епископським секретарем. Аж секуляризувавшись, приймив 1824 р. уряд архідіакона, а по році офіціяла і генерального вікарія. По смерті еп. Ціхановського іменовано Шумборського, хоч був останнім у терні, 1828 року епископом і конsecровано в Холмі 1830 р. Ставши епископом, він став сенатором Польського Королівства. Але на соймі 1831 р. вже не засадив, бо відтягла його від столиці революція. По революції посвятився свому епископському званню. Коли після переведення Литви на православ'є 1839 р., російське правительство задумало скасувати унію і в Холмщині, еп. Шумборський сильно тому спротивився. По^кликаний 1840 р. до Петербурга на переговори в тій справі, він при своїм упорі лише за могутним впливом великої княгині Ольги задержав епископську мітру і міг вернутися до Холма, зобовязавшись тільки очистити уніятський обряд від латинських примішок. Зобовязання додержав. Видав 1841 р. для своєї дієцезії пастирське посланіє з відповідними інструкціями. Але в три роки опісля, в наслідок упімнення папи, відкликав усі свої розпорядки, чим спонукав правительствуенні круги до того, що вони акцію на користь православ'я в Холмщині повели поза плечима епископа. Серед

турбот і гризот прожив еп. Шумборський останні роки свого життя. Помер 1851 р.¹⁾

До повнішого зображення характеру і діяльності еп. Шумборського могли послужити два листи його до перемиського єпископа Івана Снігурського, віднайдені мною при ласкавій помочі о. мітрана Мирона Подолинського між актами гр. кат. Ординаріяту в Перемишлі. Та не для характеристики історичної особи хочу я їх використати. Вони важні передовсім як документи поглядів і настроїв, що опанували після польського повстання з 1831 р. не одного тільки еп. Шумборського, котрий, хоч уніят,уважав себе щирим і вірним сином Польщі. А поза тим не позбавлені його листи в ниніших часах холмських заверух також моменту актуальності. При розважанню про будучину Холмщини є в вислові еп. Шумборського щось в роді пророцтва, не гіршого від пророцтв кс. Марка з часів барської конфедерації.

Оба листи еп. Шумборського писані по польськи. Я подаю їх у дословнім перекладі на українське. Перший датований з Холма дня 12 марта 1833 р.

„Ясневельможний Отче Владико, Добродію! Удостоївшись шановної відозви я. в. п. Добродія з дня 2 лютого, в сих днях дорученої мені з надісланням спису духовенства дієцезії порученої Його щирій опіці, хоч подякувати за таку високу ласку достаточно не зможу, все таки цінити її вмію і невигаслу вдячність в моєму серці записую.²⁾ Вивдячити ся подібною прислугою я не в силі. Нещасна революція чи радше національна сваволя (*swywola narodowa*) все, що доброго було в Польщі, знищила. Зачали ми було приходити до ладу і правительствуна Комісія Віроісповідань і публичної Просвіти задумала була видавати із своєї друкарні подібну відомість про ціле краєве духовенство і проeduкаційні інститути п. з. „*Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych*“. Вище духовенство, капітули, семинарії дієцезальні були вже гарно вивіновані, а проект

¹⁾ Emil Bańkowski: *Ruś Chełmska od czasu rozbioru Polski*; Львів, 1887; стор. 22—28.

²⁾ Посилаючи еп. Шумборському свій шематизм, еп. Снігурський взвивав його до обміни.

вивіновання убогого руського духовенства з приказу доброго монарха був уже на викінченню. Епископи нашого обряду були на щеблі найвисших краєвих достоїнств. Те, чого в часах найбільше вславлених стараннем про релігію і пошанованнє для духовних у Польщі не могли доступити наші митрополити, здійснила нам доброта і справедливість останніх монархів, що нам панували; зрівнюючи обряди, посадила першого моєго попередника, а другого мене в Сенаті, побіч монаршого престола, між латинськими епископами, і то не на останнім місці, але як випадало з номінації епископів;¹⁾ і так мій попередник бл. п. Фердинанд,^{12/100}) занімав уже третє місце по примасі і зрівнаний був у пенсії чи компетенції зі всіми епископами до 60.000 зл. п.; і мені приказано оплатити стемпель до номінації від 60.000 зл. п. тай на тім мабуть скінчить ся. Мали ми знамениту участь у правительстві, засідали з черги в правительственній Комісії Віроісповідань і публ. Просвіти, були взивані до Ради Стану для спільної наради в справах релігії, як се виходить із останніх оказій, де розходилося про справи розводів, виведені перед соймом. Мали ми ласково дозволений приступ до нашого монарха, словом, нічого нам не бракувало, тільки спокійно заживати дарів монарха і старати ся про дальші ласкаві згляди Його, просячи у Всешишнього довгого віку і мирного панування для Нього. — Тепер не відаємо, чим єємо, що маємо, чого на будуче сподіватись можемо. Що станеть ся не тільки з нами, але і з цілим королівством нашим нещасним! Може доживем смутної епохи, що в губернію перемінить ся наш край і ми стратимо зовсім народність, значіннє і навіть язик — а заслужимо подекуди справедливо на се за нашу невдяку для монарха, котрий обсиувати добродійствами цілий край не переставав. Коли які надужиття могли лучити ся, вони виходили не з вини монарха, — але самих же Поляків, що надуживали доброти Його, або заушників, що окружали керманиця правительства й шукали в тім підліх зисків. — Словом, через революцію ми стратили наше значіннє, добре імя, краєві порядки і все, що перед лицем цілої Європи нас підносило,

¹⁾ Ціхановський.

а може навіть заздрість будило. Знищили ми цілий край, краєві придання, завалили фабрики, стратили вкінці значну частину населення. Се тільки натяк на щасливість нашу теперішню, а з нього можна мати деяке виображення про успіхи краю і про стан нашого духовенства. Моя нещасна дієцезія убога не лише на приличні фонди, але і на священиків. Недостає мені їх тепер що-найменше сто, без яких осиротілі domi божі стоять пустками. Маю, правда, в моїй семинарії питомців звиш сорок, але заки вони приспособлять ся до приняття священичих степенів і парохіальної послуги, знову старших убуде немало. Лінівим кроком ідуть їх науки, бо мало навчивши ся латинської мови в публичних школах, мусять перше в семинарії за правляти ся до неї, щоб були спосібні слухати теологічних наук. Маю місце на чотирох питомців у Головній Семінарії в Варшаві, де доси удержав ся університетський факультет теологічний, але воно приносить мало користі для дієцезії, так мало, що деякі епископи навіть не хотять посылати туди своїх питомців. Публичних шкіл доси в цілому краю не маємо. Однаке є надія, що невдовзі отворяться. Ся обставина ще більше причинить ся до уменшення нужд і приспособлення кандидатів до семинарії. Звольте, пане, приймити се мое письмо, що змістом зображає нашу теперішню недолю, як доказ сусідської прихильності, задержіть мене в ласкавій памяті і будьте пересвідчені в моїй найвисішій пошані і поважанню, з яким маю честь остати ся я. в. п. Добродія найнизшим слугою — Ф. Шумборський, епископ Х. Д., в. р. “

Другий лист еп. Шумборського вяжеться ся з першим лише посередно. Шукаючи всюди помочі в своїх заходах коло піднесення своєї дієцезії, еп. Шумборський шукає її також в еп. Снігурського. Лист датований з Холма 24 жовтня 1835 р.

„Ясневельможний Владицо, Добродію! Доброчинне правительство наше краєве, прихиляючи ся найласкавійше до моїх просьб і представлень, зволило подати свою поміч у заснованню школи дяків при холмській катедрі і тому візвало мене, щоб я подав плян устроєння такого інститута і хоч приблизне вирахованне коштів удержання його. Знаючи, що подібний інститут від давніх літ зна-

ходить ся при катедрі я. в. п. Добродія в Перемишлі, осмілюю ся найумильніше просити, щоб ви зволили приказати, кому належить, уділити мені плян, котрим держить ся та школа, а також і те, як вирахований фонд на особу в наукі, які є учителі, як вони платні, і під чиїм безпосереднім наглядом остають усі. З довголітнього досвіду в Перемишлі мусіли виходити ріжні зміни і поправки, а тим самим плян достаточно видосконалено і конечні видатки обмірковано. Коли уділеннє таких відомостей не зробить я. в. п. Добродієви якої прикрости і я зможу легко в короткім часі одержати їх, то повтаряю умільну мою просьбу: не відмавляйте мені пожданого висліду. Видосконалений взір послужить мені до легкого зреалізовання при заснованню подібної школи в Холмі і зобов'яже мене до нової вдячності за сусідську прислугу. При сій нагоді звольте приймити поновленнє моєї найвисшої пошани і поважання, з яким честь маю остатись ясневельможного п. Добродія найнизшим слугою, Ф. Шумборський, епископ Холмський, в. р.“

Чи писав еп. Шумборський в справах Холмщини до еп. Снігурського і пізнійше, не знаю. Більше його листів не вдало ся винайти.

Цісар Франц I. і еп. Снігурський.

Нікому недовірюючи, цісар Франц I. сам хотів погоджувати усі важніші справи в своїй державі. Собі-ж самому не вірячи, він нераз цілими роками зволікав з постановою в якійсь справі. Коли-ж кого-небудь запитував про раду, то було се найвищим відзначенням з його сторони, бо звичайно заслужити на його довірі було дуже трудно.

Так характеризують цісаря Франца I. його біографи. Вповні відповідає така характеристика одному фактowi з історії відношення цісаря Франца I. до нашого перемиського єпископа Івана Снігурського. Звертаючи увагу на той факт, зовсім не наміряю розширювати біографії цісаря Франца I. Радше показати хочу, яке значінне посідав колись наш єпископ навіть у такого самовладного монарха, яким був Франц I. До біографії еп. Снігурського повинен се бути немаловажний причинок.

Дня 25 жовтня 1832 р. еп. Снігурський писав з Перемишля до митроп. Михайла Левицького:

„Вчерашнього дня я одержав візванне з дня 15 с. м. — „Тому що для обсади єпископств опорожнених у моїму королівстві Угорщині нема, здавалось би, майже ніяких індівідуїв, яким можна би їх надати, то для осягнення більшого вибору маєте мені назвати тих священиків, що знаходяться у Вашій дієцезії або і взагалі в Вам знані, яким з огляду на інтелектуальні, моральні та інші прокмети і знаннє краєвих мов можна би з повним спокоєм повірити важній уряд архіпастиря“. — Хотячи сему приказови безприволочно вдоволити, звертаю ся з прошальною до Вашої Ексцеленції, щоб зволили поінформувати мене в сім напрямі. Не сумніваю ся, що Ексцеленція те саме візванне або вже одержали, або може аж тоді, коли моя відповідь буде в горі, про гадку Вашої Ексцеленції в сій

справі запитають. Я, після моєї гадки, радив би згадати про о. офіціяла Барвінського, про о. Созанського, а може й про о. Криницького. Краєвою мовою вважаю язик, яким говорять в дієцезіях; колиб одначе вимагано угорського язика, нікого від нас пропонувати не можна. В мукачівській дієцезії говорять найбільше руським язиком, подібним до нашого, з винятком кількох таких парохій, в яких говорять по угорськи й по волоськи; в крижевачській дієцезії говорять хорватським діялектом, отже мусів би тутешній вправити ся в тамошнім діялекті. Гадав би я також згадати про о. Фогорошія, котрий в крижевачській дієцезії, невеликій, зложеній лиш із кільканайцями парохій, міг би бути аплікований, коли стан здоровля його позваляє і ніщо йому на перешкоді не стоїть; атеж він, ліпше знаючи тамошні обичаї й людей, повинен би бути догіднійший, ніж хто інший з наших сторін. Колиб Ексцеленція вважали кого придатнішим на той степень, прошу мені виявити свою гадку; рівно ж прошу також, колиб зглядом о. Барвінського і о. Созанського випала та сама опінія Вашої Ексцеленції, комунікувати мені близші дати про них, а саме їх вік, заслуги, урядовання і т. ин., щоб я міг сказати щось про їх услуги і заслуги. В очіданню ласкавої інформації й поручаючи себе високим зглядам архипастирським, маю честь“ і т. д.¹⁾)

Довго не відписував митроп. Левицький. В кінці 26 жовтня 1832 р. писав зі Львова:

„З гадкою Ill-mi ac Rev-mi D-ni кваліфікувати до епископського уряду оо. Барвінського і Криницького я годжу ся. Перший має вже добру практику трактування дієцезальних інтересів, єсть пильний, працьовитий і стараний, а від якогось часу виявляє й приємнійший гумор, котрий давніше був майже не до зненення, що одначе випадало приписати передовсім фізичному темпераментови.

¹⁾ З бруліону писаного еп. Снігурським по польськи, з винятком цісарського листу, котрий повторений в німецькім тексті. Цитуючи той лист, еп. Снігурський випустив початок: „Lieber Bischof Snigurski!“ і дату: „Schönbrunn den 15 Oktober 1832“ з підписом цісаря: Franz. Факсіміле з оригіналу цісарського листу подане мною в „Неділі“, 1912, ч. 47—48. Сам лист надрукований мною в „Укр. Архіві“ т. XII, Львів 1918, ст. 154.

Другий має потрібні спосібності, а що є родом від угорських границь і в самій Угорщині лучало ся йому бувати, то можна гадати, що надав ся би там. На о. Созанськім я помилився, рекомендуючи його спосібності і старанність при пропозиції на теперішню його функцію. Показалося і доси справджується ся, що належитої старанності не має, справи трактує поверховно і аби збути ся. Здається ся такоже, що отяжів і того, що називають *Thätigkeit*, сподівати ся по нім не можна. Отже за ним не потакую, але опінію про нього лишаю зовсім III-то ac Rev-то D-по. До перших двох можна би додати ще о. Венедикта Левицького, професора моральної теольогії; єсть він *constanter bonae indolis*, працьовитий і має заслуги, що кваліфікують на епископський уряд. Дати про тих суб'єктів позираю і за кілька днів буду комунікувати III-то ac Rev-то D-по, а коли може лучить ся додачити тут ще кого кваліфікованого, назву його. — Я подібного візвання, як III-mus ac Rev-mus D-nus, не одержав¹⁾.)

„Я подібного візвання не одержав... Сими словами кінчив митроп. Левицький свої інформації, зраджуючи рівночасно й причину, чому з ними опізнився. Коли вже приватне письмо цісаря Франца I. до еп. Снігурського в справі обсади гр. кат. епископств на Угорщині мусіло виятись незвичайним фактом, то ся незвичайність підноситься ще більше поминнем при так важній справі особи митрополита Левицького. Еп. Снігурський, видко, мав у цісаря Франца I не лише велике довіре, але й спеціальне довіре.

Замість обіцянних інформацій митроп. Левицький післав еп. Снігурському дві кваліфікаційні табелі: одну з 1822 р. з відомостями про о. Барвінського, коли його пропоновано на уряд сколястика, наданий йому 26 жовтня 1823 р.; другу новітшу — з відомостями про оо. Криницького і Вен. Левицького, зібраними для пропозиції на уряд ректора у львівській гр. кат. духовній семинарії.²⁾.

¹⁾ З листу митроп. Левицького, писаного по польськи зі Львова дня 26 жовтня 1832 р. Оригінал в „Укр. Архіві“ т. XII, ст. 66—68.

²⁾ З листу митроп. Левицького, писаного по польськи зі Львова дня 30 жовтня 1832 р. Оригінал в „Укр. Архіві“ т. XII, ст. 68—69.

Дня 31 жовтня 1832 р. еп. Снігурський вистилізував по німецьки свою відповідь на цісарський лист. Предложив цісареві в терні: на першім місці о. д-ра Мартина Барвінського, на другім о. д-ра Венедикта Левицького, на третім о. д-ра Онуфрія Криницького. Підносячи заслуги о. Барвінського, вважав відповідним зазначити, що товаришував з ним в часі теольгічних студій. Пишучи про о. Вен. Левицького, підніс у нього між іншим „примірні й похвальні обичаї“. Кваліфікуючи о. Криницького, згадав його язикові відомості. У всіх сконстатував їх велику ученість та привязаннє до особи монарха.¹⁾

В два роки пізнійше, дня 2 марта 1835 р. цісар Франц I. помер. Чому він до того часу, впродовж двох років, не здесидував ся на обсаду опорожнених епископств на Угорщині, невідомо. Найімовірнійше причиною була тут його обережність, згадана вже звичка відкладати полагоду важливих справ як найдовше. Наслідник Франца I. мав уже власних дорадників. З кандидатами еп. Снігурського міг не числити ся.

А прецінь цісар Франц I. ще в 1824 р. не злегковажив собі опінії еп. Снігурського про кандидатів на лат. епископію в Перемишлі, Файгля, Сярчинського і Корчинського, і згідно з тою опінією заіменував епископом останнього. Про опінію еп. Снігурського запитував цісар тоді за посередництвом гал. губернатора де Тааффе, котрий і перевів з еп. Снігурським довірочну переписку.²⁾ І хто зна, чи не передовсім успіх тої переписки спонукав цісаря й опісля звернути ся до еп. Снігурського за порадою в справі обсади гр. кат. епископств, але вже безпосередно.³⁾.

¹⁾ Бруліон письма еп. Снігурського до цісаря мундований 3 падолиста 1832 р. о. Ігн. Кучинським. До того письма еп. Снігурський долучив і кваліфікаційні табелі кандидатів.

²⁾ Гл. Архів, т. XII, ст. 143—148. — Оригінали всіх використаних письм знаходяться в архіві гр. кат. Капітули в Перемишлі. За дозвіл покористувати ся ними дякую В преп. о. мітратові М. Подолинському.

³⁾ Подана о. М. Зубрицьким у „Зорі“ 1886 р. (ч. 4) вістка, що Франціві I спеціяльну увагу на Снігурського звернув Александр I в часі віденського конгресу, належить до легенд. У парохіяльних записках його ані сліду такого факту.

До біографії Маркіяна Шашкевича.

I.

Дід Маркіяна.

По матері дідом Маркіяна Шашкевича був о. Роман Авдиковський (recte Авдикович), парох Підлісся в Золочівськім. Про нього знато ся доси тілько, що в його домі в Підлісся Маркіян уродив ся і майже виховав ся, та що в 1794 році впав він жертвою нічного розбійницького нападу опришків, а 1823 р. обходив 50-ті роковини священства, на котрі до Підлісся зіхала ся численна родина ювілята і подала йому хором „Wieniec z serc żywczliwych“, польсько-український панегірик з підписами всіх членів родини, між іншими й 12-літнього Маркіяна, укінченого ученика нормальної школи в Золочеві.¹⁾ Більше про о. Романа Авдиковського не знато.

В 1910 р., бувши в Підлісся в цілі зібрання деяких інформацій про Маркіяна в хаті місцевого пароха о. Льва Тарнавського, мав я нагоду бачити давній портрет о. Романа Авдиковського, котрому о. Тарнавський доводить ся близьким своїком. Фотографічну знімку з того портрета зладив зять о. Тарнавського проф. гімн. Л. Редкевич.²⁾

Надто-ж сам зробив я собі в Підлісся копії з актів церковної візити — одного з 1783 р., а другого з 1786 р. Передаю їх тут дословно у вірній транскрипції.

Акт візити 12 жовтня 1783 р. є такий:

„Paroch mieysca. W. X. Aleksy Piotrowski (po wyświeceniu się W. X-a Romana Audykwicza praevia inscriptione na koadiutorię w roku tysiąc siedemset siedmdziesiątym trzecim od J. W-o Sylwestra Rudnickiego biskupa Łuckiego, bez pre-

¹⁾ В. Коцковський: Причинки до гал.-рус. бібліографії передъ 1848 рокомъ („Зоря“ 1886, ч. 22).

²⁾ Відбитку з фотографії я помістив у „Неділі“ 1911, ч. 43—44.

zenty iednak do cerkwi Podliskiej) dobrowolnie opuścił też beneficum Podliskie y dotychczas nie spełnia obowiązków parocha, pomieniony zaś W. X. Audykowicz koadjutor obowiązków swego nieodstępnie dochowując, metryki y protokollum intimatorum pisze, parochianom w potrzebach duchownych wygodę czyni, sam z siebie przez examen wiadomości teologii moralnej dał dowód, od parochian w niczym zaskarzony nie został, y przykładem wzgledem porządku cerkiewnego oraz nieospałym y pilnym in cura animarum okazał się. Dochodu rocznego od parochian po zł. polskim jednym y diak po tyleż biorą. Tychże parochian familii trzydzieści siedem, dusz zaś ogółem dwieście pięćdziesiąt siedem znayduje się. Bractwo czyli prowizorowie teyże cerkwi pasieki pni dwanaście pod dozorem swoim konserwując, regetra przychodów y roschodów piszą, artykułów autentycznych brackich niemasz".

На основі такої корисної для о. коадютора візитації вийшло зараз „Decretum reformationis“:

„Nayprzewielebniejszy Imci Xiądz Alexy Hankiewicz kanonik katedr. Halicki, wizytator generalny, pochwaliwszy wewnętrzny porządek w sprzętach cerkiewnych, do pomnożenia onego wszystkich przykładnie zachęcając, poprawę dachu na dzwonnicę opadającego Bractwu zalecił, W-o zaś Romana Audykowicza, żadney nocie niepodległego, tytułem koadjutora przy cerkwi y parochii Podliskiej bez prezenty utrzymującego się, nayprzód tak po sprokurowaniu konsensu in ordine do utrzymania prezenty na też beneficium, jako też zyskania od kogo należy, ieżeli zdawać się będzie, instrumentu specyfikującego grunta posażne cerkiewne erekcją tytułuowanego approbaty odesłał, a na potym pilne sprawowanie urzędu kapłańskiego, ludzi parochian w artykułach wiary św. oświecanie y onych przykładną obyczajnością życia do pobożności zachęcanie temuż W-u X-u Audykowiczowi nakazał“.

Акт другої візити, що відбула ся 28 січня 1786 р., є вже короткий:

„Sub actu visitationis. W. X. Roman Audykowski (sic!), paroch Podliski przykładnie w parochii y cerkwi Bożey około S. Sakramentów rządzący się, w niczem nieoskarzony, y aby wytrwał do końca w takowym rządzeniu się in spe mercedis futurae zaleca się D. D. I. — G. Białogurski, Dec. F. Olescensis“.

Акт деканальної візити з 31 січня 1787 р. зазначений лиш коротким пожеланнem парохови сил від Бога до дальшої управи парохії: „R. D. Romani Awdykowski Parochi villaे hujatis in regiminibus circa ovile Ch-ti adaugeat Deus vires“.

З опису підлісецької церкви і ерекціональних ґрунтів, зладженого під час акту візити 1783 р., можна вийти лиш кілька цікавіших дрібниць.

Церква Преображення Господнього була деревляна, долом до вікон з дубового дерева, висше із соснового, з трема верхами й трема хрестами, побита гонтєм. В мальовилах, книгах і апаратурі не посідала нічого замітнійшого. На цвинтарі побіч церкви була дзвінниця з п'ятьма дзвонами. Цвинтар був кругом опарканений. Коло цвинтаря стояла школка для дяка. На ґрунті коло церкви, де ранше, перед 1783 р., стояла плебанія, остав ся лиш садок і огорod. Плебанію поставлено на площі „в Ліщині за могилкою“, де передше була попівська пасіка. Там було й нове гумно з новими господарськими будинками, з новим садком і огородом, з пасічиськом — все окружene ліском мішаних дерев. Ерекціональний акт, виданий 18 марта 1760 р. колятором церкви, подільським воєводою і польним гетьманом коронним В. Ржевуським з Підгорець, давав парохови досить орного поля і сіножатий, але ще в 1783 р. не мав апробати ординаріяту. Се однаке не перешкаджало о. Романови Авдиковському уживати спокійно наданих ґрунтів, як ствердили в часі візити з одної сторони призвані парохіяни, з другої — панський економ Микола Даєвський.

Метрикальні книги, зберігані в парохіяльнім уряді Підлісся, починають ся роком 1773. О. Роман Авдиковський вів їх дуже старанно. В першім томі метрики урожених на 50-ій стороні під роком 1811 записано:

„Mensis 6. 9-bris. — Nr. Domus 32. — Nomen: Martianus. — Parentes: Simone Szasziewicz, Elizabeth nata de parente Romano Audykowski. — Patrini: Iacobus Sokulski, parochus Źabłocensis, Nobilis; Marianna Lewandowska. — Baptizavit et confirmavit: R. Ioannes Lewandowski, Dekan. Olescensis“.

II.

Маркіян Шашкевич учеником гімназії у Львові.

Від о. М. Копача, пароха в Білім Камені я дізnav ся, що елементарну науку Маркіян Шашкевич розпочав під проводом дяка у Білім Камені, в близькім сусідстві Підлісся, а кінчив її вже в Золочеві. Моїж власні пошукування в давних актах II-ої гімназії у Львові дали мені змогу ствердити новий факт, а саме, що Маркіян не в Бережанах, але в нинішній II-ій, німецькій, а давнішій домініканській гімназії у Львові розпочав гімназійні студії й укінчив там дві перші класи.

В каталогах класифікації II-гої гімназії у Львові під роками 1824 і 1825 читається ім'я й прізвище Маркіяна Шашкевича. В першій класі граматики, в першім семестрі 1824 р. Szaszkiewicz Marcianus має такі ноти: E moribus 1; E doctrina Religionis Emin; E latina lingua, studio vel stylo 1; E mathesi 1; E geographia et historia 1. В другому семестрі таксамо. В другій класі граматики, до котрої перейшов зувільненням від шкільної оплати, в першому семестрі 1825 р. є в нього зі всіх вичислених предметів самі єдинки. Та вже в другому семестрі щось попсувалося в релігійній математиці, з котрих Маркіян одержав ноту 2. Чи се було причиною, що родители забрали його зі Львова й переписали до бережанської гімназії? Можливе, бо іншої причини не знаємо.¹⁾

Коли Маркіян був у I-ій класі львівської домініканської гімназії, з ним було в тій самій класі в першому семестрі 97 учеників публичних і 4 приватистів. В другому семестрі цифра учеників публичних спала на 85, приватистів на 3, а в II-ій класі на 70 і на 67. Значить, із самих публичних учеників згубилося впродовж двох років 30. Кідає се світло й на обніження нот у Маркіяна. При незвичайнім переповненню класи класифіковання учеників не могло випадати світліше.

Між товаришами Маркіяна в I-ій гімн. класі у Львові попадають ся будьто його свояки, будьто ті, з котрими

¹⁾ У звідомленнях гімназії, друкованих з кінцем року 1824 і 1825, крім класифікаційних нот подано їх походження М. Шашкевича: Podlisensis.

він пізніше посвячивається, оженившись, будьто пізній члени його кружка в духовній семинарії. З ним передовсім товаришуєтъ внук о. Романа, Іван Авдиковський (акцесіст) сини пароха з Деревні, а пізніші Маркіянові швагри, Адам і Йосиф Крушинські, пізніші помічники в ширенню національної ідеї, Роман Пасічинський і Симеон Плешкевич.¹⁾ В другій гімн. класі Іван Авдиковський держить ся при своїх нотах (*princeps scholae*); оба Крушинські і Плешкевич їдуть від початку на тім возі, що й Маркіян; належать до середніх учеників. Пасічинського між ними не видко вже.

Крім названих товаришами Маркіяна в I-ій гімн. класі були ще такі Українці: Мих. Чижда, Іл. Грушкевич, Сам. Грушкевич, Тома Гавришкевич, Лев Глинківський, Гр. Ясинський, Мих. Яворовський, Ал. Ющак, Ів. Камінський, Іл. Кочоровський, Теодоз. Кочоровський, Йос. Ковальський, Йос. Крижанівський, Тома Крилошанський (з Ожидова!), Теод. Кульчицький, Ант. Мочульський, Ів. Петрушевич, Вас. Рожайовський, Конст. Рожайовський, Мих. Стрільбицький, Юст. Шанковський, Никод. Волощакевич, Мих. Завадовський. До них у II-ій гімн. класі прилучилися ще два: Петро Алексевич і Мик. Головацький.

Разом з Маркіяном опустили 1825 р. львівську домініканську гімназію і брати Крушинські. В 1830 р. бачимо в ній знову Маркіянового молодшого брата Антона, а в 1832 р. ще молодшого брата Йосифа.

Оба Маркіянові брати належать зразу до середніх учеників. Пізніше Антін псується ся. Вже в I класі гімназії, в жовтні 1834 р., вмішавши ся в тайну організацію свого старшого товариша Карла Шейнога (Шайнохи), він попався в кримінальне слідство. Се є було причиною що в науці

¹⁾ Симеон Плешкевич в 1836 р. виголосив за приміром Шашкевича українську проповідь у львівській Волоській церкві. Належав до редакторів Шашкевичевого „Букваря“. Пізніше, як парох Улазова в Тішанівськім, сильно боронив гр. кат. обряду, а в часах найбільшого роздору між Русинами і Поляками по 1861 р. видав по польськи брошурю: *Ręczę że się pojednaty, de postaviv liši uſlīve: zaspokojenie vſich žadánij ukraїn'skogo naroda.* — Роман Пасічинський виголосив за приміром Шашкевича українську промову в духовній семинарії в січні 1837 р.

занедбав ся і гімназію укінчив пізнійше, вже як емінентист. Не знати, що спонукало його вступити до монастиря. На весну 1837 р. він зголосив ся в провінціяла оо. Василіян, Ореста Хомчинського і був принятий до новіціяту. Було йому тоді літ 20 (значить молодший був від Маркіяна на шість літ).¹⁾ Відісланий під іменем Александра до добро-мильського новіціяту, Антін якимсь чином зіткнув ся з особою єпископа Снігурського. В єпископськім Gestionsprotokoll-i під роком 1837 читається ся: „17 Junii: Szaszkiewicz Alexander, novitius O. S. B. petit grammaticam ruthenicam autore Josepho Lewicki idiomate germanico editam sibi impertiri“. На боці замічено, що жадану граматику вислано Шашкевичеві, Лісковацькому і бібліотеці монастиря. На основі тих зносин Александра (Антона) Шашкевича з еп. Снігурським повстала пізнійше й легенда про те, що еп. Снігурський занімав ся особою Маркіяна.

III.

У Захара Авдиковського.

До найтемнійших карт біографії Маркіяна Шашкевича належать роки його життя „на світі“ після прогнання із львівської гр. кат. дух. семинарії аж до поновного приняття. Біографи не знають навіть докладно, де він мешкав, у кого мешкав, з чого удержував ся, чим занімав ся. Не знають навіть того, що на основі хоч би вже відомих фактів далось би вимірювати, уважно комбінуючи їх.

Отже, хоча докинути дещо до відомого, я зачу ні від комбіновання відомих фактів, а потім доповню результата деяким новим матеріалом.

Від осені 1830 р. до осені 1831 р. Шашкевич мешкав у Захара Авдиковського, управителя шпиталя, в которого вчив діти та котому помагав у канцелярійних справах шпитальної управи. Так інформує один біограф Шашкевича на основі знайденого документу. Другий знайдений документ вказує на того самого Захара Авдиковського, як на офіційного опікуна Маркіяна Шашкевича і його

¹⁾ Сю актову відомість маю від о. Плат. Філяса Ч. С. В. В.

рідні по смерти батька, о. Симеона. Вже се одно повинно би здобути більше заінтересовання для особи Захара Авдиковського. Ще більше повинна бути застановити нас роля Захара Авдиковського в переписці Шашкевича з о. М. Козловським і з д. М. Устияновичем, у якій Захар Авдиковський являється спільним їх другом, більше ніж другом, бо якимсь своїком, до якого вони у Львові як до власної хати заїздять. Над тим не застановлено ся. А воно було не завадило! Бо той Захар Авдиковський — се ніхто інший, тільки рідний син о. Романа Авдиковського з Підлісся, син Шашкевичевого діда по матері; Захар Авдиковський се рідний брат Шашкевичової матері, Елізавети. З рідними своїми братами, Іваном і Миколою, Захар на першім місці поклав своє ім'я під „*więscem z serc życliwych*“ поданім родиною ювілятові о. Романові в 1823 р.

Не в чужого мешкав Шашкевич „на світі“, а в рідного вуйка; мешкав у нього не один рік 1830/31, але і через весь час раншого пробування у Львові в часі гімназійних студій і тоді, коли знайшов ся поза мурами дух. семинарії до осені 1834 р. Щоб не їсти дурно хліба, міг учити своїх вуčніх братів, міг помагати вуйкови в канцелярійній роботі.

Захар Авдиковський був управителем міського „Дому Убогих“ (*Siechenhaus*), що і досі знаходить ся при костелі св. Лазаря, побіч улиць Коперника і Броновських у Львові. Був ним дуже довго, починаючи з 20-тих років минулого століття, від котрого то часу адміністраційні рахунки писані його рукою, як я се стверджив у архіві міста Львова. Будучи управителем „Дому Убогих“ Захар Авдиковський мешкав там же в партеровім домику при костелі св. Лазаря, котрий стоїть єще й досі, улягши кільком перебудовам.¹⁾

Там у тім партеровім домику мешкав і Шашкевич, не лиш по ексклюзії з семинарії, але по всій імовірності

¹⁾ Офіційл міського архива у Львові, пок. Фр. Ковалишин, котрого некрольоғ подав я в „Ділі“ 1915 р., зладив для мене в 1912 р. гарний рисунок того домика в первіснім виді. Відбитку з нього дав я в „Неділі“ 1912, ч. 17. Сам оригінал, рисований перцем, є в мене.

ї ранше, в 1823—1825 рр., коли був учеником львівської ІІ гімназії (коло Домініканів).

Як міський урядник, Захар Авдиковський мав знакомства і впливи. Тим його знакомствам і впливам Шашкевич завдячував не одно: і те, що міг вчити ся церковної мови і письма разом з кандидатами на дяків у реєнта волоської церкви Якова Нероновича; і те, що Денис Зубрицький, тодішній префект ставропігійської друкарні, дав йому зарібок, поручаючи переписати свою „Хроніку Ставропігійського Братства у Львові“, котрої копія з 1834 р. підписана копістом Маркіяном Шашкевичем, переховувала ся до 1914 р. в архіві Ставропігійського Інститута. Захар Авдиковський сам був членом Ставропігійського Інститута.

Немаловажним буде і для прослідження зароду деяких ідей Шашкевича його частійше стиканнє з такими особами як Захар Авдиковський і Денис Зубрицький.

Денис Зубрицький вже в 1830 р. став префектом друкарні Ставропігійського Інститута. Вже тоді став порпати ся в архиві того ж Інститута, збираючи акти до написання Historycznych badań o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicyi (вид. у Львові 1836), і „Хроніки Ставроп. Братства у Львові“ (писаної по польськи, а надрукованої пізніше в Петербурзі по московськи). Під час архивальних занять у нього прокльовувалось почуття, яке згодом зробило його противником тодішнього польського руху в Галичині, що стремів до зреволюціонізовання галицьких Українців на користь віdbudowanня історичної Польщі. Як се могло стати ся, пояснить нам цікава історійка з 1832 р., записана Михайлом Будзинським (*Wspomnienia z mojego życia. Poznań* 1880, Т. I, ст. 110—112), а доси у нас не замічена. Було се в 1832 р. зараз по упадку польського повстання.

„Взяв я — оповідає Будзинський — помешканнє в камениці Зубрицького, де стояли мої військові товариші: Йосафат і Адам Домарадзкі: мій земляк з Волині, Евген Станішевський, недавно увільнений зі справи Драгоєвського за вербованнє угорських жовнірів; — гатунок із тих наших доматорів, що то, причепивши ся до клямки шляхтича, блазнованнєм і побрехенькою здобували шматок печені; якийсь собі Медард Цибульський, в повнім значенню слова придворний блазен і брехун, яким не був

ніколи найбільш запалений мисливець. Два мої товариши, Йосафат і Адам Домарадзкі і Евген Станішевський поробили кроки для повороту на Волинь і сподівалися небавом виїхати разом з Цибульським. Я примістився під прізвищем Радушевського і під тим прізвищем був зловжений паспорт із домінії у львівській поліції. Розуміється що з своїми товаришами я проводив більшу частину дня. Небавом не уйшло воно бачності п. Зубрицького, що я властиво називаюся Будзинським і єсмь емігрантом, що пізнав із кількох розмов зі мною, в яких я горячо виступав з обороною нашої справи. Пан Зубрицький належав до нечисленної в Галичині партії так званих малоруських патріотів і з якимсь адвокатом Нападієвичем творив у мріях коли не окрему руську державу, то бодай злуку з Росією, навіть з приняттям грецької релігії, бо унія, як польська памятка, гнівала їх невимовно. Доказував я тому завзятому патріотові руському, що та народність не має житевої сили, що населення дуже неосвічене, а дрібне число образованих окремої народності не зложить, що Богдан Хмельницький, помимо звиш стотисячного війська в бунті против Польщі, не бачив способу ту народність перетворити на окремий народ, і аби лиш не бути під Польщею, піддався під опіку Росії, а його наслідники, син Юрій, а потім Дорошенко, глядали турецької опіки. І спітав я тоді, чи не ліпша опіка вольної Польщі, ніж деспотизму царського, а тим більш музулманського. Й представив я йому вкінці останні подвиги тої відрубної самостійності Русинів під Мазепою, яка розбилася о брак елементів до утворення незалежного народу. Се все не переконало пана Зубрицького, але розярило його против мене; і одного ранка він прийшов до моєго помешкання та заявив мені, що не хоче посувати ся до денунціювання мене як польського емігранта, але просить, щоб я змінив помешкання. Через Домарадзких дійшло воно до його двох дочок, котрі острили зуби на моїх товаришів і вибиралися господарювати в їх селях на Волині, а то без ніяких кроків зі сторони моїх товаришів, які оправдували такі мрії. Досить, що я був їх приятелем. Дочки наростили крику і приневолили батька просити мене, щоб я оставався, а він бере навіть на себе покривання мене, по змозі,

перед поліцією. Не тямлю імен тих двох панночок Зубрицьких.¹⁾ Але тямлю, що молодша з дивним густом убирала ся через половину по мужеськи; волоссє мала коротке і зіпните тільки двома малими гребіньчиками по боках. Сукня все була зроблена сурдутовим способом зі шмізеткою на грудех, з гузичками від самого долу, як амазонка; при тім сукня така коротка, що добре око могло часом і літку доглянути. Отже остав ся я в тій камениці п. Зубрицького до моїого виїзду, спокійно сперечаючи ся з ним за висшість моєї народності, польської народності над руською, а з його дочкою за її через половину мужеський одяг“.

Се лише один із менші ярких епізодів тої польської пропаганди, що вела нас до національного освідомлення на перекір польським інтенціям. Що такій польській пропаганді треба приписати скріплене національної свідомості і в домі Захара Авдиковського, се більше ніж певне.

В 1848 р. між першими членами „Народної Руської Ради“ бачимо не лиш Дениса Зубрицького, але і Захара Авдиковського. З тої то Ради вийшло в „Зорі Галицькій“ з дня 22 серпня 1848 р. повідомленнє, що член її, Захар Авдиковський, зазнав у Трускавці, куди вибрав ся на купелі, великої зневаги і навіть був у небезпеченстві життя. Того самого дня, коли тільки приїхав до Трускавця, по 9-тій год. вечера, повибивано в його помешканню каміннем усі вікна, кидано каменями до помешкання, лаяно його останніми словами і грожено шибеницею. Кримінальний радник Курилович, що був тоді в Авдиковського, старався напасників утихомирити, але й сам мусів утікати. Авдиковський спас ся утечою до сусідного помешкання Устияновича (брата Миколи) аж тоді, коли напасники вікнами почали влазити до хати. Але і там не скрив ся. І там виважувано двері і викрикувано, що живий не вийде. Припадком знайшов ся тамошній вйт, що видячи небезпеку Авдиковського, казав задзвонити „на гвалт“. Люди збігли ся і напасників розігнали, трох з поміж них зловивши.

¹⁾ Звались Агнета і Станіслава.

Рада повідомляючи, що вона поробила кроки, щоби та напасть не уйшла безкарно, не забула подати й причини:

„І то все мало бути за тоє, що г. Авдиковський, виповняючи розпорядженне Презідіяльне, заказуюче в день 31 липня на память Теофіля Вішньовського всі демонстрації, в костелі св. Лазаря під його зарядом зістаючим не дозволив в той день катафальок виставляти“.

В органі польської *Rad-i Narodow-oї*, в *Gazet-i Narodow-iї*, котра донесені про той злочин зглядом Польщі подала дня 8 серпня 1848, появila ся вже 21 серпня кореспонденція про трускавецьку пригоду Захара Авдиковського. Представлено її як невинну „котячу музику“, устроєну в Трускавці, непожаданому купелевому гостеви. Але хто знає хочби тодішні в *Ossolineum* друковані „*Statuta Towarzystwa Kociej Muzyki*“, той у такій невинній забаві бачити-ме лиш дикий вибрик найкрайнішого польського шовінізму супротив усіх, що — як сказано в названих статутах — „nie wierzą w zjednoczoną trójcę w dawnych granicach, to jest: Rusi, Litwy i Polski, pod firmą Polski, i przechodzą do schyzmy politycznego ćwierutowania narodu na czarno-żółtych, czerwono-zielonych i czarno-białych“. Впрочім є ще одна вказівка на те, якою невинностю могла бути націхована трускавецька „котяча музика“ устроєна Захарови Авдиковському. Се надрукований в тодішнім *Kurjer-i Lwowsk-im* (1848, ч. 12) еляборат ренегата Григорія Розумиловського:

„Wiersz na Audykowskiego, trupożercy i wyrodką narodu polskiego, officyalistę ekonomicznego przy szpitalu ubogich św. Łazarza we Lwowie, który w rocznicę śmierci męczenników naszych: Wiśniowskiego i Kapuścińskiego, do kościoła tamtejszego wpadł, katafalek rozbił i mszy żałobnej księdzu Kintzlowi odprawić nie dał, mówiąc: „Kiedy za wisielców nabożeństwo odprawiać chce, to niech sobie szubienicę, ale nie katafalek w kościele postawi!“.

Muzo, chciej mi grać,
By wyrodną nać
Bukiem z góry prać,

Tysiąc kolek dać,
Włosy ze łba rwać
I za miasto gnać.

Lecz to mało tak,
Bo na zemsty znak,
Zetrzeć go na mak.
Potem ubrać w frak,
Ręce związać wspak,
Fiu! i wprost na hak!

Takich łotrów szmat!
Taki nędzny gnat!
Dziadom bułki kradł!
Dzisiaj ten psu brat,
Spłodzon z samych zdrad,
Jest powodem zwad.

Lecz wyrodku ty,
Tobie wszystkie kły
Wybijemy my.
Dzieci wspomną wzdy:
Audykowski zły
Zginął tak jak kpy.

Był to wielki cap,
Jeszcze większy gap,
A największy drab!
Więc go bracie grab,
Choć za kołnierz złap,
I uwędź na schab.

Albo wiecie co,
Niechaj stanie kto,
Da mu na pysk sto;
Jak mu będzie mdło,
Zrobim z nim wjo-wjo,
Aż na piekła dno!

Albo by go struć!
Trzeba nam go szczać,

Choćby krwią miał pluć,
 Tak jak szydłem kłuć,
 Taj jak żywcem zżuć
 I bebechy pruć!

Wtenczas to jest cud,
 Gdy za taki brud
 Tak się pomści lud.
 Bo kto hańbi ród,
 Niech ginie jak but!
 Requiem caput!

Пригадуючи сей „вірш“, Ів. Франко зовсім справедливо міг його вважати „найдивогляднійшим вибриком короткотревалої свободи друку в р. 1848“.¹⁾ Для мене така віршована напасть із польської сторони є також найпевнійшим засвідченням твердих національно-українських переконань Захара Авдиковського в 1848 р., до яких він не міг прийти відразу, але мусів вироблювати їх собі довго, довго, по всій правдоподібності від часу тих острійших польсько-українських конфліктів, що виявилися в 1830/1 р. Вже тоді міг він — разом із Зубрицьким — мати поважний вплив і на свого сестрінка Маркіяна Шашкевича.

¹⁾ Ів. Франко: Пригода З. Авдиковського дня 1 серпня 1848 р. („Неділя“, 1912, ч. 18).

Два перші публичні виступи Маркіяна Шашкевича.

Чимало гризот приспорювала митрополитові Михайлові Левицькому гр. кат. духовна семинарія в 1834 році. В перших днях січня в мурах семинарії наложив на себе руку питомець I року Домбчанський.¹⁾ Невдовзі потім два провідники бунту против семинарійної кухні, Луцінський і Сілецький, не хотячи піддати ся наложеній на них дисциплінарній карі, виступили з семинарії; пішли слідом за Карпою, котрого ранше вже треба було прогнати за участь у тім-же бунті.²⁾ Та вже не лиш гризоти, але й тривоги набавило митрополита цвітневе донесення краєвого правительства, що питомець IV року Вендзілович остає в звязку з кружком польських революційних конспіраторів, котрий гніздив ся в Національнім Інституті ім. Оссолінських.

Се вже не марниця!

Виказало ся, правда, що Вендзілович не віддавав до друку революційних пісень, за що його обжаловано, а тільки, як справний рисівник, зарабляв собі якийсь гріш, ілюструючи для друкарні Інститута ім. Оссолінських всяку всячину, случайно й друковані там же „революційні пісні“.³⁾ Заспокоював митрополит і себе і еп. Снігурського, пишучи до нього: „може бути, що він з потреби дав ся ужити до літографії Інститута Оссолінського, щоб собі що заробити“.⁴⁾ А все таки факт, що Вендзілович мав

¹⁾ Лист митроп. Левицького до еп. Снігурського з 3 січня 1834, поданий мною в „Укр. Архіві“ т. XII, ст. 83.

²⁾ Листи митроп. Лев. до еп. Сніг. з 23 грудня 1833 і з 3 лютого 1834 в „Укр. Архіві“, т. XII, ст. 82, 84.

³⁾ Про Вендзіловича дещо в замітці д-ра Івана Франка: До історії нашого відродження (Зоря, Львів, 1886, ст. 271—272).

⁴⁾ Лист митроп. Лев. до еп. Сніг. з 26 цвітня 1834 р. в „Укр. Архіві“, т. XII, ст. 86.

якісь звязки з Інститутом ім. Оссолінських, був тривожний. Він кидав підозрінне на кандидатів духовного звання, що вони лучать ся з тими, котрі взяли ся затроювати публичний спокій. Не закрив митрополит такої думки перед еп. Снігурським, котрий апробував усунення Вендзіловича з духовної семинарії.

Думка митрополита не осталася тільки його власною думкою. Виразив її в дуже прикрій формі й цісар Франц I, що до відома митрополітови подало краєве правительство 17 червня 1834 р. Щоб докір, який падав з найвищого місця, бодай в часті відперти, належало запевнити цісаря в тім, що пригода з Вендзіловичем є відокремленим фактом.

Від довшого часу віщілюється ся у нас формальну ненависть до особи митроп. Левицького. Виражається про нього майже все з погордою і легковаженнем, до чого підставу знаходить ся в непровірених критично голосах сучасників. Мало-помалу люди починають в імені митроп. Левицького видіти синонім ретрограда й ворога нашої національної справи. Його відповідь на згадане письмо краєвого правительства могла бути одним, хоч і не єдиним, документом для його оборони.

Зі спокоєм, відповідним своєму високому достоїству, але рішучо і сильно відпирає він у письмі з 23 серпня 1834 передовсім заміт, котрий дійшов до відомості цісаря, будьто би в Галичині студенти посвячували ся священичому званню тільки з тим наміром, щоб на тім становищі мати більше нагоди до оброблення простого народа для цілій революційної пропаганди против правительства.¹⁾

Є се письмо митрополита енергічною обороною нашого клира. А що така оборона самому оборонцеви давала сatisfaction, доказує його лист до еп. Снігурського в тій справі, де читається ся: „Наш клір певне далекий від усяких плянів революційної пропаганди, а ті, що спосочлять ся до духовного стану, то — так сказати — парістки кліра з тими самими почуваннями, що й ціле ду-

¹⁾ Се письмо до гал. ц. к. губернії подав я в „Укр. Архіві“ т. XII, ст. 157—160.

ховенство. Я гадаю, що Ill-mus ac Rev-mus D-nus відписали до президії також в подібнім сенсі“.¹⁾

Не сподівався митрополит, що вже за два дні барон Кріг, мов на глум, знову напише йому, що питомець IV-ого року Кміцкевич вдався в тайне товариство й осмілився ужити сильно образливих висловів про генерал-губернатора архікн. Фердинанда д' Есте, про переміського пана старосту й про ц. к. армію, на що і знайшлися докази в двох¹ листах, забраних у нього під час домашньої ревізії.²⁾

Всі попередні ексцеси питомців явились нічим в порівнанню з такими проявами нельояльності — треба додати — в часі, коли митрополит против заміту нельояльності сильно запротестував. Щоб лиху зарадити, він за згодою краєвого правительства письмом з 12 вересня 1834 поручив ректорови духовної семінарії, щоби вкладав на спосібнішіх питомців обовязок виголошувати для товаришів з початком кожного місяця відчiti про обовязки підданіх зглядом монарха і властій.³⁾

Таке поручення митрополита не видасться й дивним, коли скажу, що вяжеться воно з інтенціями енцикліки папи Григорія XVI, розісланої в вересні 1834 р. до церковної гієрархії,⁴⁾ а зверненої против популярної тоді брошюри Ляменé п. з. „Paroles d'un Croyant“, повної клічів революції. Читаємо в тій енцикліці: „Справді душа здрігається перед прочитуванням того, чим силкується там автор розірвати всякий звязок льояльності й улягlosti для монархів, кидаючи зі всіх сторін головні злочини, щоб ним спровадити упадок публичного ладу, погорду для начальств, потоптаннє законів і знищити всі основи церковної і світської влади“. Против того велів гієрархам виступити папа.

¹⁾ Лист митроп. Лев. до еп. Сніг. з 26 серпня 1834 р. в „Укр. Архіві“, т. XII, ст. 88.

²⁾ Письмо бар. Кріга до митроп. Лев. з 25 серпня 1834 в архиві гр. кат. Капітули в Перемишлі.

³⁾ К. Студинський: Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831—1846. (Записки Наук. Тов. ім. Шевч., т. LXXX, ст. 60).

⁴⁾ Митрополит переслав її еп-ови Сніг. вже 16 вересня.

Для виголошення першого відчitu лучала ся й добра нагода, день іменин цісаря Франца I, день 4. жовтня.

Оттак вияснюю я не лиш безпосередній мотив митрополичого розпорядку для ректорату духовної семинарії, але і зміст відчitів, що їх мали виголошувати в семинарії питомці для своїх товаришів. В безпосереднім звязку з розпорядком митрополита стоять і два перші публичні виступи Маркіяна Шашкевича: один в мурах духовної семинарії — „Слово к питомцем“, другий — публікація, що вийшла поза мури семинарії — „Голос Галичан“.

Шашкевичеве „Слово к питомцем“ — се власне один відчit із цілої серії тих відчitів про обовязки підданих зглядом монарха, що їх у мурах духовної семинарії звелів виголошувати митроп. Левицький. Згадуючи Шашкевича, Я. Головацький писав: „Слово к питомцем семинарії говорив небіжчик 1834 року по руськи з великим возхищением принятے слухателями.¹⁾ Кусник із рукопису був таки в руках Головацького. На нім, на чистій стороні листка, написав Шашкевич той стишок (Поза тихий за Дунай...), що його Головацький передав бібліотеці львівського „Народного Дому“. Правда, не багато там знайшло ся зі „Слова к питомцем“. Тільки фрагменти передергого заголовка, на котрі звернув увагу В. Коцовський.²⁾ Але й ті фрагменти для нас важні, бо в них лишив ся слід ще точнішої дати „Слова к питомцем“, ніж та, яку подав Головацький. Читаємо там: „... | общого народного воспи- | ... и шестьдесятый и | ... тва ого Императорско | ... Франца Перваго Кесарья | ... лъя нашего милостивого“. Трохи низше на боці: „Слово к питомцем“. Виточковані місця віддерти: були на другій половині чвертки паперу. „Коли би знати, — писав Коцовський — що слідувало по слові шестьдесятый, тоді рік написання був би цілком певний: в кождім разі було се що-йно 1834-ого р., бо день

¹⁾ Вѣнок Русинам на обжинки, часть I, Віденъ, 1846, ст. 56. Пізніше Головацький датував се „Слово“ роком 1835/6, М. Устянович роком 1836, але для нас найправдоподобнішою повинна би бути перша дата Головацького, як найранша й подана чоловіком найближшим до Шашкевича (гл. М. Тершаковець: „До житеписи Маркіяна Шашкевича“ в Записках Наук. Тов. ім. Шевч., т. CV, ст. 106).

²⁾ „Зоря“, Львів, 1886, ст. 339.

різдва (...тва) цісаря Франца I припадав на весні, а на весні 1833-ого р. не був Шашкевич в семинарії". Так міркуючи, силкував ся Коцовський удержати дату подану Головацьким: 1834, хоч ранше викомбінував був дату: 1835 (Руска Бібліотека, т. III, Львів, 1884, ст. XXV). І колиб' йому було відомо, що Шашкевич не лише на весні 1833 р., але й на весні 1834 р. ще не був питомцем семинарії, то він з певностю остав ся би при своїй комбінації раншій. За тою раншою комбінацією, за датою виголошення „Слова к питомцем“ в день уродин цісаря Франца I 1835 р. (12 лютого) промавляють нині й документальні відомості, зібрани М. Тершаківцем.¹⁾ Принімаючи сю дату виголошення „Слова к питомцем“, мусимо приймити за факт і рівночасність того першого публичного виступу Шашкевича з другим таким же виступом — з опублікованням „Голосу Галичан“. Здогад-же Тершаківця, що „Голос Галичан“ міг бути лише поетичним уступом у прозовім „Слові к питомцем“ можна би приймити не лише тому, що подібне переплітаннє прози поезією пізнійше в інших семинарійних мовах повторяло ся. Як складова частина „Слова к питомцем“ той „Голос Галичан“ був би в нім хиба кульмінаційною точкою, що викликала згадане Головацьким „велике возхищене“.

Шкода, що не маємо того Шашкевичевого „Слова к питомцем“. Не на сам зміст можна би бути цікавим, бо змісту легко догадатись на основі слів митрополичого розпорядку і змісту папської енцикліки. Тай хиба не сам зміст „Слова“ підняв у слухачів „руський дух“ аж о 100 проц. Скорше, як не передовсім, могла се зробити й форма „Слова“ — його українська мова.

Що в 1834 р. в духовній семинарії було більше Вендрзіловичів, більше Кміцкевичів, більше питомців прихильних Полякам і польській справі, а неприхильних австрійському урядови і українству, се вже по трохи звісно. Я додам, що вже в тім часі один із префектів семинарії, о. Микола Гординський, був навіть головою польської

¹⁾ Op. cit., ст. 105. Акти подані там спонукають мене скорігувати дату приняту від Головацького і Коцовського і змодифікувати звязані з тою датою гадки, висловлені в першій редакції сеї статті.

конспірації серед семинаристів. В 1835 році було се вже відомо крил. Мих. Гарасевичеви.¹⁾ Польські прихильники в гр. кат. духовній семинарії нічим у своїх поглядах не ріжнили ся від товаришів з рим. кат. семинарії. Одній другі були тоді „bracia“, тільки з різних семинарій. Приповідковий „polski brat z ruskiej seminaryi“ вже тоді виховував ся. Але рівночасно виховував ся там тоді й безсмертний „moskal-schyzmatyk“. Вже в 1833 р. приходило до конфліктів між обома. А коли воно правда, що в 1834 р. о. д-ра Ільницького, котрий дістав поручення учити в гр. кат. семинарії церковного язика (тоді ще ідентифікованого з українським), привитано на першій лекції в музею полінами і криками: „co to! chce nas zrobić azyatami... precz z nim mongołem, tatarzynem“, — то се був би лише один із симптомів неохоти польської партії для української. В обороні церковної мови й українській партії тяжко було станути. Та мова і для української партії була невигідна, коли приходило ся уживанню її маніфестуватись. Чи міг же подати хто країй спосіб маніфестовання українства, як Шашкевич, уживаючи в своїм „Слові к питомцем“ пристонародної мови, а тим самим у перве даючи тій мові неначе санкцію, — тій мові, що кожному з української партії була вигідніша.

Звернене змістом проти польської конспіраційної партії, Шашкевичеве „Слово к питомцем“ зверталось проти неї й мовою — передовсім тою мовою, що її легше можна було повтаряти. Відси й „возхищене“, відси і зріст „руського духа“ о 100 проц. Не від змісту, котрий може й не був ліпший від змісту такої-ж промови Ант. Могильницького з 1839 р. знаної всім, або ще незнаної, бо щойно віднайденої мною, промови Шашкевичевого товариша, Романа Пасічинського з 29 січня 1837 р.

Промова Пасічинського, списана по українській по німецькі (паралельно), хиба тим інтересна, що в ній Українці стало називатися ся Русланами. В короткім часі бесідник не в силі вичислити всіх добродійств, що їх приймала Русь під скіптрим австрійського Дому. Тому він лише

¹⁾ Лист крил. Гарасєвича до еп. Снігурського з 21 падолиста 1835, в архіві гр. кат. Капітули в Перемишлі.

дещо натякне; інше відоме опустить. А коли би хто не знов того, то „Галіцкая Земля жіє, жіють на ней теж Руслани, котрі ажъ надто добре знаютьъ, що ся колись дѣяло, а що ся теперъ дѣє“. В іншім уступі, підносячи доброту австрійських цісарів, Пасічинський покликається на загальну свідомість того. „Голосъ Галічанъ розлягається зъ радосты, нутить ехо о Карпаты щастя подъ отческомъ панованіемъ Австрійскихъ Царей. Поспитай чужине! а услишишъ пѣснь веселосты:

Чи над Днѣстром, чи над Саном
Радость, радость Галічаном,
І на Бузѣ вже по тузѣ,
Вже не гине никто в с'юзѣ.

„Що за щастя спотикається насъ Братя отъ року 1772!
Погребши билисьмо, воскресши нынѣ“. — І так даліше.
А конклюзія така, що добродієви належить ся вдячність і любов. „А найбѣльше, Братя! всѣми силами вистерігаймо ся всякої наветъ тѣнѣ преневѣрія и нечести для Імені и приказовъ Єго! Памятаймо, Братя! же Русланами єстесъмо, и же таковою скверностю єще николи не покриєся Імя Руское!“¹⁾)

Подібного зміstu було певно й Шашкевичеве „Слово“. І колиб воно стилістично було собі навіть у троє краще й сильнійше, моральної побіди над польською партією в семинарії Українцям — після розуміння й бажання митроп. Левицького — воно не принеслоби; польських революційних стремлінь у семинарії не спинилоб. Бо хоч краєве правительство, похваляючи подібні слова, спеціально клало митрополитови на серце подбати про те, щоби питомці виступали з такими „словами“ в семинарії частійше,²⁾)

¹⁾ З наведених цитатів видно, що Руслан, се поетична назва Русина, взята з польської романтичної поезії (Богд. Залеського), а викована з давнього Roxolanus. Шашкевич, називаючи себе Русланом, приймав неначе національне хрещене. „Псалми Русланові“ значить тілько, що Псалми Русинові. Називаннє себе старославянськими, правдивими і видуманими іменами пішло за взором виленських кружків молодежі.

²⁾ Письмо бар. Кріга з 11 лютого 1835 в архіві гр. кат. Капітули в Перешиблі.

та хоч їх від 4 жовтня 1834 р. виголошувано що місяця, часом і по два на місяць,¹⁾ все таки польська революційна партія в семинарії не переводила ся. Що більше: наступили вязнення семинаристів. І з нетаєним розчарованнem писав митроп. Левицький по трох роках до еп. Снігурського: „Гречанський мав навіть мову в семинарії про обовязки зглядом монарха з такою ревностю, що консисторія похвалила його, а тимчасом разом з іншими він належав до конспіраторів і тепер разом з ними кинув на цілий клір неславу.²⁾“

Але тут менше важний той успіх, що його бажали собі церковні і політичні влади. Хоч промовами про лояльність польської конспірації не спинювалось, то все таки під впливом таких промов, як Шашкевича, Пасічинського і інших „руський дух“ у семинарії ріс. А се успіх важніший. Настрій, що при такім успіху серед української партії в семинарії витворював ся, сприяв дальншому розвиткови українства, заохочував до нових маніфестацій.

Тільки те „возхищене“, тільки той зріст „руського духа о 100 процент“, що був наслідком української промови Шашкевича, а може й інших товаришів його, пояснюють нам ту радість, якою переповнена перша строфа по причині цісарських уродин:

Що то за краса всім світом зацвіла?
Ци сонце ясне спод небес ступило?
Ци небо звізди на землю спустило?
Ци зоря ранком землев ся росплила?

Тільки свідомість, що лиш молячись за цісаря, можна й безсильним сміливо підносити голову в гору, пояснює нам молитву за цісаря в останній строфі поезії.

Та поезія „задзвеніла в серцях руських, як позавна, що кличе мерців із гробу“, — сказав Микола Устиянович.³⁾

¹⁾ К. Студинський: Львівська духовна семинарія в часах Маркіяна Шашкевича (Збірник фільольог. секції Наук. Тов. ім. Шевч., т. XVII — XVIII), Львів, 1916, ст. 102 і д.

²⁾ Лист митроп. Лев. до еп. Сніг. з дня 6 падолиста 1838 р. поданий мною в „Укр. Архиві“ т. XII, Львів, 1918, ст. 115.

³⁾ „Родимий Листокъ“, Чернівці 1880, ст. 45.

Тепер ми можемо вже й розуміти, чому. Топтаний польською партією „дух руський“ ріс о 100 процент висше. Ніхто з гурту Шашкевича ще не сподівав ся, що тій мові, котрою новий „дух руський“ маніфестував ся, не можна буде задзвеніти на іншу нуту, як лиш на нуту лояльності. При нагоді друковання „Голосу Галичан“ цензура не підносила ще квестії, чи порадно воно, допускаючи в літературу нову мову, творити нову націю, що може бути невигідно для політичних інтересів Австрії з Росією, чи хочби з Поляками.

Шашкевичева „Олена“.

Фрагмент із студій над творчістю поета.

До ідейно найінтересніших писань М. Шашкевича належить безперечно його „Олена“. Різкий протест против панської самоволі в відношенню до простого народа виразив поет у формі акту пімсти опришків над бутним старостичем у тій саме хвилі, коли він, запрошений по щирості на селянське весілля, пірвав з нього молоду і вертав з нею до свого замку.

За богато актуальности в „Олені“, щоб її назвати „казкою“, як назував Шашкевич. В доборі такої етикети радше бачити належить популярний в добі галицького романтизму звичай добирати ся до густів публики, розентузіазмованої для всего народного, при помочі етикет, браних з народної словесності. „Казкою“ в принятім значінню „Олена“ не є. Але за мало в ній реальности, щоб можна вважати її результатом безпосередньої обсервації життя. Відки-ж виринула вона?

Займав ся нею вже проф. М. Тершаковець. В ювілейнім збірнику в честь проф. М. Грушівського присвятив її статтю (Причинок до студій над М. Шашкевичем), де доказував залежність її від пісні про „Збигоня“ в чеськім „Королевському Рукописі“, хоч рівночасно, не знаходячи в тім первовзорі всего, за чим глядав, озирав ся й за іншим, робив дрібні зближення „Олени“ до Zamk-u Kaniowsk-ого Гоцинського, до народного оповідання Квітки; плів батоги з піску. Бо в пізнійшій своїй книжці про „Галицько-руське літературне відроджене“ (Львів, 1908) заявив, що занадто сильно підчеркнув літературні жерела, які могли послужити прототипом „Олени“, а не піdnіс її залежності від сучасної „ходячої“ конспіраційної літератури. Та знову, вказуючи на ту літературу, вказував на публікації з 1840-их рр.

— хронольгічно вже пізніші від „Олени“. У всіх тих міркованнях лише одно було щасливе: гадка про залежність „Олени“ від якихсь чужих літературних творів.

Бо коли „Олена“ не є „казкою“ ані оповіданнєм основаним на казці, коли вона не є й твором з обсервації життя, то хиба мусить бути — літературним наслідованим, довершеним для виразу популярної ідеї. Щоб її літературні взори знайти, треба глядати за ними передовсім там, де проголонулась і сама ідея, ідея усунення панської савмоволі з відношення пана до народа. Я вже два рази мав нагоду вказувати на те, що така ідея зявилася серед галицької суспільноти раніше виступу Шашкевича, кольпортувана польською літературою з 1830-их рр. (Найближчі жерела творчості М. Шашкевича, „Учитель“, Львів, 1909—1910, або „Літературні Начерки“, Львів, 1913 і „Колівщина в польській літературі до 1841 р.“, Львів, 1910). В тій літературі повинні знайтись і прототипи „Олени“ — не в чужій чеській літературі і не в пізнішій польській.

Не буду повтаряти того, про що писав уже дейнде. Пригадаю тільки, що тим самим духом, яким овіяна Шашкевичева „Олена“, дишуть дуже сильно раніші польські прозові й вірошовані твори, які таки й з'явилися у Львові в доступних для Шашкевича виданнях. Були то писання: А. Кретовича „Zamczysko“ (в Rozmaitośc-ях, 1830), аноніма „Zamek kordyszowski“ (в Rozm., 1833), Залеського і Одинця в „Polihymni-i“ (Львів, 1827), Сухоровського „Wanda Potocka“ (Львів, 1832) і ін. Є в тих творах і завзяттє народа на панів і акти пімсти, є гірські опришки і напади на замки старостів, є такі типи, як ватажок Медведюк і бандурист Данилко в „Олені“, є декорації і настрої подібні до декорацій і настроїв „Олени“ (гл. мої обі цитовані розвідки). Та найближче до Шашкевичової „Олени“ підходять два інші польські твори.

В 1830 р. у Львові видав Вал. Хлендовський два томи дуже цінного літературного альманаха п. з. „Haliczanin“. В ІІ т. того альманаха є „powieść z podań gminnych“ (таких самих „gminnych“ як і Шашкевичева „казка“) Евг. Броцького п. з. „Opryszki w Karpatach“. Героєм їх Довбуш. Пробуток їх у горах. Сценерія подібна як в „Олені“. „Płomień buchał wysoko, chociaż w jasny dzień tylko bałwany dymu

kłębiące się w powietrzu można było o podal postrzegać. Rozłożona na około ogniska rozbójnicza drużyna w rozmaitych grupach i postaciach, chwytała chciwie ze stojących u ognia kociołków kawały różnego mięsiva, a kilka beczułek wódki i dereniaku dodawały ochoty i grubego dowcipu ich przechwałkom i żartom rubasznym". Porównajmo zí sценёю в „Олени“. I там маячить „в далечині гий ватров широко розложенов“. I там засіло „кільканайцять бородачів при широко розложенім огни“. Вони также попивають „могорич на будучу добру справу“, а коло них „барильці з горівкою“. Та читаймо дальше оповіданнє Броцького. Опришки перехвалють ся: „Ja rzekł — Wojtaszek — ręczę, iż jutro kilkunastu Lachów na tamten świat wyprawię — i patrzcie (wskazując o kilkanaście kroków na gałąź sosny, którą odciął wystrzeliszy z pistoletu) — a to tak w leb wypał temu wąsatemu dziedzicowi w Hołyniu, co to tak naszych jak bydło ćwiczy“. — Атже-ж се той сам настрий, який опановує й Шашкевичевих опришків на вістку про злочинний намір старостича, а якому Шашкевичів Медведюк дає вираз: „Потанцюєм з грабителями, вражими синами!“ В оповіданню Броцького опришки, розкладаючи огнище, приспівують собі. Їх пісоньки всі зложені однаково у жвавім темпі ритму, всі надихані бравурою. Ось перша для приkladu:

Ciągną chmury a wśród chmur
Pragnie deszczu kania,
W czarnej puszczy naszych górz
Wolna buja łania.
Buja łania, buja koń,
Hej opryszki, bijmy w dłoń!

I остання:

Niechaj tchórzów straszy kół,
Straszy szubienica;
Psem opryszek, coby czuł,
Gdzie jaka różnica.
Chociaż w sidła wpadnie gil,
Śmiało dynda kilka chwil.

В „Олені“ співають не опришки, а весільні гости:

Хоть з дерева лист упав,
Морій половіє,
Весілечко Господь дав,
Радо нам ся діє!

Хиба-ж се не те саме темпо ритму, не той сам склад пісні, а навіть не той сам концепт, що в першій пісні Броцького? А остання Шашкевичева пісня в порівнанню з останньою Броцького:

Нуте! ж wavі хлопаки,
Ледіники горні,
Витинайте гопаки,
Хлопчята моторні!

Досить уже порівнати пісні з оповіданням Броцького з піснями з „Олени“, щоб набрати вповні переконання про залежність Шашкевича від Броцького. Що Шашкевич і інші писання складав під впливом інших творів, поміщених у альманаху Хлендовського, про це тут можна би також дійсно сказати, що було б тільки новим доказом звязку „Олени“ з Haliczanin-ом. Бо є в нім писання близькі до Шашкевичевих поезій (Борковського „Kozak“ і Шашкевича „Погоня“), є в перекладах таке, як українські, сербські і чеські пісні (з „Королеворського Рукопису“), є й інше.

Висталоб уже оповідання Броцького з тим літературним матеріалом, який я намітив давніше в статті про „Найближі жерела творчості М. Шашкевича“, щоб пояснити собі найзамітніші прикмети „Олени“: протест против панської самоволі, появу опришків, гірську сценерію. Та є ще один польський утвір, що дав Шашкевичевому оповіданню дещо більше. Тим утвором — поема Гощинського п. з. „Sobótka“. Подія — також в горах, як і в „Олени“. Під селом народ розвавлений собіткою не сподівається ся ніякої небезпеки, таксамо як і в „Олени“ весільна дружина. Але небезпека — як тут, так і там — грозить. Ролю Шашкевичевого бандуриста Данилка грає

в Sobótc-i співак Людек. І як Шашкевичів Медведюк являється зі своїми товаришами чимось в роді народного оборонного поготівля, таксамо і в Гощинського Янош, завдяки котрому ворог народа паде в боротьбі. Концепція „Олени“ вповні анальгічна до концепції Sobótki. Ріжниця в тім, що в Sobótc-i ворогом народа є Татарва.

При схожості концепцій у двох творах мусить і поодинокі картини в них бути схожі. Отже пригадаймо собі для прикладу, як Шашкевич має портрет Медведюка. Він пише: „Станув Медведюк піднебесною Чорногорою, барки єго — у Бескидах камінь, дуб — его правиця, брови єго, як дві чорні хмари, а очи єго — з під тих хмар дві мовні, а борода єго — ніч темна осінна, а голос єго — грім серед літа, а ступив ногою — земля застогнала, вергся на врага — буй-туром валив“. Чи не буде сей портрет копією з портрета Яноша, що так виглядає при своїх товариших:

Rozbójnik Janosz spoczywał za niemi
Głazem, co z wieków wjada się w pierś ziemi,
Najgłębiej skryty w jodłowem zacieniu.
Znać go po wzroście, znać go po wejrzeniu,
Żaden mu góral w niczem nie zrównywa.
Słynie jak Krywań! o nim Ludek spiewa:

Janoszu! dzielny góralu!
Z kąd ty wziął się na Podhalu
Taki rosły, taki wdzięczny,
Taki silny, taki zręczny?

Ty wysoki, jak Łomnica,
Jak lawina, twa prawica,
Jako Tatry, twoje barki,
Jak lot gwiazdy, bieg twój szparki.

Zatrzymasz orła w obłoku,
Gdy mu utkwisz oko w oku;
Ty obejmiesz ten buk w borze,
Co go trzech objąć nie może.

Портретови ватажка в Гоцінського відповідає й картина з його бородачами-товаришами, що пригадують таких же бородачів Медведюкових. В бою вони зі своїм Яношем, як і опришки з Медведюком, неустрасимі. Польський ватажок:

Wystąpił naprzód, trzykrotnie zaświstał.
Wypuści w górę, jak głównię swój topór,
Pół-kolem staje obok młodz̄ barczysta,
A naprzód lecą i wrzeszczą Tatarzy,
Po owczych kudłach, otuleni nocą,
A ognie stosu po szablach migocą.

Порівнаннє з відповідною сценою в „Олені“ легке. Інші порівнання — зайва річ. Та годі не звернути уваги на одну дрібничку, що може статись сильним *corpus delicti*. Шашкевичів Семен, пустивши ся з замку нічю в гори, ступає — як сказано між іншим — „по розметаних костях“. Що за кости і хто їх розметав? Воно щось неясне. А вияснюють ся, коли прочитати вступ до Sobótki, де розповідається ся, як нападені Татарами верховинці уступали перед ними аж до долини, в котрій Татар замкнули і з гір засипали колодами і каміннем та вигубили (помисл Франкового „Захара Беркута“!) Від костей убитих Татар та долина назвалась Kościelisko. Кости з неї бачимо і в Шашкевичевім оповіданню, де й Семен ступає „по розметаних костях“...

Появилась Sobótka у Львові в альманаху Бельовського п. з. Ziewonia. Той альманах (noworocznik) призначений на 1834 р. надруковано під кінець 1833 р. Коли ж пригадаємо собі, що „Олена“ була призначена для альманаха „Зоря“, который вже в маю 1834 р. був відданий в цензуру, то і час написяння „Олени“ легко буде означити: сам кінець 1833 р. і початок 1834.

P. S. — В 1909/10 р. в „Учителю“ появili ся дві початковi глави з моєї обширнішої студiї п. з. „Найближші жерела творчостi M. Шашкевича, передрукованi потiм у моїх „Літературних начерках (Львiв, 1913). Фрагмент iз

дальших частин студії, присвячений Шашкевичевій „Олені“, надрукував я в 1911 р. в „Неділі“ тільки на усильну просьбу проф. Волод. Радзикевича, щоб йому влекшити написане ювілейної розвідки на сюж тему для звідомлення Дирекції прив. женської гімназії СС. Василіянов у Львові за шк. рік 1910/11, де вона справді й появila ся. Стверджене такого звязку між моїм фрагментом і розвідкою проф. Радзикевича увільнювало мене від усяких заміток про неї — тим більше, що автор в обсягу порушеного мною питання від себе не дав нічого нового, а повторив лише результати моого досліду, покликуючись на мій фрагмент виразно, на статті в „Учителю“ не все, хочими доволі покористував ся. Єсть однаке в розвідці проф. Радзикевича екскурси, подиктовані, будьто охотою вийти поза межі моого досліду, будьто стремліннем до оригінальності. І є се все полемічні екскурси в сліпу вулицю, на що належить бодай звернути увагу.

Шашкевич — каже, приміром, проф. Радзикевич, звертаючи заміт против мене — „не так може наслідувати літературні взори для виразу популярної ідеї, як радше очитаний в тодішній польській літературі хотів достроїти ся до загального романтичного концерту і держав своє оповідання в загально принятому тоні“. Се має бути оборона оригінальності Шашкевича: по признанню, що він був очитаний в польській літературі, тверджене, що хотів лиш до неї достроїти ся, а не наслідувати! Погодити з собою ті гадки хиба трудніше, ніж ті слова, що їх ужив автор.

Писав раніше від мене про Шашкевичеву „Олену“, як відомо, проф. Тершаковець. З гори бере його проф. Радзикевич, як колиб сам стояв без порівнання висше. Ось приклад. На тверджене проф. Тершаківця про звязок „Олени“ з „ходячою“ конспіраційною літературою я замітив, що вказані ним писання є хронологічно пізніші від неї, далекі. Тим однаке я не заперечив ще самого твердження проф. Тершаківця. Заперечив його рішучо проф. Радзикевич, навіть не стрібувавши застановити ся над тим, чи сам факт, що доси „ходяча“ конспіраційна література з тих часів є в нас незнана, виключає взагалі єствованнє її і звязок „Олени“ з нею. А прецінь вже само

ознайомленнє Шашкевича з писаннями Гощинського повинно було проф. Радзивівича застановити.

Гощинський від осені 1832 до літа 1838 р. був одним із передових організаторів польського революційного руху в східній Галичині; був передовсім організатором „Звязку 21“, до котрого належали між іншими А. Бельовський, Л. Семенський, В. Поль. В хаті Бельовського, коли він перекладав на польське „Слово о полку Ігореві“, Гощинський мешкав, подаючи себе перед властями за брата Бельовського, Францішка; в нього 1832 р. писав свою поетичну повість „Kościelisko“, з ним разом 1833 р. складав альманах „Ziewon-ю“, котрою Шашкевич особливо заінтересувався. З Семенським, котрий тоді викінчував переклад „Короледвірського Рукопису“ й перекладав також „Слово о полку Ігореві“ на польське, Гощинський познакомився в домі покровителя емігрантів, дідича Яна Уруського в Юзьковичах, де під той час — на самім початку 1833 р. — Семенський був уже давним гостем, як і інші повстанці. В тім же часі бував Гощинський у Літинського, свояка Семенського, в Олеську і в повстанця Влад. Сераковського в Ожидові. Юзьковичі, Олесько, Ожидів — се найближі околиці Шашкевичевого Підлісся. Коли там роєм увихалися повстанці, легко міг зіткнути ся з ними коли-небудь Шашкевич. Найправдоподібніше зійшовся з Семенським, на що вказувала би загадка про Шашкевичів переклад „Короледвірського Рукопису“ в датованій 1832 роком передмові Семенського до його польського перекладу тих чеських пісень. Ранше у Львові міг Шашкевич пізнати ся з Бельовським, котому помешканнє від 1829 р. давав довший час старенький обиватель Рубчинський (не Бучинський, як хибно згадано в дневнику Гощинського), давний приятель львівських оо. Василіян. З Полем, перекладчиком українських пісень на німецьке й революційним емісарем на закордонну Україну, знався добре Шашкевичів товариш Ів. Вагилевич через автора польських і українських віршів Януарія Позняка, котрий від Вагилевича навчився української гражданки, щоб мати змогу в купі з Полем читати Караджічеву збірку сербських пісень. Гощинський без сумніву мав теж якісь, як не безпосередні то посередні звязки з ровесниками Шашкевича, кандидатами гр.

кат. теольгії перед 1834 р. В своїм меморіалі до Централізації Польського Демократичного Товариства з 1838 р. він українських семинаристів уважає ліпшим матеріалом для революційної пропаганди, ніж польських.¹⁾

Крім фактів, які промавляють за можливостю навіть особистої знайомості Шашкевича з польськими революційними конспіраторами, маємо й виразні познаки впливу їх на літературну творчість Шашкевича. А коли зауважить ся, що в рівночасній організації карбонарії, в „приятелів народу“, зобовязувано нових членів передовсім дбати про піднесенне національності й надавано їм нові імена,²⁾ то і подібна практика в кружку Шашкевича стане дрібною познакою впливів польської конспірації на Шашкевича і його товаришів.

Устияновичева розповідка про звязки Шашкевича з польськими революціонерами, хоч і як неправподібна видавалась вона доси, має щось за собою таксамо, як і донос о. Підляшецького з Карлова про ширення революційної літератури серед питомців гр. кат. семинарії вже в 1831 р.³⁾

¹⁾ Z. Wasilewski: *Z życia poety romantycznego*, Львів, 1910 (записки Гощинського, ст. 22—25; меморіал його, ст. 113; Wład. Zawadzki: Ludwik Nabielsk, Львів, 1886 (листи Бельовського до Набеляка з датами вірнішими ніж у записках Гощинського, ст. 48, 53, 55); L. Z. D.: Lucjan Siemieński. *Wspomnienie pośmiertne*. Краків, 1878, ст. 15—17; K. Estreicher: *Wincenty Pol, jego młodość i otoczenie*. Львів, 1882, ст. 70, 73, 75—76.

²⁾ К. Студинський: Польські конспірації... в „Зап. Н. Т. ім. Ш. т. LXXX, ст. 56.

³⁾ J. Krajewski: *Tajne związki polityczne w Galicyi*. Львів, 1903, ст. 19.

Чорна Книга.

Що ми знаємо про життє галицьких Українців з часів М. Шашкевича? Лиш те, що захопило ся случаєйно зі споминів сучасників; лиш те, що попало ся в якісь урядові акти. Бо сама література тих часів дає дуже мало для характеристики їх; нині можна вже сміло сказати, що самі процеси повстання літературних творів з часу М. Шашкевича часто бувають десять раз інтересніші, ніж ті твори. А й творів тих, як кіт наплакав!

Всяку інтереснішу літературну публікацію спинювали цензурні митарства; всяка новійша думка крила ся перед аргусовим оком поліції в тайно організованих кружках, рідше в случаїніх мемуарах, поки й такі кружки й такі мемуари не дістали ся вкінці до ц. к. висшого карного суду у Львові, а відтам — одні в кримінал, другі в архив.

Чи-ж тепер дивно буде, коли історія нашого літературного чи взагалі духового життя Шашкевичевих часів обернеться в історію урядовання ц. к. поліції і ц. к. суду? І в таку історію вона обертається вже тим більше, чим більше в останніх часах її поглиблюється. Вистане тут пригадати собі такі публікації, як: проф. К. Студинського „Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831—1846“ (Зап. Н. Тов. ім. Шевченка, том 80 і 82) і проф. М. Тершаківця „Гал.-руське літературне відроджене“ (Львів, 1908) або його „Матеріали й замітки до історії національного відродження гал. Руси“ (Укр.-рус. Архів, т. III) — публікації зложені з того матеріялу, що його дали акти й переписка австрійських світських і духовних урядів, переховані то в віденськім архіві ц. к. міністерства внутрішніх справ, то у львівськім архіві австрійського ц. к. намісництва, то в архіві львівського гр. кат. ординаріяту й консисторії.

З першого джерела навіть не стрібовано черпати, так як би його й не було на світі. Тим першим джерелом є й повинен безусловно бути архив ц. к. висшого карного суду у Львові. Там повинно знайти ся все, з чого хочби лише витяги попали ся в акти призначенні для інформації інших, краєвих і віденських, властий, світських і духовних. Там повинно знайти ся все, що поконфіскувала ц. к. поліція у Львові й на провінції під час численних домашніх ревізій — книжки й рукописи, переписка й записки.¹⁾

Спору часть архива львівського ц. к. висшого карного суду, спору часть актів з 1830-их рр. переглянув я в цвітні 1912 р. Здепоновані вони в краєвім архіві городських і земських актів у Львові разом з окремо виділеними кондемнованими книжками (114 польськ., 76 нім., 4 україн., 155 лат. і франц.), яких і між актами подибується много. Найінтересніші для нас акти, що відносяться до політичних тайних організацій, до процесу о. Дезид. Гречанського і тов. з 1838 р. і о. К. Слоневського з 1837 р., до справи питомців гр. кат. дух. семинарії у Львові і учеників ц. к. II гімназії у Львові з 1836 р., а перемиських учеників з 1841 р., до процесів Юл. Горошкевича і самбірських учеників з 1837 р., до ревізій і арештовань в Національному Інституті ім. Оссолінських в 1834 р. Однаке не менше інтересні будуть і акти інших справ того часу, приміром, процесу Смольки з 1841 р., тернопільських розрухів з 1838 р., або революції з 1846 р. і львівських розрухів з 1—2 падолиста 1848 р. Багато інформаційного матеріалу дають усіякі „Auskunftstabellen“ і протоколи засідань трибуналу з років 1825, 1833—1844, 1846—1848. Показчиком до цілої стирти актів може служити „Чорна Книга“, котрої в краєвім архіві знайшлося зразу лише три томи, а що-йно пізніше —

¹⁾ Стаття писана в 1912 р. По надрукованню її в фейлетонах „Діла“ (1912, ч. 132—134) заінтересувався актами вказаного архива проф. К. Студинський і покористувався ними в своїй книжці „Львівська Духовна Семінарія в часах Маркіяна Шашкевича“, (Збірник фільольтої секції Наук. Тов. ім. Шевченка, т. XVII—XVIII, Львів, 1916), доповнюючи свою студію про „Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині“. Ранше заглядав до згаданих актів Бр. Лозинський (гл. його: „Proces kryminalny Karola Szajnochy“ w „Szkicach z historii Galicyi w XIX wieku“ Львів 1913).

до комплєту — четвертий, уратований д-ром Ал. Чоловським в часі шкартовання судових актів від нехібного знищення.¹⁾

„Чорна Книга“ — то альфабетичний список усіх тих осіб, що яким-небудь чином стали ся підозреними в своїй лояльності для австрійської держави, хоч би основою для підозріння була й найдрібнійша справа, приміром, случаєна знайомість із особою, яка, сама нічого не завинивши, ставала тільки в характері свідка в якімсь політичнім процесі. Розуміється ся, що реєстр осіб записаних у „Чорну Книгу“ не аби-який. А при кождій особі в скороченню подано те, що в часі судових слідств дійшло до відома властий, з цитованнem осіб, котрі складали зізнання.

Кілько там нового матеріалу — в тих актах і в тій „Чорній Книзі“ — нового матеріалу передовсім для вияснення деяких важніших моментів нашого національного й літературного відродження! Кілько матеріалу для спростування порушених уже політичних і літературних справ, або для виведення на світло дня таких, що доси оставали „під спудом“! Де, приміром, для проф. Студинського одноким джерелом інформації була ляконічна записка „pro memoria“ в урядовім Gestions-Protocoll-i митроп. Мих. Левицького, тут судовий акт освічує все як найвсестороннійше. Тому, що я зовсім не думаю публікувати знайденого матеріалу збірками, ані присвячувати йому спеціяльних більших студій, бо й не для таких цілей я переглядав його, то обмежусь на виборі деяких квестій, представляючи їх із чисто інформаційною метою.

Спеціяльну студію присвятив проф. Студинський польським революційним конспіраціям в гр. кат. дух. семинарії у Львові. Але велими цікаву квестію, а саме, в який спосіб вербовано українських богословів до польської організації, як удержували звербовані контакт із нею, се проф. Студинський оставил без вияснення. Відомо, чому. Бракло йому на разі відповідного матеріалу для вияснення таких квестій. Судові акти дають його аж надто багато.

¹⁾ Фасцікули актів до поодиноких справ списані в окремім індексі краєвого архива.

Вже „Чорна Книга“ переповідає найінтересніше з судового слідства, в котре попав ся й о. Микола Гординський, префект гр. кат. духов. семинарії, член польської революційної організації. Був він членом „Obwodu“ в „Stowarzyszeniu ludu polskiego“, принятий до нього 1835 р. Львом Білинським у прияті Люд. Семенського. На місце Поляка Рунге він вступив у комітет для зносин з українськими богословами, над котрими чував разом з Богданським. В комітеті не був на стілько чинний, як бажалиб собі були Поляки, бояв ся на становищі префекта семінарії, щоб його діяльність не викрила ся. Але все таки — сказано в актах — „міг він про переконання семинаристів дати найліпші інформації і для того покликано його до комітету; він і висловлював ся про кожну особу при евентуальнім приниманню її; тим то й його діяльність була більше дорадна“. — Комітет казав собі предкладати каталоги богословів з характеристиками, щоб міг знати, кого з них можна для організації позискати, а кого належить стерегти ся. Збирав ся комітет у Марина, де передавано книжки для ширення серед теольогів. О. Гординський в комітеті був до вакації 1837 р. В тім часі сам він відбирав тайні транспорти книжок революційного змісту з Пешту при помочі Кратохвіля і Мадеєвського. Отже, „Руська Трійця“ не перша знайшла дорогу до Пешту! Коли о. Гординський пішов на парохію в Жовківщину, тоді Хшонстовський поручив йому в організації околиці визначнішу роль. Його зроблено „хорунжим“. Він між знакомими збирав гроші на польську справу. З іншими членами організації пізнавав ся при помочі гасла „Grudziądz“.¹⁾ До дідича Медики Павліковського зближило його гасло „Сава“. Знав ся він близше ще з Альбіном Дунаєвським і Ришардом Германом, що разом з о. Гординським належав до організації Жовківщини. Коли о. Гординського увязнено, обжаловувано його між іншим і в тім, що в лісі разом з дідичами Папарами устроював військові вправи. Дальша його доля відома: довголітна тюрма на

¹⁾ Значіннє того гасла для вияснення звязку східно-галицької організації з заграничною показано в моїй студії п. з. „Шевченко і Поляки“. Львів, 1917, ст. 32—33.

Грайгорі (Spielberg), де звертав на себе увагу вязничного надзору своєю незвичайною інтелігенцією й посіданням шести чужих язиків. На становищі префекта семинарії за-нимав ся перекладом книжки „Menschenrechte von Pain“ на польське.

Все те, що про о. Гординського довідуємо ся із зі-
знань Шнайдра, Богданського, Гампля, Марина, Геллера,
Леа, незвичайно важне для зрозуміння аномальних
відносин в гр. кат. духовній семинарії, для вияснення доріг,
котрими ріжні політичні й літературні впливи туди захо-
дили, для природного понимання фактів, які інакше мо-
жуть видаватись дивні. От, приміром, такий факт. Під
кінець 1840 р. М. Шашкевич з Нестанич трібує перенестись
до Ріпнева. Його одного й пропонує коляторам конси-
сторія. Але щож! Колятори жадають терна; на Шашкевича
ніяк не можуть згодитись, бо між Шашкевичем і ними
„takie stosunki zachodzą, że gdyby tenże plebanem w Rzepnio-
wie został, nieustanne nieporozumienia i skargi wyniknąć by
mogły“. Проф. Тершаковець, даючи коментар до того
факту, пише, що він був „поганим викрутом“ — поданим
пп. Германами в браку слушного аргументу, щоб закрити
„свою панську химерність“.¹⁾ Чи так? Знаючи, що
старший з братів коляторів, Ришард Герман, був поль-
ським революційним конспіратором і разом з о. Гордин-
ським належав до одного й того самого кружка, ми не
назвемо вже неохоти його для Шашкевича панською хи-
мерностю. Зрозумімо, що на основі інформацій, які міг
Герман про Шашкевича дістати від о. Гординського, він
не міг до того Шашкевича відноситись прихильно. Так само
не могли прихильно віднести ся пп. Папари в 1845 р. до
о. Романа Пасічинського, товариша Шашкевича, коли він,
прийшовши до Батятич на адміністрацію, мав шанси, з про-
текції еп. Снігурського, остатись там постійним парохом.
В тій справі маємо два листи Папарів з сильними проте-
стами. Щоб ті протести зрозуміти, вистане знову лиш
пригадати собі, що Папарів підозрювано раніше в устрою-
ванню військових прав у лісі разом з о. Гординським для

¹⁾ М. Тершаковець: „До житеписи М. Шашкевича“ в „Зап. Наук. Тов. ім. Шевч. т. CVI, ст. 85.

повстанчих цілий. Панове Папари з о. Гординським зналися, бо були його коляторами; від нього мали інформації про о. Пасічинського, тому воліли польноофіла о. Андрея Барановського, батька пізніших „поляків“ Барановських. Я певний тепер, що таких конфліктів між коляторами і кандидатами на парохії було багато, а всі вони мали один і той сам підклад. Котрий священик у каталогах революційної організації був записаний добре, як Поляк, той парохію діставав без труду; котрий в тих каталогах фігурував, як Українець (по тодішньому: москаль, отже і шпіон), той пропав.

На основі інформацій о. Гординського і його одношиленників з гр. кат. духов. семинарії цілий ряд богословів і настоятелів їх попадався на лісти шпіонів, які, писані на вузеньких пасках паперу дрібосеньким почерком воронячого пера, курсували в численних примірниках між конспіраторами й після поліційних ревізій діставались до судових актів. Я їх прочитував. На тих листах фігурують: ректор о. Яхимович, урядник бухгалтерії Гуркевич, проф. Нападієвич і інші зі старших; а з молодших богослови: Шашкевич з IV р., брат його *detto*, Пасічинський з IV р., Плешкевич з IV р., Устиянович з IV р., Скоморівський з III р., Величковський і Могильницький з III р., Бульвінський, Камінський, Студинський і Сероїчковський (з віденського конвікту). При деяких іменах подані й характеристики — ляпідарні, приміром: „*Mogilnicki, teolog 3 r., dziubaty, także pijak*“. Такої інформації було для польського конспіратора досить, щоб міг знати, як відразу кого скваліфікувати.

Префект о. Гординський не був єдиним посередником між гр. кат. духов. семинарією і польськими революціонерами. Були й помічники серед богословів. І вони то власне йшли в перший огонь вербовання нових членів конспірації. Коли їм вербунок удавався, тоді новик ставав перед лицем тих осіб, що давали йому, так сказати, висші свячення і призначення. Дальше поведення його оставало під контролем товаришів, передовсім о. Гординського.

Типовим прикладом поступовання революційних пропагаторів при вербуванню нових членів, контролюванню

їх і тероризованню може послужити історія о. Іполита Станчака, діда моєї жінки.

Проф. Студинський зразу зінав лиш про ув'язнення о. Станчака і увільнення його із слідчого арешту. В актах ц. к. висшого карного суду у Львові є всі протоколи переведеного з ним слідства. Є при них і такі corpora delicti — впрочім стереотипові — як: книжка Ляменé, копії церковних текстів, навіть проповідь про лояльність для цісаря, значить, попри заказане і те, на чім поліція не розуміла ся. Тому що навіть generalia о. Станчака можуть бути інтересні, я в скороченню їх подаю.

О. Іп. Станчака, адміністратора зі Скопова, переслухувано при вступнім слідстві зараз у сусідних Рушельчичах 20—30 жовтня 1838 р. Він уродився 1812 р. в Маньові, в Сяніцькім, де батько, Віктор, був попом і вже 1815 р. помер. Мати, Марія, вийшла в друге замуж за о. Бірецького, з котрого то подружжя були діти: Йосафат, Константин і Юліяна. Молодий вік прожив о. Іполіт по частині в Маньові, по частині в Волі Миговій в Сяніцькім і в вуйка Мигуловича в Злоцькім під Санчем. Нормальні школи кінчив у Сяноку, першу гімназ. класу в Перемишлі, дальші чотири в Пудляні на угорськім Спішу, а останню в Цебен, в шароськім комітаті. На фільософії (в нинішній 7—8 гімн. кл.) був у Кошицях; на перших двох роках теології в Перемишлі. В осені 1834 р. прийшов на III рік теології до Львова. Оженився з Софією Шимонович, від котрої мав доньку Павліну. Висвячено його в Перемишлі перед Великоднем 1837 р. Перед Зеленими Святами вислано до Вільки Кунинської (під Жовкву), по $2\frac{1}{2}$ місяцях до Лещави (в Сяніцьке), а в маю 1838 р. до Скопова (в Перемиське) на адміністрацію. В слідстві ще не був.

Прийшовши в осені 1834 р. до Львова, о. Станчак терпів у перших шести тижнях на рід мелянхолії, в наслідок чого не стикався з ніким в семинарії. Перший, що встиг зблизитись до нього був о. Дезидерій Гречанський; зачепив його в огороді. З байдужної теми в розмові перейшов на сільські відносини, на тяжке положення селян, на причини їх нужди, на способи заради, розуміється ся, вже революційні. Коли о. Станчак йому не перечив у нічім, вказав з огорода

на дім критий червоною бляхою при улиці Сикстуській напротив семинарійного музея (нині там пошта), де в пітері на ліво мав мешкати той, що в порушенні матерії міг би сказати більше, правник Іван Сілецький. По якімсь часі Гречанський завів о. Станчака до бувшого богослова Сілецького. По словах привітання, які Сілецький вимовив так, як колиб прихід о. Станчака не був несподіваний, оба вийшли з хати і зайдли, розмавляючи, аж на площу св. Юра, в улицю Шумлянських, до якоїсь кватири, де ждали вже на них два панове. Без довших вступних розмов незнайомі приступили до діла. Один видобув папір і почав чатати питання, на які о. Станчак мав відповісти: 1) Ob die polnische Nazion, da sie den so heiligen Zweck, nähmlich den Unterdrückten aufzuhelfen, verfolgt, mit Hilfe Gottes wieder aufstehen könne; 2) Ob ich bereit sei, als Christ, jede gute That mit meinem Vermögen und mit allen meinen Kräften zu unterstützen; — 3) Ob ich mich verpflichte meinen Kindern diese heiligen Grundsätze einzuprägen; — 4) Ob ich bereit sei meinen Nächsten ohne Unterschied des Standes und der Religion so zu lieben, wie mich selbst; — 5) Ob ich bereit sei alles zu opfern um eine Regierungsform einzuführen, welche jeder Willkür und Bedrueckung Schranken setzt". — Коли о. Станчак на всі питання відповів „так“ і зложив присягу з рівночасним обітом тверезості й моральності, всі три члени конспірації розцілувалися з ним. Пішли бесіди про ціль революції, дороги до неї і т. ін. В семинарії о. Гречанський став уже невідступним товаришем о. Станчака, котрий невдовзі взяв навіть участь у тайнім засіданню кружка, що відбулося десь у місті коло лат. катедри, на піддаші, при участі Сілецького і богословів Гадзінського, Покинського, Охримовича та інших. Але не довго був о. Станчак членом організації. Боячись, що все може викритись, він зголосив своє виступлення.

Передискутовано се на однім засіданні, на котрім о. Станчака вже не було; воно після зізнань свідків (Куцикевича і ін.) було причиною, що організація ухвалила о. Станчака усунути зі світа, а виконаннє ухвали поручила товаришеви о. Станчака, Охримовичеви. Йому й видано отруту, яку мав незамітно всипати о. Станчакови до страви

в рефектарі. Однаке, заки се стало ся, наступили арештовання конспіраторів.¹⁾

Що тут передовсім в очі впадає — се уживаннє терору на нездецидованих членів революційної організації. І не тільки на членів організації. Знаю з дуже достовірного джерела, що терору уживали польські революціонери також на ослабленнє української акції, на застрашеннє провідників її. О. Ів. Хриз. Сінкевич, товариш М. Шашкевича, знав дуже докладно історію плянованого атентату на тогож Шашкевича. Чотиром вильосованим богословам гр. кат. духов. семинарії у Львові поручила була польська революційна організація спрятати Шашкевича зі світа. Придумано йому соромну загладу: утопленнє в семінарійних виходках. Чому не виконано пляну, невідомо. За о. Сінкевичем оповів мені се й пригадав опісля листовно 16 червня 1912 р. пок. еп. Конст. Чехович.

Із Українців світського стану позисканих для революційної конспірації варто згадати Кирила Вінковського, пізнійшого члена Ставропігії й українського діяча з 1848 р. Той попович із Сянока студіював у Відні, а промовав ся на доктора прав у Падуї. До карбонарії принято його, як зізнав о. Гординський, в липні 1835 р. в приязві Л. Семенського.

Акти з процесів Національного Інститута ім. Оссолінських з 1834 р., самбірських учеників з 1837—1838 р. і інші дають дещо матеріялу для вияснення інтересніших фактів нашого літературного відродження.

Є слід, що Шашкевича переслухувано в процесі Нац. Інститута ім. Осолінських. Занотував його проф. Тершаковець, подаючи уривок з акту, писаного для Відня, котрим застановлювало ся дальше карне поступованнє против Шашкевича. Але за що його потягано спершу до суду,

) З узглідненнем деяких подробиць, пропущених тут, подані сі відомості про о. Іл. Станчака також в книжці проф. Студинського п. з. „Львівська духовна Семінарія в часах Маркіяна Шашкевича“, Львів, 1916, ст. CLXVIII і д. Принагідно зазначую, що передрукована в тій книжці (ст. CLXII—CLXXIII) з рукопису о. Крижанівського поезія „Tańczycie Polki“, не походить від незнісного автора, але від К. Косянія й була друкована в поправнішій формі в парижськім „Pielgrzym-i Polsk-im“ з 12 червня 1833 р.

з того акту не довідуємось. Не дають і львівські акти докладної відомості про се. Значить воно, що була то акась дуже дрібна справа; така дрібна, що навіть виразного сліду по собі в актах слідства не полишила. Лиш догадуватись можна на основі тих актів, о що ходило. Директора Інститута ім. Осолінських Константина Слотвінського і тов. обжаловано за ширенне нелегальної революційної літератури як при помочі тайної друкарні й літографії, так і в читальні інститутської бібліотеки. Для зібрання доказів зажадано бібліотечного журналу, в котрім записувано, хто кому й коли видавав з бібліотеки які книжки до читальні. Найімовірнійше, що нотованнє Шашкевича в читальнянім журналі було причиною судового переслухання його. До читальні Інститута ім. Осолінських він заходив, але тільки до 1834 р. Пізніше вже певно ні. Хто важив сяб тоді ще заходити до Інститута ім. Осолінських, коли там приарештовано вже директора і його помічників і коли в наслідок того цісар Франц I на раншу просьбу постулатового Сойму, щоб даровано для Інститута ім. Осолінських цісарський портрет, відповів 1835 р., що той Інститут не заслугує на подібний доказ ласки.¹⁾ Але була й друга справа, ізза якої можна було Шашкевича в процесі Інститута ім. Осолінських потягнути до судового переслухання. Його товариш із семинарії Вендзілович, справний рисівник, робив ілюстрації для нелегальних видавництв Інститута ім. Осолінських, найправдоподобніше для зарібку, як догадував ся вже й митроп. Левицький. Той сам Вендзілович — се знаю з переказу пок. о. Іполита Дзеровича — перерисував із книжки Енгля портрет Б. Хмельницького для альманаха „Зорі“. Тут і вузол, котрим звязується справа Інститута ім. Осолінських з особою Шашкевича.

Однаке без порівнання важнійшою є поява В. Копітара в актах процесу Конст. Слотвінського і тов. Случайно дає нам вона пояснення, чому опінія Копітара в цензурних справах Галичини, від 1834 р. почавши, тратить на вартисти і чому — після прихильної опінії його — ані „Зоря“

¹⁾ M. W.: O sejmach postulatowych w Galicyi, у львівськім часописі „Postęp“ 1848, ч. 16.

ані „Русалка Дністровая“ не одержують „imprimatur“, але йдуть до ріжних висших цензур, що осуджують їх.

Чим же Копітар у звязку з процесом Слотвінського і тов. так провинив ся, що аж стратив довіре висших пра- вительственних сфер? Ото під час поліційних ревізій у Слотвінського знайдено лист Копітара з 14 мая 1832 р., писаний в такім дружнім тоні, на який може позволити лиш довший інтімний звязок. Се не буlob єще кримінальним злочином. Тим злочином представив ся зміст листу в деяких його уступах, красше скажемо — майже в цілості. Як щирий друг, цілком довірочно („in camera caritatis“) радить Копітар Слотвінському, як має він поступати із львівською цензурою, коли хоче надрукувати те, на чім юному залежить, хочби воно було й підозрене для неї. „In bewegten Zeiten musz der Patriot doppelt klug sein. Stultum est disceptare cum potentiori, aut scribere in eum, qui potest proscribere“. Се головна діректива для поступовання з цензурою. Таку дірективу дає Копітар Слотвінському, а львівська поліція підчеркує її червоним олівцем. Згідно з тою дірективою пише Копітар дальше: „Ein directes Einsenden Ihrer Ms. hieher würde nur uebel Aerger machen, da man vielleicht wieder Bericht von dort einholen, oder gar das Ganze der Provinzialbehörde anheimstellen würde, Sie also nur noch mehr gereizte Gegner zu Richtern bekämen! Nur in via recursus mittels des Gubernii würde die Sache hier entschieden, aber vielleicht auch erst nach vernommener erster Instanz. So dass sie am beszten thäten, entweder die bisher mala mente gereizte Censur oder Censor zu versöhnen, oder im schlimmsten Fall iustis de causis einen anderen Censor zu erwirken suchten und hauptsächlich mit jedem derselben persönlich auf gutem und freundschaftlichem Fusze stünden. Es versteht sich, dasz man sich unter den gegenwärtigen Umständen aller Politik und Anspielungen enthalten musz. In Galizien müssen die Polen sich hüten, da sie ja auch die Russinen schonen müssen“.¹⁾ Отже ціла маршрута для Слотвінського, ціла наука, як би то делікатно вивести цензора в поле. І хто так навчає? Віденський цензор? Копітар? Се для властій було зовсім

¹⁾ Цілий лист Копітара в моїй студії п. з. „В. Копітар і еп. Ів. Снігурський“, Львів, 1918, ст. 31—32.

несподіване. Се їх могло обурювати. Сильні плечі мусіли бути в Копітара, коли він на своїм становищі єще після того удержав ся. Вплив його все таки був уже підорваний. „Зорі“ і Русалці Дністровій“ він уже не поміг.

Відомості, які здобуто судовим слідством про Шашкевича і тов., походячи від Поляків і Українців польонофілів, належить принімати з великою резервою. Але занотувати дещо можна. Так, на приклад, Шашкевич, уважаний за автора брошури проти Лозинського (в азбучній справі), мав зложити з Устияновичем і Галецьким „читанку“ (*Lesebuch*) для українських народних шкіл, яку з поминнем цензури надруковано в Пешті. З Устияновичем ходив до митрополита й виєднав, що у всіх руських (*russischen*) церквах у Львові можна було семинаристам виголосити проповіді в руській (*ruthenischen*) мові. — Устияновичів — після зізнання Земялковського — було двох; з них один мав належати до конспірації, другий в семинарії провадив словарну роботу по Бульянськім. — Вагилевича вважав Дм. Мохнацький членом руської (*russischen*) партії, котрий кореспондував з богатьома ученими в Чехії і в Росії, а потім пристав до пансловінців. Незасібний, він таки якось роками удержував ся й подорожував по Галичині. — В віденськім конвікті найдіяльнішим членом руської партії був Гавр. Сероїчковський. До Львова він дав знати, що там, у Відні, устроють торжество з нагоди приїзду російського царя.

В очах польських конспіраторів подвижниками українського (все одно, що московського!) руху були члени семинарійної управи. Ректор о. Теліховський ні, бо він, хоч про всі політичні партії — як говорив Дм. Мохнацький — знов, дбав лише про свій особистий спокій. Але префект о. Малиновський і за його плечима ректор о. Яхимович вели безупинну агітацію. Покликуючись на Мохнацького, Богданський називав о. Малиновського русофілом. Геллер повтаряв за Лапчинським, що о. Малиновський „богато занімав ся руською (*russischen*) літературою і протегував таких, що те саме робили та познайомлювали їх з проф. Нападієвичем. Дм. Мохнацький в 1839 р. мав познайомити ся з о. Малиновським у віцепректора о. Ільницького. Мохнацький о. Малиновський хотів позискати для руської

(russischen) справи, представляючи їйому ліпші сторони Росії, а з підозріннями відзываючи ся про австрійське правительство. Обіцював познайомити Можнацького з ректором о. Яхимовичем і проф. Нападієвичем і при їх помочі дати змогу до продовжування студій. Рівно ж хотів зблизити Можнацького до письменника Зубрицького. Раз мав принести книжку, написану ніби о. Яхимовичем, де було виказано, що Австрія не має права до руських (ruthenischen) провінцій, бо ті землі вона як найнесправедливійше загарбала¹⁾. З семинаристами о. Малиновський приставав дуже часто й роздавав їм руські (russischen) книжки, яких мав багато.¹⁾

Переглядаючи акти процесу самборських гімназійних учеників-конспіраторів з 1837—1838 рр., стрічаємо ся знову з іменами, що значать щось в історії нашого літературного відродження і національного освідомлення, стрічаємо ся з вістями про Каспра Ценглевича і Юл. Горошкевича, авторів революційних пісень і відозв на українській мові, представників українського елементу в польській революційній організації.

З усякою певностю стверджується актовим матеріалом, що Ценглевич був автором численних українських революційних пісень і української революційної „Інструкції для учителів руського народу“ (т. є. для священиків);²⁾ що в кругах революційної організації боронив рівнорядності Українців з Полякам; що з походження був Українцем, а навіть якийсь час гр. кат. богословом; що агітував між людом, криючись у горах, то у Мартина Замойського, ставши в нього на службу в характері мельника. Між гімназистами в Самборі агітував уже 1833 р. Се зізнавали Філемон Минчакевич, Вільгельм і Кущикевич. Тоді вже

¹⁾ Зізнання Дм. Можнацького й тов. про ширенне русофільства в гр. кат. духов. семінарії подані і в донесенню презідента львівського суду Вітмана, вислані до Відня. Гл. М. Тершаковець: Матеріали й замітки до історії національного відродження галицької Руси (Укр.-рус. Архів, т. III,) ст. 146 і д.

²⁾ Надруковані в розвідці д-ра Франка п. з. „Шевченко героем польської революційної легенди“ (Львів, 1901), агітаційні „Листи“ не є „Інструкцією“ Ценглевича. Копія її з паперами о. Станчака перевовалась у його доньки. Дещо про се гл. в моїй книжці: „З життя і творчості Шевченка“, Львів, 1914, ст. 59—60.

Ценглєвич ширив революційні пісні і картини, та говорив про долю хлопів, деклямуючи вірші в демократичнім дусі. Із зізнань Гампля про Люц. Семенського довідуємось, що Семенський „verfaszte (vielleicht) mit Korecki im Namen des Zbor Ziemske die von mehreren russischen Seminaristen, namentlich Cięglewicz, durch das Comité überreichte Beschwerde rücksichtlich der die russische Nationalität verletzenden Benennung des Vereins „Stowarzyszenie ludu polskiego“ herabgelangte Erklärung“. Не дуже виразно згадав про се Саля в своїй історії польських повстань.

В січні 1839 р. Йосиф Весоловський мав візвати Вільгельма, щоб добув пістолі й рушниці для увільнення Ценглєвича з транспорту до вязниці. Відрадив се Лапчинський.

Тільки з того, що я з верха лишил зібрав, переглядаючи здепоновані в краєвім архіві городських і земських актів фасцикули справ львівського ц. к. висшого карного суду. Ціль моя була звернути увагу спеціалістів на новий матеріал перворядної вартості для історії нашого національного і літературного відродження. Не менше багатство матеріалу є там і для історії революційних рухів 1846 р. і львівської заверухи 1848 р. А вже для пізнання тої польсько-української і польської літератури, якою годувала ся наша інтелігентна молодіж у першій половині XIX ст., акти ц. к. висшого карного суду дають безліч документів. Цілі літературні збірки й поодинокі більші літературні твори криються там.

Україніст не багато знайде дійсно цінного матеріалу. Трохи кепських віршів, пісень, такі ельокубрації як „Gonta — dowódca Hajdamaków“ і т. п. З пісень наведу тут одну Ценглєвича в досить попсований формі: *Spiew Galicyanów.*

Dali chłopcy kosi w ruki,
Lach nam krasny przykład daw;
Wsze w swobodi hrmiud hołosy,
Dawno rusin dowho żdaw.

Hodisz jemu dowsze żdaty,
Bo i Rusyn ne bezum wse;

Majem dowsze tanciowaty
Jak ty hrajesz nimcze pse?

My ciły dni sia mozołym,
Ty podatki ino dresz,
A jaż teper tia podhołem;
Czoho kosy nimcze żdesz?

Ne poberesz nas w rekruty,
Ne poimesz w cudzy kray;
My umijem kosy kuty —
Utikay że, utikay!

Lach nam chocze bratom buty,
Z Lachom bratia, z Lachom wraz,
To my budem w świti żyty,
Wilnym byty dobry czas.

Попав ся сей „spiew“ у самбірську справу з 1837 р.
(Р. А. 15 Р, 45).

Для польоніста повинна бути незвичайно інтересна політична й літературна переписка визначних письменників, між якою є, на приклад і Листи Еразма Добровольського з Парижа і Листи Лелевеля до Лукашевича (про краківський „Pamiętnik Powszechny“). Увагу повинніб на себе звернути такі твори, як перерібка „Krakowiaków i Górali“ Богушевського для часів польського повстання 1830 р., знаменитий переклад Міцкевичевих „Dziadów“ на німецьке (п. з. „Ahnengeister“) пера лат. теольога Добженцького з перед 1835 р. і інше.¹⁾

¹⁾ За поміч у вишукуванню фасцікулів, які мені були потрібні, складаю тут щиру подяку проф. Домбковському.

Кілька дат до життя й писань Гр. Ількевича.

В „Записках Наукового Товариства ім. Шевченка“ (т. СІХ—СХІ) подав Андрій Франко інтересну розвідку п. з. „Григорій Ількевич як етнограф“. Видані в 1841 р. „Галицькі приповѣдки и загадки збранії Григорим Ількевичом“ давно заслугували на особлившу увагу; ще більше сам Ількевич. В названий розвідці автор дуже пильно зібрав усякі відомості про життє і літературну працю одного з найраніших галицьких етнографів, збирача галицько-українських приповідок і пісень. Деяло однаке будить сумніви.

Про образованнє Ількевича Франко пише так:

„На семім році життя, 1810 р. післав батько Григорія до трівіяльної школи в Жовкові, яка існувала там уже від р. 1785; там же скінчив Григорій Ількевич і чотирокласову нормальну школу 1820 р. і став приготовляти ся до учительського іспиту. Правдоподібно коло того року вступив Ількевич до т. зв. учительської препаранди, а зложивши 1822 р. учительський іспит, дістав посаду народнього вчителя при трівіяльній школі в Коломії, зразу в характері заступника, *Supplent-Lehrer*, а далі став звич. учителем при тій же школі з титулом *Trivial-Lehrer*. Учителюючи в Коломії, познайомив ся Григорій Ількевич у 20-их роках із директором головної окружної школи (*Kreishauptschule*) там же, Миколою Верещинським, першим галицько-руським меценасом літературного руху, який мав не малий вплив на півладних собі вчителів, а спеціально на Григорія Ількевича. Правдоподібно Верещинський і заохотив його до збирання етнографічних матеріалів, до чого становище народнього вчителя давало добру нагоду. Вже зі школи виніс Ількевич докладне знаннє німецької, латинської та польської мови, крім руської, яку в нормальніх та трівіяльних тодішніх школах учили дві години на тиждень.

уже від р. 1792. Як довго був Григорій Ількевич на посаді народнього, трівіального вчителя в Коломиї, напевно не відомо. Правдоподібно його вчителювання в тім місті припадає на роки 1824—1835". — Потім знаходжу таке речення: „Маємо деякі сліди, що він знов навіть латинську та грецьку мову“.

Вже згадка про „докладне“ знання латинської мови „зі школи“ не дасть ся погодити з описаним шкільним образованням Ількевича. Ще менше дасть ся з ним погодити знання грецької мови. Одно і друге виносилося тільки з гімназії.

Переглянувши гімназійні звідомлення зі східної Галичини з перед 1830 р., я у звідомленнях львівської академичної гімназії за шкільні роки 1819—1825 справді знаю джу Григорія Ількевича з Нового Села. Переходить він із кляси до кляси середнім учеником. Часом недомагає в науці. II-гу клясу кінчить 1820 р. з двома еміненціями (з історії і математики) і з одною двійкою (з латини). В III-ій класі дістає з латини трійку і „репетує“ її 1822 р. В IV-ій класі одержує вже увільненне від шк. оплати, котре задержує і в I-ій класі гуманіорів. У класифікації з II-ої кляси гуманіорів 1825 р. читається, що Григорій Ількевич і Михайло Козловський перешкоджені хороброю не піддали ся екзаменови (*morbo impediti tentamen non subiverunt*). Чи Ількевич піддавався екзаменови в 1826 р., не знаю, бо гімназійного звідомлення з того року я не міг знайти. Товаришував у гімназії з пізнійшим другом М. Шашкевича Михайлом Козловським і з Теодором Роже-йовським та Романом Ковшевичем, котрі такоже зазналися в історії нашого відродження. З інших його товаришів згадаю ще Сильвестра Дрималика, котрий в 1830-их рр. занимався збиранням пісень, про що свідчать фрагменти його збірки (в мене). Зі звідомлення за рік 1827 довідуюся, що Іван Ількевич з Нового Села — значить ся, брат Григорія — був учеником II-ої кляси і в ній одержав двійки з латини й історії. До гімназії ходити він, видно, зачав 1825 р. Що з ним потім стало ся, не відомо. Про Юліяна Ількевича родом із Жовкови, що в 1824 р. з I-ої кляси виніс самі трійки і „репетував“ її без великого успіху в 1825 р.,

знаємо тільки, що він був пізніше пучтовим кондуктором. В гімназії товаришивав з Миколою Устияновичем.

Стверджуючи факт, що Григорій Ількевич 1819—1825 р. вчився в академічній гімназії у Львові, тим самим даю основу для спростовання інших біографічних дат, передовсім дат приготовання Ількевича до учительства і самого вчительствання. Можливе, що до вчительського звання він способився вже й перед вступленням до гімназії, 1818 р. А може і щось інше не позволило йому розпочати гімназійних студій ранше, як по 15-тім році життя.

Літературний виступ Ількевича в *Rozmaitośc*-ях бачить Франко що-йно в 1836 р., хоч сліди його пера стрічаються там вчасніше. „*G. Miroslaw*“ фігурує там уже в 1832 р. Про Скит Манявський, про татарські могили в Галичині і про хрест під Пнівем пише Ількевич (*Miroslaw z Horodenki*) в *Rozmaitośc*-ях із 1835 р. ч. 41; про забобони в деяких циркулах Галичини, про літтє дзвонів, про відбираннє молока коровам — того ж року ч. 42. Але найінтересніша його нотатка про українські приповідки в ч. 41 з 1835 р. В ній він подає до відома, що якийсь любитель української літератури, який занімався від кількох літ збиранням старинних памяток, зібрав тисяч і кілька сот галицько-українських приповідок і глядає для них видавця. Отже є се відомість про найраншу галицьку збірку українських приповідок — розуміється — самого Ількевича.

Коли говорить ся про Ількевича, як про спорудника найраншої збірки галицьких приповідок, то годі мені не назвати тут о. Ромуальда Крижанівського, по котрім остався показний фрагмент рукописної збірки галицьких приповідок, що повстала до 1835 р., значить ся, рівночасно з Ількевичевою збіркою. Фрагмент тої збірки приповідок, списуваних поазбучно латинкою, представляє собою список зложений з 33 листків сірого бібуластого паперу в форматі малої 16-ки й 3 люзних листків ріжної величини (черновиків). Цілість могла містити в собі до 2000 приповідок, бо в тім, що сталося, буде близько 1500. На жаль вартість їх для нас без порівнання менша від приповідок зібраних Ількевичем. Се приповідки переважно польські, між котрими українських знайшлося мало — що більше над 100. На потіху хиба се ще дастися ся зауважити, що й між польськими

є чимало таких, які представляють ся перекладом українських. Українські приповідки в порівнанні з тими, що їх зібрав Ількевич, виходять будь то як варіянти (в меншості), будь то як незнані Ількевичеви (в більшості). Між останніми переважають вульгарні. За тим, що збірка принадлежить о. Крижанівському промавляє знаний мені почерк його руки і записка: R. Krzyżanowski 1834 r., написана олівцем в низу листка під приповідками з букви „Z“ рукою о. Іполити Станчака, котрий полішив ту збірку між своїми паперами. Нині вона переховується у мене.

Збірка приповідок о. Крижанівського дісталася була о. Станчакові певно ще в тім часі, коли він товаришивав з о. Крижанівським у львівській гр. кат. духовній семинарії й належав, як член польської конспірації, разом з о. Крижанівським до роти Івана Сілецького.

Завдяки актам судового слідства, переведеного у Львові після ув'язнення о. Крижанівського в 1838 р., знаємо про нього дещо більше ніж про Ількевича. Він уродився 1811 р. в Станиславові. Укінчивши там нормальну школу і I-у кл. гімназії, перенісся з батьком (Андрієм), радником карного суду, до Львова, де вчився далі 1823/4 р. в академичній гімназії, а 1824—1828 р. в домініканській, виявляючи середні поступи в науках. В домініканській гімназії на початку був одною клясою вище від М. Шашкевича. Ількевич в академичній гімназії був тоді третя клясами вище від нього. Посвятившись духовному становищу, він під час фільософічних і теоліогічних студій мало-що був у семинарії. Жив поза її мурами, як стипендист. В 1833 р. опорожненого місця в семинарії вже й не хотів приняти, а приняв лише під загрозою виключення з теоліогії. В 1834 р. попався в кружок польських революційних конспіраторів, де по уступленню Ів. Сілецького з провідництва роти в 1835 р. сам обняв провід. На сходинах, що раніше відбувалися і в його помешканню, звичайно виголосував промови, заохочуючи товаришів витревати в конспірації й понести нові ідеї в народ, на села. В політичних спорах з Поляками зауважував, що Українців не конче треба перетворювати на Поляків, але що Українці повинні бути самі для себе, як цього й жадалося з їх сторони. Оженившися в осені 1835 р. з Полькою Гальбертою

Скшигуською в Берездівцях, від котрої мав двох синів, Тадея і Станислава, о. Крижанівський від 1836 р. адміністрував парохію Ганівці в бурштинськім деканаті, де його й увязнено. По укінченню слідства, що тревало майже два роки (1838—1840), його засуджено на 4 роки вязниці на Грайгорі (Spielberg) й увільнено в 1843 р. Така тяжка кара спала на нього за визначну участь у революційній конспірації, хоч против його заперечень єдиним *corpus delicti* був рукописний сшиток польських патріотичних віршів з часу варшавської революції.¹⁾

Чи о. Крижанівський, складаючи свою збірку приповідок, задумував оголошувати їх друком, не відомо. Та хочби й довелось було йому надруковувати їх, вони певне не звернулиб на себе стілько уваги в тодішньому літературному світі, що Ількевичеві.²⁾ Українська народна словесність тоді ставала також модною, як ранше сербська, а то завдяки збіркам кн. Цертелєва, Максимовича, Вацлава з Олеська. Не дивниця, що й Ількевичева збірка українських приповідок визвала більше прихильних голосів про себе — навіть більше, ніж їх зареєстрував Франко. Не звертаючи уваги на дрібязок, годі не доповнити Франкового показчика статтями двох чеських письменників, Й. П. Ковбка і К. В. Запа, котрі особливо звязали свої імена з іменами членів кружка Шашкевича. Зап, даючи звідомлення з польського літературного руху в „Casopis-i česk. Museum“ 1841 р., побіч Мохового „Мотиля“ виріжлив спеціально й Ількевичеві приповідки. Ковбек подав за Ількевичем у „Vlastimil-i“ 1842 р. „Výbor halických příslovi“.

¹⁾ Шкільні дати в звідомленнях львівської академичної й домініканської гімназії. Інші в книжці проф. К. Студинського: „Львівська духовна семинарія в часах М. Шашкевича“, Львів, 1916, ст. CLVI і д.

²⁾ Значно раніше ніж Ількевич, Крижанівський і ін. посідав більшу збірку польських і українських приповідок Стан. Незабітівський. Збірка його дісталася польсько-українському поетові Януарієви Познякові. Гл. K. Estreicher: *Wincenty Pol, jego młodość i otoczenie*. Львів, 1882, ст. 72.

Речник незалежності України в 1848 р. о. Василь Подолинський.

I.

Визнаннє національної єдності Українців австро-угорської держави з Українцями в Росії, ствердженнє відрубності українського народа від московського і від польського, зголосенне його права на свободний культурний розвиток — се знані факти з 1848 р. І вже в тім році не були вони в Австро-Угорщині новиною. Новістю за ними було тільки се, що вийшли не від одиниць, ані від кружка інтересованих осіб, але від національно-політичного представництва українського народа, від галицької „Головної Руської Ради“.

Інтересовані одиниці й круги галицьких Українців, виступаючи офіційно в обороні прав свого народа, мали вже й ранше нагоду ствердити й національну єдність австро-угорських частин його з більшостю в полудневій Росії й відрубність цілості від Поляків і Москалів. Пригадаю тут меморіял митроп. Левицького й кан. Могильницького з 1817 р. в обороні державного управлення й самостійності української мови, подібний меморіял кан. Могильницького з 1821 р. і меморіял кан. Мих. Гарасевича з 1836 р. в справі єзуїтів.¹⁾)

Щоб не стягнути й тіні підозрення на свою лояльність для австро-угорської монархії, автори тих меморіалів не витягали зі ствердження свого національного характеру ніяких консеквенцій протидержавного значіння, а кан. Гарасевич навіть виразно відпирає польські інсінуації кидані на галицько-український народ, пи-

¹⁾ Мих. Возняк: Галицькі граматики української мови першої половини XIX. ст. Львів, 1911, ст. 55—59; Ф.И. Свистунъ: Памятная записка Михаила Гарасевича о єзуїтахъ (Вѣстникъ Народного Дома, 1906, ст. 166).

шучи: „Хоч він того-ж походження, що й Українці Поділля, Волині й України, котрі належали перше до королівства Галичини й Володимирії, хоч він з ними звязаний своєю літургією й язиком, однаке, не зважаючи на се, він ніколи не виявив бажання зединити ся з тими одноплеменниками й дістаться під російську управу“.

Що-йно в 1842 р. еп. Гр. Яхимович, покликуючись на національну єдність галицьких Українців з російськими, звертав увагу віденському правительству на можливість використання того факту в його заграницій політиці, а саме у здобуттю через галицьких Українців більших впливів на Українців у Росії, що однаке вимагало би наперед більшої прихильності австрійського правительства до культурних і національних стремлінь галицького українства.¹⁾

Політичний крок еп. Яхимовича, коли його порівнати навіть із подібними заходами еп. Льва Шептицького зараз по прилученню Галичини до Австрії, випаде вважати великим поступом. Бо коли еп. Шептицький в своїм меморіалі з 1774 р., врученім гр. Пергенові, хотів звернути ціаревій Марії Тересі увагу на галицьких Українців, як на евентуальний чинник у здобуванню впливів на російську Україну, то він не покликував ся на національну єдність галицьких Українців з російськими, але на церковний зв'язок галицьких уніятів з уніятами на Україні принадежними до тої самої метрополії й мав при тім на оці не узисканне помочі австрійського правительства для культурного й національного розвитку галицьких Українців, але запевнене митрополичого достоїнства для себе і в найліпшім разі може ще якихсь користей для уніятської Церкви.²⁾

І не лиш ідейно ріжнив ся меморіал еп. Яхимовича від меморіалу еп. Шептицького. Ріжниця між ними була також в наслідках. Коли меморіал еп. Шептицького ав-

¹⁾ Hawrylo Russyn: Zustände der Russinen in Galizien (Jahrbücher für slavische Literatur, 1846, ст. 378—379).

²⁾ X. Władysław Chotkowski: Historya polityczna Kościoła w Galicyi za rządów Maryi Teresy, т. II. Kraków, 1909, ст. 408—409, 513—515.

стрійське правительство приняло тільки до відома і зложило до актів, то над меморіялом еп. Яхимовича, видко, таки застановило ся вже поважніше, бо наслідком того меморіялу треба вважати не лише більшу прихильність австрійського правительства до культурних стремлінь галицьких Українців у 1840-их рр., але й деякі безпосередні заходи його хочби у справі засновання українського періодичного літературно-наукового видавництва у Відні під кінець 1842 р.¹⁾ Саме той факт, що австрійське правительство рішило ся приложить руку до такої справи, вказує на те, що еп. Яхимовичеві вдало ся виступити в відповідну хвилю й усунути ті скрупули, які в австрійського правительства міг будити ще в 1834 р. віденський цензор Шашкевичевої „Зорі“, Копітар, пишучи: „Природний розвиток сеї нової літератури мати-ме успіхи коштом польської й московської. Отож перед Австрією виникає питання: чи може і чи має вона підтримувати тих Руснаків (Українців) на кошт і на перекір польській літературі? Чи має вона робити се такоже на кошт московської літератури й на перекір її? Правда, наслідком того поставилось би 6—7 міліонів найбагатійших і найкраще положених полуднево-російських провінцій в духову опозицію до тамошньої петербурської влади: але тих 6—7 міліонів пристало би до наших 3 міліонів лише при дуже виїмкових обставинах. Можна 10 против 1 поставить, закладаючи ся, що петербуржани знайдуть скоро спосіб, щоб ту опозицію обернути против самої Австрії“.²⁾ Копітарови, коли він так писав, ані не приснило ся, що по вісімох роках йому самому прийде ся — по мисли правительства — заохочувати Українців до чогось такого, що не лише Полякам могло бути немиле, але й для Москів вороже. „Із 15 міліонів Русинів — писав він 1843 р. до Зубрицького — ви в Галичині й на Угорщині то чайже цвіт і тому радше вам належить ся їх осолити, ніж дати

¹⁾ К. Студинський: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—1849 (Збірник фільольог. секції Наук. Товариства ім. Шевч., т. XI—XII), Львів 1909, ст. LXXXIII—LXXXV, 69—70.

²⁾ М. Тершаковець: Матеріали й замітки до історії національного відродження галицької Руси (Укр.-рус. Архів іст.-фільософ. секції Наук. Товариства ім. Шевч., т. III), Львів, 1907, ст. 7.

ся їм перетягати до себе силою одного тільки закона матерії¹⁾ .

Результати судових слідств, переведених у Галичині з масово вязненими польськими конспіраторами 1834—1843 р., як із одного боку спонукали Австрію залишити протегованнє галицьких Поляків на шкоду Українців, так із другого боку веліли оглянутись за способами, якими вдалось би тих часто помітуваних Українців відгородити від впливів московських агентів, що після австрійсько-російського зближення в Мюнхгрец (1833) безпечніше вели свою роботу між австрійськими Славянами. От і вийшло несподіване. Замість репресій, що їх силкували ся стягнути на Українців увязнені польські конспіратори практикованим від кінця XVIII ст. обжалуванням в русофільстві,²⁾ почалися заличення австрійського правительства до Українців. Проби польських повстань в 1846 р. і в 1848 р. при рівночасній вповні лояльній поставі українського населення витворили на якийсь час таке приязне відношення австрійського правительства до Українців, що завдяки йому вони справді могли почувати ся в східній Галичині панами. В 1848 р. навіть поділ Галичини на українську і польську був уже близький до здійснення. А в який спосіб висші правительственні круги підхліблювали національній амбіції галицьких Українців, показує от хочби такий факт. Губернатор гр. Стадіон, довідавшись припадково, що в Krakovі переходяться золотий хрест і княжа корона, забрані в XIV ст. зі Львова, заявив представникам Українців: „Коли вам дуже на тім залежить, то ми можемо спровадити ті предмети назад до Львова з процесією³⁾ .) Українцям, значить ся, можна було тоді жадати, чого душа забажала, аби лиш у межах лояльності для Австрії. Було їм вільно й закордонну Україну „осолити“, але такоже лиш на те, щоб стала ся споживнішою для Австрії.

¹⁾ К. Студинський: З кореспонденції Дениса Зубрицького. Записки Наук. Товариства ім. Шевч. т. XLIII, ст. 39.

²⁾ М. Тершаковець: op. cit., ст. 146 і д.

³⁾ О. А. Мончаловський: Галицкая Русь въ 1848 ч. (Временникъ Ставropиг. Института).

І таких Українців, що поза Австрією не бачили спасення було в 1848 р. найбільше. Їх провідниками була церковна гієрархія, політичною організацією — „Головна Руська Рада“, органом — „Зоря Галицька“. В порівнанні з великим табором Українців-австрофілів тих згуртованих у „Руськім Соборі“ польноофілів, що в своїм „Дневнику Руськім“ виступали як *gente Rutheni natione Poloni*, було значно менше, особливо коли відчислити від них усю давно зляшенну шляхту, яка тільки в інтересі історичної Польщі пригадала собі своє українське походження й робила з нього такий ужиток, як хлопоман з мужицького костюму. Ще менше ніж польноофілів було між Українцями в 1848 р. русофілів. Найвизначніший з них, історик Денис Зубрицький, ще в 1843 р., значить ся пять літ раніше, писав до М. Максимовича: „Я думаю, что когда либо послѣдуетъ соединеніе всѣхъ вѣтвей русскаго народа — но это моя частная мечта“. — Ще в 1843 р. русофільство між галицькими Українцями належало до приватних мрій; більшої групи осіб за собою немало.

Як австрофільство і русофільство галицьких Українців мали те спільне з собою, що одно і друге було передовсім обявом опозиції против запанування Польщі на українській землі, так із польноофільством русофільство споріднювалось тим, що одно і друге однаково не призначали національної відрубності Українців чи то від польського чи то від московського народа. Всі-ж разом — австрофіли, польноофіли й русофіли — не допускали й гадки про можливість державної самостійності цілого українського народа.

Ідея державної незалежності всіх українських земель до 1848 р. в Галичині не мала за собою більшого явного сторонництва. Бо коли де й виразилася, то була, як ідея зединення „всѣхъ вѣтвей русскаго народа“ в Зубрицького 1843 р., приватною мрією й не виходила поза межі інтимної розмови, кореспонденції чи поезії, або крилася в кругі осіб звязаних таємницею. Тому й рідко приходила до вислову; в кождім разі лиш при більшім напруженню польсько-українських взаємин, коли й надії покладані в Австрії слабшали.

Так, на приклад, після замаху на українську мову в галицькім шкільництві писав 1818 р. о. Йордан Мицкевич з Риму до о. Івана Снігурського, члена заснованого в 1816 р. перемиського просвітного „Товариства священників“: „Względem zakwestyonowanego ięzyka ruskiego potrzebny dla sprawiedliwości z Wielkiej Rosji zaprosić na świadectwo jakowy tysiąc Zaporozczyów, aby Niemcom okazali dawność, potrzebę i użytek pogardzanego od nowatorów sarmatyzmu“.¹⁾ Не русофільська надія на поміч царських штиків замкнена в тих словах. Кому буде відомо, що о. Мицкевич, генеральний прокуратор Василіян в Римі, на оборону гр. кат. Церкви перед римо-католицькою гієрархією в Галичині й перед царським православем у Росії мав усе сміливість слова і пера, той зрозуміє, яка гадка в'язеть ся з його тисячкою Запорожців, що малиб дати Австрії посвідчене зрілості потреби й придатності української мови.²⁾ В XIX ст. се може вперше так різко виразила ся гадка про можливість об'єднати ся українському народові і станути власною силою.

Варшавське повстання 1830/1 р. своїми імперіалістичними посяганнями на українські землі історичної Польщі спричинило рівнож таке заострення польсько-українських антагонізмів, яке серед галицьких Українців, особливо університетської молодежі, озвало ся з одного боку непога-

¹⁾ Український Архів Наук. Тов. ім. Шевч., т. XIII, ст. 46.

²⁾ О. Йордан (Іван) Мицкевич, ур. 1745 р. в Негрибці під Перемишлем, по укінченню теольгії вступив до чина С. В. В. 1774 р. в Добромулі, де по зложенню обітів учив латини. До 1780 р., в котрім висвятив ся, навчав математики в Овручі й реторики в Шаргороді і Острозі, потім фільософії в Вильні. Від 1788 р. був генеральним прокуратором чина в Римі. Там боронив усе гр. кат. Церкви перед напастями ворогів і наклонював Апостольську Столицю до піднесення її в хвилі загроження зі сторони російського правительства. Писав апольгою українського народу, оборонюючи його віру. Гл. Catalogus alphabeticus patrum et fratum O. S. B. M. professorum conscr. A. D. 1776 Ovruciae в архіві о. Василіян у Львові; Baliński-Lipiński: Starożytna Polska, III, Варшава 1850, ст. 689; M. Harasiewicz: Annales ecclesiae ruthenae. Львів 1862, ст. 683 і д., 728 і д., 901; Gusty: Historia Kościoła ruskiego, т. II, ст. 147, 158—161; Ф. И. Свищунъ: Письма Йордана Мицкевича генер. прокуратора базиліянъ въ Римъ къ митроп. Михаилу Левицкому. (Вѣстникъ Народнаго Дома, 1906, ч. 8—12).

мованою втіхою з приводу упадку повстанців, з другого боку мріями про незалежність України. Тоді то не бракло сатиричних пісень, складаних по польськи;¹⁾ тоді теж можна було зустрічати ся з такими несподіванками, як та, що навіть Зубрицький, подразнений історичними претенсіями польських повстанців, починав говорити про велику українську державу, окрім чи в союзі з Росією,²⁾ подібно, як перемиський семинарист Микола Кміцекевич, котрий, хоч і належав до кружка Українців-польнофілів, то все таки силкувався вихопитись із польської струї на власний беріг і писав до свого товариша Казиміра Йосифа Турівського: „Опанував мене якийсь великий дух свободи, — привід до того дивний: наперед Суліковський зі своїм ультралібералізмом, а потім сон, по якім я відкрив у себе велику зміну; — снилося мені, що я висвободив Русинів і дав їм незалежність, — се сталося в мене такою манією, що я про щось інше й не думаю; — в приступі одушевлення я писав до Лужецького, але він замітив мені, щоб я пильнував літератури, щоби Мінерва не виступила в подобі богині війни. Після моєї гадки, найліпше будоб, як би повстала Польща; я маю великі пляни... Найбільше мені Русини в голові, — Поляки нехай собі думають про себе, а я думаю про своїх, за зле ніхто мені сього не візьме“.³⁾

Признаннє Кміцекевича до улягання впливам Суліковського і натяк його на повстанські замисли Поляків для нас тут дуже важні. Бо хоч самі мрії Кміцекевича не опиралися на якісь реальнішім ґрунті, що стверджено поліційним слідством, то власне тому й тим сильніше повинно виринати питання, відки вони навіяні в нього. Після моєї гадки, вони були відгомоном спорів у польській карбонарії та в підрядному звязкові „Приятелів Народа“, котрий до членів свого кола в Перемишлі зачислив також кс. Йосифа Суліковського, професора при

¹⁾ В. Коцовський: Літературно-науковий Сборникъ 1885 р. (Зоря, 1885, ч. 11—16); I. Франко: Матеріали і уваги до історії австро-руського відродження (Жите і Слово, 1895, кн. I, ст. 111—114).

²⁾ M. Budzyński: Wspomnienia z mojego życia. Познань, 1880, т. I, ст. 110—112.

³⁾ М. Тершаковець: op. cit., ст. 22—23.

тамошнім ліцеї. Спори між „приятелями народа“ виходили ізза проектів устрою польської республіки, яка мала повстati в границях історичної Польщі. Коли непримиримі польонізатори обставали за централістичним устроєm, члени непольської народності були за федерацією, яка запоручувала б кождій народності повну національну незалежність. Із карбонарії та звязку „Приятелів Народа“ спори перенесли ся потім до нового „Стоварищення польського народа“, де федералісти почули ся вже на стільки сильні, що зажадали названня організації „Стоварищеннем Польського і Руського Народа“, а коли того не вчинено, зорганізували ся в окремім „Руськім Колі“. Знайшли ся в ньому речники незалежності українських земель у федеративнім звязку з польською республикою, батьки „Руського Собора“ з 1848 р.¹⁾

Замітне, що галицькі Українці 1830-их рр., головно з круга університетської молодежі, на скільки вони належали до польських революційно-конспіративних організацій, реагуючи там на агресивність польонізаторів, не сходили з революційно-конспіративних шляхів. Між ними і австрофілами кружок Маркіяна Шашкевича стояв по середині. Остаючи під командою австрофілів, він ідеям революційних конспіраторів улягав на стільки, на скільки ті ідеї виявляли ся в межах легальнosti, в цензурюваних літературних писаннях демократичного напрямку, що впрочім для молодих письменників, з яких кружок переважно складав ся, мали таку саму принаду, як усякі інші продукти свіжого романтизму. Перед спокусою такої принади не в силі була захоронити членів кружка й найревнійша опіка старшої австрофільської братії. Доказом того Шашкевичеве оповіданнє „Олена“. В ньому той сам Шашкевич, що против польського революційного руху на українській землі видобував з давноминулих часів воєнний клич „Гордий Ляше, день не твій!“, уляг впливови писань гордого Ляха, Сев. Гощинського.

Чи такоже ідея незалежності України в союзі з Польщею дійшла до відома Шашкевича з кругів революційної

¹⁾ Гл. в моїй студії: „Шевченко і Поляки“, Львів, 1917, ст. 30—31, де подана й література предмету.

конспірації, документно не дастъ ся на разі виказати, хоч воно не виключене. Колиб одначе так і було, то мусіла та ідея в нього улягти коректурі: союз із Польщею мусів відпасти. Пишучи в 1841 р. своє посланіє „Побрратимови“ (Мик. Устияновичеви), Шашкевич голубить мрію, як то колись українська пісня — символ єдності всіх українських земель — засяє красою:

- Як при Чорнім морі
Себе заквітчає,
В степах на просторі
Весело заграє,
Як в водах, Дніпрі
Змиєсь, прибере ся,
Легеньким крильцем
На Дністр занесе ся,
В тихенъкім Дністрі
Собі приглянеся,
Крилоньками сплесне,
Стрясе, злопотит,
Під небо, до сонця
Ген-ген полетит,
Під небом, край сонця,
Сонічком повисне:
І буде літати
І буде співати
І о руській славі
Скрізь світу казати.

Виразніше годі було Шашкевичеви висловитись на віть у поетичнім листі до товариша, не призначуванім до друку. На виразніший вислів позволив що-йно 1848 рік. Дав той вислів тоді о. Василь Подолинський. Дав його знову — се характеристичне — в хвилі нового напруження польсько-українських відносин, реагуючи на польські претенсії до панування над українським народом, у полемічній брошуру п. з. „*Słowo przestrogi*“.

II.

Як більшість галицько-українських народних діячів, походив і о. Василь Подолинський з попівської родини.

Віймкове за нею було те, що предок її, о. Михайло Подолинський, парох у Кальницях коло Тісної в ліськім повіті, прадід о. Василя, вийшов коло 1730 р. з угорського Спішу, а саме з Подолинця.

Уродив ся Василь Подолинський 15 січня 1815 р. в Биличах самбірського повіта, де його батько о. Іван був парохом. Нормальну школу укінчив у Перемишлі. Там розпочав і гімназійну науку. В 1827 р. помер йому батько, а в 1830 р. померла на холеру й мати, Юстина з Кульматицьких. Тоді сирота Василь переніс ся на Спіш до Себінова коло Подолинця, де при підмозі родини, зарабатываючи приватними лекціями, вчив ся дальше в колегії Піярів. Яке було там його життє, зазначив на відхіднім написом на мурі колегії: „Vale Cebinum, nec urbs nec oppidum, ubi valde jejunavi, quando scholas frequentavi“. Повернувшись до Перемишля, укінчив VI клясу гімназії (secundam humanitatis), а на два роки фільософії (нинішні VII і VIII клясу гімназії) вибрав ся пішки наперед до Львова, потім до Черновець, шукаючи собі удержання з лекцій. В роках 1837—1841, як вихованок гр. кат. духовної семинарії у Львові, укінчив богословські студії. Безпосередніми товаришами його в семинарії були знані пізніше з письменської або з громадянської діяльності: Григ. Боднар, Софр. Витвицький, Стефан Качала, Мик. Коцovskyj, Руд. Мох, Дан. Танячкевич, Мих. Тимяк. Старші від нього були: роком студій Ант. Могильницький; двома роками Ів. Вагилевич і Лев Трецаківський; трема роками Ос. Скоморівський і Ос. Шухевич.

Час, у котрім Подолинський прийшов до семинарії, не можна було назвати спокійним. Від кількох літ уже втискала ся туди польська революційна пропаганда. Знаходячи приклонників не лише серед семинаристів, але й між членами управи, що потягало за собою часті поліційні ревізії, вязнення й довгі судові слідства, вона рівночасно викликала опозицію в формі українського руху, який напрям давала т. зв. „Руська Трійця“ (Шашкевич, Вагилевич, Головацький) не все по мисли старшини. Ректорат, вічно взиваний висшими властями до стараннішого нагляду, всю свою увагу звертав на національно-політичні події в кругах семинаристів і, як воно в таких случаєх

звичайно буває, того, що хотів додглянути, не бачив, а за іншими справами не мав коли й дивитись. Тоді й той, хто повинен був мати голову, тратив її. В семинарію вкрадався що-раз більший недад, якого обявами по стороні молодежі були занедбування обовязків, ламаннє карності й харчові розрухи. Зарадити тому від разу тяжко було й меткійшому та спосібнійшому ректорови Григ. Яхимовичеви. Не дивниця, що дух семинарського безпуття опанував і новика Подолинського. Вже в маю 1838 р. еп. Снігурський прийшов на основі звідомлення ректорату до „немилого переконання“, що між іншими й Подолинський занедбався в своїх обовязках, за що велів виразити йому своє негодованне в прияві товаришів зібраних у музеї та загрозити видаленнем із семинарії й відіраннem цертифікату. Загроза була остра, бо виконаннє її могло завести семинариста в рекрути австрійської армії.

Яка була причина занедбання Подолинського в першім році богословських студій, докладно не дасть ся означити. Близькі йому особи твердять, що в семинарії він кинувся жадібно до потайного читання заборонених тоді книжок і брошур, ширених польськими революційними пропагандистами. Воно й дуже правдоподібне, бо промавлялиб за тим і пізнійші факти з його семинарського життя.

Мабуть багато амбіції було в Подолинського. До сповнювання обовязків у семинарії вдруге вже не прийшлося його взивати. Легкі упіmnення ізза таких дрібничок, як курення тютюну, вповні покривалися похвалою ректорату, даною йому майже на відхіднім, у маю того ж року, за особлившу запопадливість у догляданню хорих товаришів (*ob sedulam curam infirmorum*), що незвичайно гарно свідчило про його людські почування, якими безумовно повинен би визначати ся кождий будучий душпастир. Та похала зі сторони ректорату тим замітніша, що роком раніше Подолинський наразився тому ректоратови сміливим виступом, який уже не мав нічого спільногого з виконуваннem обовязків, а все таки стягнув на нього невелику дисциплінарну кару.

Було то в маю 1840 р. Бурячки і отвертість, до якої Подолинський, як сам визнав, привик був із дитячих літ,

були головними чинниками подій: бурячки тому, бо зле приправлені в семинарській кухні викликали голосне нездоволення Подолинського, а отвертість такоже, бо в хвилі подразнення він, адресуючи своє невдоволення з семинарського харчу до ректорату, дав вираз такоже свому обуренню ізза невідповідних висловів деяких членів ректорату про семинаристів, що й додав, що себе не позволив би так плюгавити (*nie dałby się podobnie szkalować*). Ображений ректорат певно знайшов би був собі повну сatisfakcją, однаке заки се стало ся, визначніші товариши Подолинського (дуктори-пасторалісти), в дусі мабуть солідаризуючись із виступом його, вставили ся за ним у ректората. Скінчило ся на тім, що Подолинського покарано десятигодинним карцером „*sub pane et aqua*“, під час якого мав обробити письменно тему „*de veracitate*“, а в додатку про цілу подію повідомлено офіціяльно зібраних у музеї семинаристів.

Епізод, більш прикрай для самого Подолинського ніж для семинарської старшини, швидко й забув ся. Не маючи, як здавалось би, звязку з минулим у життю Подолинського, повинен був остати ся без впливу й на будуче. Так однаке не вийшло.

Саме коли Подолинський укінчив уже богословські студії й опустив семинарію, нові вязнення революційних конспіраторів, розпочаті ще на початку 1841 р., прибрали більші розміри й тревали майже цілих два роки. Між увязненими не бракло, як і ранше, вихованків гр. кат. духовної семинарії. Один із них, товариш Подолинського Мартин Лапчинський, в часі судового слідства дня 4 цвітня 1842 р. зізнав, що він з другим семинаристом Венедиктом Кущиковичем і з Поляком Людвіком Вільгельмом заложив був революційний звязок „Вільних Галичан“, а обнімаючи в осені 1839 р. провід над членами звязку в гр. кат. духовній семинарії, мав між ними й Подолинського. Про той звязок, званий коротко „Галичанкою“, читається в споминах кс. Юзефчика: „Аристократію в пень! — то був їх устав і клич, незалежність Польщі, республіканська управа, скасовання шляхетства хочби й при ужиттю насильства, маєткова рівність, як найшвидше визволення мужика і осяганнє ціли огнем і мечем — то мета і середники

„Вільних Галичан“. Звязок, як пише Краєвський, розширив ся наперед у Перемишлі, потім у Львові й на провінції, а навіть між галицькою молодіжю у Відні. Найбільше членів мав серед ремісницької молодежі й приватних офіціялістів, а з духовних кругів належали до нього й Домінікани.

Належанне до „Галичанки“ могло би нам пояснювати й деякі обяви в поведенню Подолинського не лиш у семинарії, але і в пізнійшій добі священства. Передовсім одначе воно пояснює нам, чому по укінченню богословських студій в 1841 р. львівська поліція дала Подолинському некорисну політичну ноту і його не припускано до ординації, поки не відбув — по приказові еп. Снігурського — року пробы в лаврівськім монастирі під наглядом ігумена, сповняючи обовязки учителя в монастирській нормальній школі. Такий — можна сказати — ще не дуже трагічний епільог революційного конспіровання в семинарії вказував би на те, що або участь Подолинського в „Галичанці“ була незамітна, або йому вдалося її незамітною представити. Про неї дійсно годі сказати щось певне. Навіть час приступлення Подолинського до „Галичанки“ не дасть ся точно означити. По свідоцтву Лапчинського Подолинський став членом „Галичанки“ в осені 1839 р., одначе кс. Юзефчик — точний у багатьох дрібницях — оповідає, що „Галичанку“ розвязано вже на початку 1838 р., повтюгавши наперед спосібніших членів, між ними — після судових зізнань Войт. Гелера — такоже Подолинського й Танячкевича до звязку „Синів Вітчини“, підрядного „Молодій Сарматії“, якою в осені 1837 р. заступлено „Стоварищене Польського Народа“. За тим, що Подолинський міг належати до „Галичанки“, а потім до звязку „Синів Вітчини“ в 1837/8 р., промавляв би й факт занедбання його в першім році побуту в семинарії наслідком потайного читання заборонених книжок. Сміливість пізнійшого його виступу против ректорату була би тільки легким слідом настроїв винесених із революційної організації.

По монастирськім році проби й відправленій покуті Подолинський оженив ся з дочкою балигородського па-

роха о. Михайла Чайківського в Стежниці¹⁾ і в пізну осінь 1843 р. виординував ся. Перше його приміщене було на капелянії в Ветлині ліського повіта.

Недалеко від Ветліни, в Солинці, був парохом старший брат о. Василя Подолинського, Сава, перезваний в часі шкільних студій Францом Ксаверієм.²⁾ До його-ж парохії прилучене було село Зубраче, котре за жінкою одержав на власність знаний нам уже з кружка перемиської молодежі Казимір Йосиф Турівський. Мабуть через брата в Зубрачім, коли не через тестя в Балигороді, познайомив ся з ним о. Подолинський, а та знайомість скоро перемінила ся у взаємну приязнь. Основою приязні стало однакове в обох замиливання в історії й літературі. Щоб мати змогу оцінити вартість приязні Турівського для о. Подолинського, належить бодай дещо знати з його життя й діяльності.

Турівський уродив ся 1813 р. в Тарнаві сяніцького повіта з батька Якова, дозорця камеральних лісів, котрий, авансувавши на лісничого, переніс ся до Кросценка. Гімназійні й фільософічні науки відвував у Перемишлі й укінчив їх 1832 р. Тоді належав до перемиського „товариства учених“, і був його президентом, бо мав між товаришами не лиш марку поета, але й фільософа. „Кинув ся — по вислову одного з них — на фільософію, як Поляки на Москалів“.³⁾ Уже роком раніше з приводу ширення пасквіля, правдоподібно на духовенство, приписуваного якомусь Гординському, переслухувано Турівського, підозріваючи його в принадлежності до тайної організації. В 1834 р. в часі судового слідства в справі „Національного Інститута ім. Осолінських“ потягнено його в друге до переслухання, бо впадено на слід його діяльності в хлопячім „товаристві учених“ і кореспонденції з пізнішими революційними конспіраторами. Після звідомлення директора поліції Са-

¹⁾ О. Мих. Чайківський, ур. 1777 р., ордин. в 1807 р., був тоді балигородським віщедеканом.

²⁾ Сава Подолинський уродив ся 1807 р., ординував ся в 1832 р.

³⁾ Проф. Тершаковець уважає членами перемиського товариства двох Турівських: Казиміра і Йосифа. Тимчасом се був лише один Турівський з двома іменами.

хера провіна до судово-карного поступовання не надавалась, але шестидневним арестом Турівського таки покарано. Тоді він був практикантом „Інститута ім. Осолінських“.

Чи мав Турівський які-небудь звязки з революційними організаціями, не відомо. Знати про них мусів, бо знався особисто з членами таких організацій. Мав нагоду зіткнутися з ними в „Ossolineum“, де працювали Слотвінський, Бельовський, Коритко. Стрічався з революційними конспіраторами в літературних кружках Львова і провінції. Жив у приязні з поетом Яном Кантим Подолецьким, котрого сестру згодом узяв собі за жінку, а Подолецький не лише сам належав до зорганізованого Сев. Гошинським в 1832 р. „Звязку 21“, але й ранше гостив у себе в Репеді емісарія на Україну В. Поля й інших конспіраторів. Коли потім Репедь стала власністю повстанця Стан. Незабітовського, кружок давних гостей там не перевівся; до постійних між ними належав Турівський, поки не осів на своїм недалекім від Репеді Зубрачім, узятім в посагу за жінкою.

Перебуваючи в Репеді, Турівський завдяки приставанню з людьми ріжних інтересів, політичних, літературних і наукових, сам образувався всесторонньо й літературно-наукові заняття його ставали ріжнородні. Автор „Pierwiastkow-ix płod-iv“ (Перемишль 1830) і „Kilk pieśni strojem Dawida“ (Перемишль 1831) почав заніматися історією, славянськими літературами й етнографією, чому чимало посюбила практика в „Ossolineum“. Під час тої практики він зблизився й до членів „Руської Трійці“ Головацького й Вагилевича та познайомився 1835 р. з їх спільним знайомим Погодіном, котрий удержував з ним якийсь час кореспонденцію, посилаючи з Росії бажані книжки. Коли поетичні заняття Турівського ледви звертали на себе увагу перекладаних авторів,¹⁾ наукові приспорювали йому приятелів з круга краєвих і заграницьких учених.

¹⁾ Так, на приклад, Коляр писав 7 червня 1836 р. з Пешту до Я. Головацького, щоб йому виписав дещо з перекладів Турівського у „Sławianin-i“ С. Яшовського: „abych gá uviděl gako se z češtiny do polštiny překládati dá“. Турівський переклав для „Sławianin-a“ два сонети Коляра.

Полишаючи на боці писання Турівського з обсягу критики й історії літератури, які вже в 1830-их рр. заповідали будучого видавця бібліотеки старопольських письменників, я зверну увагу лиш на ті публікації його, що в'язнуть ся тісно з Україною й певно не остали ся незамічені піонірами її відродження в Галичині.

В 1835 р. у Львові вийшли дві невеличкі книжечки Турівського: „Pisemka“¹⁾ і „Uwagi nad niektórymi pieśniami ludu“. „Pisemka“, що можуть бути найраншим свідоцтвом ріжнородної творчості Турівського, замітні для нас передовсім і єдино записом трьох українських народних казок у перекладі на польське, а ще більше вступною заміткою до того запису (Kaski, czyli powieści gminne ruskie). Пояснивши вартість народної мови для нації, Турівський каже: „Всі мови то обличе одного духа; з кожного обличя повинні ми його пізннати“. А даліше так пише: „Недавно тому, як виучуючись ріжних мов, ми на українську мову, ба, що гірше, на нашу власну не зважали. — Український народ мали ми з огляду на цивілізацію ні за що; ми грішили! Українці, як усі Славяни від непамятних часів, то цивілізований народ, але цивілізації їх задрімало ся було; проснулася вже, протре собі очі, виб'є собі з голови сон. Дух часу звернув нашу увагу на Українців, на українську мову. Показала ся граматика о. Левицького. Спасибі йому! Але о. Левицький вибрав собі невигідне становище — ждемо іншої української граматики. Зі збірки Вацлава з Ол. пізнали ми дух простонародних пісень, — чи-ж проза не заслугує на увагу? Я взяв ся до збирання українських казок, брав їх живцем із уст оповідача і живцем спольщивши, даю кілька їх публіці. Набивали ми нашу мову на французьке копито і т. д., отже гадаю, що я, вірно придержуючи ся української складні, не прогрішив ся; атежук українська мова доси зберегла славянську чистість, рожі дівоцтва на лицах її не згасли. Посеред інших Славян наші Українці чужого впливу не прияли — свідком того історія, найбільш очевидним свідком сама українська мова. Виданнє значної скількості казок в українській мові відкладаю на будуче“.

¹⁾ Був то сшиток I-ий і більше сшитків не вийшло.

В пізнійшій брошуруці п. з. „*Dodatek do zbiorów pieśni ludu polskiego i ruskiego*“ (Львів 1846), подаючи в перекладі на польське чотири українські народні байки, Турівський замітив, що йому в дитячих літах оповідав їх — розуміється ся, по українськи — батько. Можливе, що батько оповідав йому й ранше записані казки. На се належить звернути увагу, коли хотілось би знати, відки в Турівського було таке знання української народної мови, що граматика Левицького не могла його вдоволити й він ждав іншої. Він виніс те знання з батьківського дому, котрий був український, хоч згодом і спольщив ся. Потверджується се й великою поправностю Турівського в передаванню українських текстів, з якими стрічаємо ся вже в книжечці п. з. „*Uwagi nad niektórymi pieśniami poetów ludu*“, виданій, як і „*Pisemka*“ також в 1835 р. Та книжечка — то проба естетичного розбору українських народних пісень; кажу українських, бо їх розібрано аж шість, а польських тільки дві, тай кінцеві висновки про секрет краси і чару народної поезії пороблено майже виключно на основі українських пісень. Пізнання того секрету — по думці автора — необхідно потрібне для поета, що хотів би посісти ключі до серця народа. З тої точки погляду оцінюючи книжечку Турівського, наш письменник із XVII ст., Галятовський, назвав би її „новим ключем розуміння“. Нас однаке більше ніж утилітарна ціль книжечки вражає незвичайне зашилювання автора в предметі, яке виявляється ся в поглубленню естетичного розбору українських народних пісень, що, хоч і стрічало ся деїнде вже ранше, все таки останеться ся виїмковим.¹⁾ Замишлювання в українській народній пісні зробило Турівського збирачем. У другім томі „*Słowianin-a*“ (1839) подав він „*Dumy o zbojsach na pograniczu Polski i Węgier*“, записані в Сянках коло Турки, а в 1846 р. у згаданім „*Dodatki do zbiorów pieśni ludu polskiego i ruskiego*“ крім кількох байок, кільканайця приповідок²⁾

¹⁾ Тут зазначую, що як „*Pisemka*“ так і „*Uwagi*“ Турівського були доси історикам і бібліографам нашої літератури незнані, бо таки рідко де подибується ся їх.

²⁾ Збірка приповідок була вже перед 1830 р. у властителя Репеді Стан. Незабітівського (гл. K. Estreicher: *Wincenty Pol, jego młodość i otoczenie*. Львів 1882, ст. 72).

і короткого опису весілля в Репеді надрукував теж ряд пісень, переважно колядок. Поза Репедю і Сянками робив записи в Ліську, в Угерцях під Ліськом і в Лаврові під Самбором.¹⁾ Як у „Slowianin-i“ так і в „Dodatk-u“ записи подані з поясненнями язиковими, річевими, культурно-історичними й історично-літературними. Деякі спостереження заслугують на увагу, на приклад, те, що мова гірського населення бодай двома століттями близша до мови „Слова о полку Ігореві“, або що мова колядок зраджує своє походження з долів.²⁾ Замітно такоже, що Турівський при поясненню записаного матеріалу послугував ся своїм очитанням в українській літературі. Йому таксамо, як „Слово о полку Ігореві“, знана їй „Енеїда“ Котляревського.

Заняття Турівського етнографією й літературою-українського народу, його відомості з історії й літератури інших народів, звязки з польськими й чужими ученими, близькі знайомості з молодими робітниками на полі українського письменства, з котрих деякі приїздили навіть до Репеді, — все те мусіло імпонувати незаскорузому ще в сірій буденщині гірського села сусідови, мусіло потягати його до Турівського при кождій стрічі. А видко, що й Турівський відкрив у тім сусіді, в о. Подолинськім, дещо цінне для себе, коли згодом заприязнився з ним так, як не з кіаждим готов був заприязнюватись, що стверджується хочби таким уривком листу о. Ів. Бірецького, писаного 1840 р. з Радожич до Я. Головацького: „О якъ я дуже жаловавъ, не заставши Тя у Туровского, якъ то было мя тѣшило, привитати Тя въ моей рідній сторонѣ и опровергнити Тя помеже мій любимый нарідъ. Кто го знае, може ще пройде даколи той пожаданый для мене часъ. Туров-

¹⁾ Маю відомість, що записи з Ліська передав Турівському та-мошній парох о. Мих. Минчакевич. У Сянках, згайдно у Беньовій, до котрої Сянки прилучені, був парохом ровесник і товариш Минчакевича з семинарії, о. Сильв. Грушкевич. Оба уроджені 1808 р., ординовані 1835 р. В Лаврові, як відомо, відбував рік проби о. В. Подолинський.

²⁾ Подібно й В. Поль більшість пісень, співаних у горах, уважав зложеними на долах, на Україні (гл. W.P.: Volkslieder der Polen. Leipzig, 1833, ст. XVI).

скій дуже гонірний чоловѣкъ, не хоче съ нѣкимъ товари-шовати, бувъ емъ разъ въ Ряпеди въ церкви, але ани не пішовъ тамъ сидѣти, де я сидѣвъ. И я не стою о его ласку, бо знаю го добрѣ".¹⁾ Може бути, що о. Подолин-ський був духовно близший Турівському тому, що оба вони отерли ся о сферу революційної конспірації.²⁾

В Турівськім о. Подолинський знайшов собі не лиш розумного приятеля, що відсвіжував його ум і будив живу думку, але й порадника у справах уморальнення й осві-домлення простого народу. Рівночасно другим приятелем о. Подолинського мав бути Українець з роду і з переко-нання Філемон Шемельовський, до 1848 р. мандатор, по-тім судовий канцеліст у Балигороді. Кілько впливу одначе він міг мати при Турівськім на о. Подолинського, того я, не маючи докладнійших відомостей про нього, не можу означити.³⁾ Впрочім, з ким не приставав би о. Подолин-ський до 1848 р., впливам, які зовсім противились би тим ідеям і переконанням, що його зблизили були в семинарії до „Галичанки“, він не уляг. Се показало ся виразно в 1848 р., коли все, що ранше в Австрії мусіло оставати ся таємницею, могло виявити ся свободно.

В 1848 р., в самім розгарі національно-політичної польсько-української боротьби в Галичині, о. Подолинський зовсім ненадійно взяв участь у ній, надрукувавши в Сяноку своє „*Słowo przestrogi*“. Змістом живе й дуже оригінальне, формою близькуче, хоч і шорстке в стилю, бо з невправ-ної руки, те „*Słowo przestrogi*“ відкрило в авторі запале-ного речника незалежності зединеної України з республи-

¹⁾ О. Ів. Бірецький, знаний етнограф, проживаючи в рідній стороні в Радожичах, був близький Турівському по сусідству.

²⁾ При збиранню відомостей про Турівського послужили мені: Wurzbach: Biographisches Lexicon; Encyklopédia Orgelbranda; Чорна книга львівської поліції (депозит львівського карного суду в Краєвім Архіві городських актів); Тершаковець: op. cit., ст. 15—25, 37; K. Estreicher: Wincenty Pol, jego młodość i otoczenie. Львів 1882, ст. 72—73; И. С. Свінцицький: Матеріали по істо-рії відродження Карпатської Руси. Львів 1905, ст. 143; Студин-ський: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49, ст. 5, 23; Schematismus des Königreichs Galizien u. Lodomerien.

³⁾ Вістку про Ф. Шемельовського маю від балигородського де-кана о. Волод. Чайківського, пароха в Загочеві.

канським устроєм. На жаль, більшої громади одномишеленників він за собою не мав, а коли його думки й поділяли ідейнійші члени „Головної Руської Ради“, то і для них був би він тоді хиба *enfant terrible*, яке належало би з видівні усунути. І дійсно, о. Подолинського зневолено до мовчання. Його брошура мабуть навіть не пійшла в обіг. Перемиська гр. кат. консисторія, здається, від разу поклали на неї важку руку. Се однаке не устрашило автора. Тим наглядніше заманіфестував він свою неохоту до будовання галицької України при помочі Австрії й при Австрії, скориставши з найближшої нагоди. По вибуху мадярської ворохобні оставил дома, в Ветлині, подругу й троє дрібних дітей, а сам пішов з польськими охотниками бороти ся против Австрії. Але на галицько-угорській границі попав ся в руки вартових із селянської самооборони й відставленний до Сянока пересидів місяць у вязниці, поки не увільнено його за вставленнем шляхти.

По упливі бурливого часу 1848—1849 рр. настав спокій і в життю о. Подолинського. До осені 1852 р. був він на своїй парохії в Ветлині; потім перейшов на другу в Манів, також ліського повіта. Там около 1859 р. запровадив першу і єдину на цілій повіт народну школу. Працюючи для парохії, а через шість літ і для капітули в характері мужа довіря в нагляді фондацийних дібр каноніка Івана Лаврівського (Воля Мігова, Смільник і Лупків), знаходив усе час на слідження за суспільно-політичним рухом свого народа й на свою улюблена історичну лектиру. Зріст галицького україnofільства по смерти Шевченка не був без впливу й на нього. Він, що раніше говорив дома з жінкою й дітьми по польськи, а тільки з тестем і братом Савою по українськи, в 1867 р. усунув польщину зовсім зі своєї хати; пишучи до консисторії чи до капітули, уживав виключно кулішівки. Під час виборів до сейму в 1867 р. був би певно одержав посольський мандат із Ліська, колиб його виборови не перешкодив висланий до Ліська делегат перемиської гр. кат. капітули о. Павло Левицький, префект перемиської семинарії, котрий агітував „за Русином селянином против полякующого священика“. Ще тоді, значить ся, не забуто йому революційного пориву з 1848 р. Не зразило його се. Завернуло тільки до тим усильнішої

праці в парохії, а в хаті для себе при книжці. Не будучи продуктивним, не багато й лишив слідів свого знання йочитання. Все-ж варто пригадати, що в „Правді“ 1868 р. появився його історичний дослід п. з. „Маркоманії“.

Помер о. Подолинський 24 серпня 1876 р. на серцевий удар, проживши літ несповна шістьдесят і два. На парохії в Маньові по його смерти був якийсь час його син о. Мирон Подолинський, (ур. 1847 р., орд. 1871 р.), нині мітрат гр. кат. капітули в Перемишлі. Другий син о. Василя Подолинського, Михайло, був учителем гімназії. Як добрий знавець кількох європейських язиків, зазначився покійний в нашій літературі перекладами.¹⁾

III. ✓

„Slowo przestrogi“ о. Подолинського, як сказано вже, мабуть навіть не пішло з друкарні в обіг. Тому і в пресі 1848 р. не викликало ніякого відгомону й нині остаеться незнане бібліографам. А найдивніше, що до останнього часу не мав ніякої відомості про нього й син автора, о. мітрат Мирон Подолинський, невтомний впорядчик великої капітульної бібліотеки в Перемишлі, де воно найскорше повинно було знайти ся. Перший примірник удалися мені знайти в 1913 р. у моого швагра о. Он. Малецького на гориці плебанії в Стежниці між висортованими паперами балигородського парохіяльного уряду. Найправдоподібніше був той примірник власностю авторового тестя о. Михайла Чайківського.

Брошурка формату малої 16-ки числити сторінок 32; окремої титулової картки не має. Підпис автора на кінці:

¹⁾ Про о. Василя Подолинського і його час дали мені відомості: Лист о. мітра Мирона Подолинського до мене з 18 лютого 1918 р.; К. Студинський: Львівська духовна семінарія в часах Маркіяна Шашкевича. Львів 1916, ст. 216—217, CXLIV, 280, LVII—LIX, 259—264; M. Тершаковець: op. cit., ст. 149; Andrzej Józefczyk: Wspomnienie lat ubiegłych. Krakів 1881, ст. 72—73; Józef Krajewski: Tajne związki polityczne w Galicji. Львів 1903, ст. 71—72; К. Студинський: Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831—1846 (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. LXXX, ст. 59 і т. LXXXII, ст. 90, 92); Шематизми перемиської гр. кат. епархії.

Bazyli Podoliński. Тамже низше в скобках: Drukiem Karola Pollaka w Sanoku. Рік видання не зазначений. Коректа переведена слабо, наслідком чого в тексті доволі багато похибок.

Час написання брошурки означується докладно змістом її. В обороні національної відрубності українського народа від польського і московського, в обороні його права до свободного культурного й політичного життя, вона звертається особливо проти україножерного „Dziennik-a Narodow-ого“, а саме против його статті з мая 1848 р.¹⁾ Полемізованне з тими статтями не могло бути дуже спізнене, бо інакше не було б актуальне. Але тому, що в деяких уступах полемічної аргументації автора видко явні позички із статті „Зорі Галицької“ за місяці червень і липень, тай тому, що про Стадіона, котрий зі становища галицького губернатора уступив 30 липня, згадується на прикінці в брошурі як про „бувшого“, то не можна приняти й раншого часу написання її, як місяць серпень. В першій половині вересня вона певно була вже надрукована, бо коли би припустити, що пізнійше, трудно було б пояснити собі, чому нема в ній найменшого натяку на „Słów kilka napisanych w obronie ruskiej narodowości“ о. Ант. Петрушевича, виданих у першій половині вересня,²⁾ ані згадки про мало-що пізнійше „Wyzjaśnienie sprawy ruskiej“ Ант. Домбчанського. Колиб о. Подолинський друкував був своє „Słowo Przestrogi“ по виданню обох тих брошур, то з першої певно придав сяб йому якийсь аргумент против „Dziennik-a Narodow-ого“, а другої з її напастями на український рух він такоже певно не поминув би мовчанкою.

Безпосередною притокою до написання „Słów-a Przesstrogi“ була для о. Подолинського вступна стаття „Dziennik-a Narodow-ого“ в ч. 39., написана з приводу засновання „Головної Руської Ради“. Автор статті, бувший емігрант Йос. Супінський, представивши „Г. Р. Раду“ як

¹⁾ Редактором „Dziennik-a Narodow-ого“ був Лев Корецький, родом Українець, гр. кат. обряду, син попа, до чого сам признався. (Гл. „Dz. Nar.“ 1848, ч. 63 в статті п. з. „Polska“).

²⁾ Гл. „Зоря Галицька“, 1848, ч. 18, бібліографічні новини.

плід ворожих „підшептів“, радів явному виступови противника, що дає нагоду змірити ся з ним у боротьбі. Против зголосження українського народа¹⁾ до національних, культурних і політичних прав, против українського сепаратизму Супінський виступив з твердженнями, що: 1) нема окремого від Поляків українського народа, бо й Поляки уроджені на українській землі мають право звати ся Українцями; 2) нема української мови, бо те, що так називається є лише провінціоналізмом, польським *patois*; 3) нема такоже рації творити нову народність на основі ріжниць обряду або віри; 4) нема ціли для сепаратизму, бо не є нею: ані підпіраннє польської народності; ані лояльність для Австрії, бо вона вимагала би приняття німецької мови замість української, якою ніхто не вміє говорити і яка не має граматики; ані не заперечується ся сепаратизмом від Поляків нахилу до Москви, радше потверджується його.²⁾ Коли щось не має рації ні ціли, то — після мірковань Супінського — має воно причину. Однаке й причина, вказувана зі сторони Українців, пам'ять давних релігійних воєн і переслідований, не є слушна, бо релігійні війни й переслідування не були виключною спеціальністю Польщі. Єдиноючию причиною сепаратистичних стремлінь могло би бути невдоволення українського духовенства ізза своєї низькості в порівненню з польським духовенством, ізза гіршого матеріального випосаження і меншого образовання, що однаке не повинно нищити єдності потрібної для осягнення висших цілей поступу намічених Богом. „Священики! — кінчить Супінський — говоріть же народови, що Спаситель поручив вам зединювати, а не розділювати, й моліться разом з ним до Святої Трійці, котра поблагословить

¹⁾ Звертаю увагу на те, що терміном „український“ заступати будуть в реферованні статей уживаний в них термін „руський“, допускаючи віймки тільки з конечності.

²⁾ В 54 числі „Dziennik-a Narodow-oго“, в кореспонденції з Відня, заходи Українців, щоб українську мову впровадити у всі галицькі школи, низші й висші, також названо обявом русофільства, яке від пятнайцяти літ зашиплювали в Галичині московські агенти, уживаючи помочі українського духовенства, головно-ж еп. Яхимовича.

і сполучить може на землі нашу родиму трійцю: Орла із Львом і Погонею“.

Друга стаття „Dziennik-a Narodow-ого“ в ч. 55 з 27 мая, на яку головно реагував о. Подолинський в своїй брошурці, була пера І. К. Цибульського. Цибульський відповідав о. Ів. Бірецькому на його „List do jednego z redaktorów“, уміщений у львівськім „Postęp-i“ в ч. 4 з дня 22 цвітня.¹⁾ О. Бірецький, невдоволений польсько-українською ворожнечою, вказав на причину її: неузнавання українського народа зі сторони Поляків, яке виявилося в адресі Станичного Сойму до правительства з 19 марта і зажадав, щоби в цілі усунення ворожнечі признано українському народові його національні права й позволено йому без перешкод розвинути ся на основі прав конституції. Відповідаючи на те, Цибульський всю вину польсько-української ворожнечі приписав так само, як Супінський, підшептам попів і бюрократів. Українське селянство, яке мало би творити окремий народ, само — по думці Цибульського — не могло образитись тим, що його Поляки не у знають окремим народом, бо воно темне, не має поняття народності, не знає навіть, що то свобода й волілоб робити дальше панщину, ніж її не робити. „І такого-ж то героя випроваджує на сцену історії й народності пан-отець, героя, який ледви ліву руку від правої вміє розріжнити!“ — іронізував Цибульський. Запевнивши, що український мужик не може погніватись за те, що його називуть Поляком, він звертається до українського духовенства з зазивами до згоди в ім'я братерства давних часів, якого свідком спільні могили від Дніпра аж до Карпат, в ім'я історичної, демократичної Польщі. Але й ті зазиви до згоди і братерства угарніровані докорами й замітами в роді таких, як питання: „Чому ж то ви не озивалися тоді, коли тюром було за мало для жертв нашої й вашої свободи?“ Або як та апострофа: „Гей, ви голови Церкви! вдарте ся в груди, ваша абстракційна будучність, яку народови засновуєте, то кнут і Сибір! а надія спа-

¹⁾ Редактором „Postęp-u“ був Іван Захаряєвич, польський поет-естетик, але Українець з роду. Умираючи в 1906 р., казав похоронити себе після гр. кат. обряду. (Гл. Б. А. Дєдицкій: Своєжиттєві Записки II, Львів, 1908, ст. 44).

сення — православна Церква з Миколою або його нащадком на чолі!"¹⁾

На статті Супінського її Цибульського, як на такі, де сказано все, що мав „Dziennik Narodowy“ в імені своїх одномишенників сказати Українцям, відповів о. Подолинський словом перестороги.

„Невимовна радість огорнула нас, коли ми почули, що наш цісар, зрікаючи ся абсолютизму, прирік обдарувати всі свої народи конституцією. Ах, якже він одним рухом пера розоружив серця налиті завзяттєм і готові кождої хвилі кинути ся на гнобителів свободи й національності народів! Надія щасливої будучини сяла нам в очах і розширювала груди до видання відзвізу серця, що роздобрене благословило добродія народів. Але ото в тій самій хвилі, коли почуло ся обітницю, стають против себе два брати, похмарившись і сварячи ся з собою — ізза чого? Ізза того, кому з них саме належить ся сорока, которую ще треба ловити, бо що-йно загадала на пліт сідати. Нікому з них, бо вона, наполохана гамором, і від плота відлетить! Хотів гусак узяти лебідь за жінку, кажучи: Ти гуска, бо плаваєш по тім самім ставі зі мною, ба й наше піре однаково води не пропускає, а наші голоси зовтім ті самі, бо оба через довгі горлянки переходят; ти гегаєш так, як і я, бо навіть граматики не маєш; отож дурна ти, що присвоюєш собі право до лебедівства, якого й не бувало на світі. А та що сили випираєть ся його

¹⁾ Відповідь на статтю Цибульського дав у „Postęp-i“ Захарясе-вич в ч. 21—23 з 6, 8 і 10 червня, п. з. „Polityka czeska i narodowość ruska“, де сказав, що Польща, яка так мислить, як Цибульський, ще не скинула з себе гробової плісні, ще є трупом минувшини. „При тій засаді ніколи не воскресне. Тільки Польща могутня ідею свободи, підперта українською нацією може відвалити моїльний камінь. Польща повинна тішити ся, видячи, що українська нація будить ся, бо се зміцнить житте цілого українського народу“. Захарясе-вич писав так, як визнавець ідеї незалежності Польщі й України у федеративнім звязку. В „Postęp-i“ міг так писати, бо в противенстві до вищепольського „Dziennika Narodow-oго“ „Postęp“ під впливом гр. Льва Ржевуського, сина „золотобородого еміра“, жив традиціями лелевелівської „Молодої Польщі“ з її соціалістичними й панслявістичними доктринами (гл. Wład. Zawadzki: Rok 1848. Dziennikarstwo w Galicyi. Львів 1878, ст. 62—68).

роду, хоча й без граматики остати ся лебідю. — Otto спір між Поляками й Українцями. Дивлячись на ту незгоду, якже болить серце всіх Поляків і всіх Українців, бо хто-ж не бачить над ними орла, а під ними води, а в тій воді риб! — Ніхто ні кому не хоче уступити ся з дороги, уповаючи на слухність свого жадання; але коли схочеться хоч на хвилину бути безсторонним, спостережеться та правду, що слухність мають за собою і одні і другі, хоч рівночасно обі сторони не вільні від несправедливості і односторонності, яка нераз уже світ погубила“.

Такою притчею, що заповідає спокійне, безпристрасне розглядання справи, починається брошурка „*Słowo przestrogi*“.

По упадку абсолютизму, котрий не позвалив народам власною волею творити добру злагоду між собою, належало — кажеться даліше — передовсім показати, що мається спосібність до того, та що доросло ся до свободи. Хотячи вирівнувати польсько-українське непорозуміннє, не можна не числити ся з витвореним станом річний. Не числити ся з ним моглаб тільки арганція й нетерпимість. Коли Полякам на українській землі треба призвати, що за ними є тут права гостинності і засидження, зміцнені деякими вкладами фізичної й духової праці, то за Українцями все останеться право природи, яке належить ся кожому господареви в його власній хаті; надто-ж промавляють за ними: християнська любов, що наказує Полякам двигнути свого брата з забуття; горожанська рівність, без котрої не буде свободи; конечна потреба пошанування для господаря дому, бо без неї й дім, будучи слабий, завалить ся. Жидам, Вірменам, Німцям і іншим менше численним народностям на українській землі можуть прислугувати тільки права меншостій. Всяке безоглядне польонізовання чи українізовання цілого населення пахло би давним абсолютизмом. „Не варт польського імені, хто не хоче узнати Українця; не варт українського імені, хто не хоче Поляка узнати“. Хто з тим не годить ся, а накликаючи Українців до згоди, єдності й братерства, рівночасно їх плюгавить і вяже з бюрократією, той крикун і — „пюрократ“.

„Скаже мені хтось — втручує тут о. Подолинський — так, як о. Бірецькому: Хто ж то дав тобі повновласті уїмати ся за нами, або від якого-ж то часу почули ся ви до себе? Відповім на це так: вільно мені грішити, бо я чоловік, — тож може й грішу, пишучи се, — але вільно мені й людям гріхами їх в очі штуркати, бо на те я посвятив ся, запобігаючи утворенню нової тварюки на світі — пюрократії; бо то не фільософ, хто в диспутах шарпає особистість!“

Поляки, будуючи свою гарну Польщу, означають докладно тільки граници її. „Як Полякам буде в ній жити ся, знаємо і знаємо, що дуже добре; але як Українцям, трудно довідати ся. На скільки можна догадувати ся, буде їм жити ся так, як і іншим Полякам, але під умовою, що випрутъ ся себе й приймуть мову й імя Поляків. І в тім здогаді лежить саме той гордійський вузол, що відтручує Україну від Польщі, а не, як деякі співробітники „Dziennik-a Narodow-ого“ повідають, у самих тільки намовах бюрократії. Ніхто не був би в силі намовити ані відмовити, колиб не мав чим підперти свого підшепту“. Сила підшепту лежить саме в тім, що він згадається ся зі здогадом Українців. Тому повинні Поляки спростовувати свої засади в відношенню до Українців, коли вони неприязні для них, або явно до тих засад признати ся.

„Польща на українській землі не для тих кількох соток спольщених і других кількох соток учених Українців повинна будувати ся, бо тим не так трудно перемогти себе, але для загалу, який в самі узнализа противний Польщі, а той загал, захопивши владу, перекричить прихильників Польщі, хочби й Українців, а що він є темнотою, як кажуть, у тім згляді, то придушить своє світло, особливо, коли між ним знаходяться намовники“.

Не така то велика однаке й темнота українських мушків у справах народності, як її собі уявляють. Щоби переконати ся, вистане пійти до них з пропагандою польщини. „Стотисячне військо — твердить о. Подолинський — дастъ ся поконати, але одно україн-

ське село не дастъ ся перепольщти. А хто-ж не памятає козацтва і хто-ж забув про Українців до 1772 р.?... Не чужі держави, але Українці завалили Польщу. Ото маєте, панове, тих геройв, яких і о. Бірецький випроваджував вам на сцену! Так то очевидно, що вони є нічим, — в їх силі було колись розбити вітчину, але вони годні помогти й відбудувати її, треба лиш уміти позискати їх. — І чому-ж то ніхто на се не хоче зважати!“

Фантастами вважає о. Подолинський усіх Поляків, що вріять у прихильність українського мужика для Польщі. Хотячи отворити їм очі, звертає увагу на те, що ненависть і погорда польського імені дійшла в українських мужиків так далеко, що в них ворогом навіть кождий мужик, який би хоч раз у життю зрадив охоту погодити їх з Поляками. Ім'я Поляка в них рівнозначне з тим, що називаемо аристократом або навіть деспотом. „З тим іменем не зможе погодити їх ніяка голова, ніяка мова, а хто попсувати хоче національну справу, нехай тільки Українцям говорить про Польщу й некай заохочує їх до неї, то певне її в них завалить“. Невірам автор брошурки пригадує, що Мазурів вони не годні поробити Поляками, а хотіли би Поляками поробити Українців, та ще й при помочі таких негодяців середників, як величаннє Польщі й Поляків, яке в Українців тільки згадку про власну народність будить. Хто приписував би се тільки пересудови, зраджував би нерозум, що не вміє оцінити сили пересуду, яким його розумний противник нераз послугував ся. Тут о. Подолинський дає ряд прикладів із практики австрійського правительства, що зашіплоючи пересуди в польського мужика, удержувало його все при собі. В 1838 р. польські мужики в Перемиськім дали в себе вмовити, що студенти хотять їх потруїти. В 1844 р. повірили, що присягаючи на тверезість, присягають на панщину, яку цісар мав уже давно скасувати. В 1846 р. Мазури приняли за добру монету вістку, що Поляки (пани) будуть їх різати й їсти, як воловину. Всі ті й. подібні сплетні, пускані між простий народ, мали на цілі відсунути його від польських революційних конспіраторів. Ту ціль вони й осягали. „І на таких же то польських героях будуєте, панове, Польщу?“ — питает о.

Подолинський, відповідаючи замість о. Бірецького на подібне питання Цибульського.

Не так пересудам, котрі систематичним вихованнєм далось би викоренити, належить приписувати польсько-українську ворожнечу, як радше фанатизму і арганції загорілих польських патріотів, що потверджується й відносинами в Познанщині. По їх мислі випадалоб відтам зовсім вимести Німців, може й понімчених Поляків. По тій мислі реформуючи світ, випадалоб і Поляків з української землі перевести на Мазовію, Мадярів вислати до Моголів, з Волохів виточити дацьку кров, Турків і нечистих Болгарів вигнати з Європи, хоч усіх тих народів може і не приятиоб у давних вітчинах, бо вже вони там не були чистокровні. Тільки арганція не хотіла й не хоче знати нічого про Українців на українській землі. „А прецінь же стілько тисяч Українців кликало: нехай живуть Поляки! Та чи хоч один із тих Поляків бодай для приличності відповів: нехай же живуть і Українці. Памятано про Жидів і про Німців, замешкалих тут; лиш Українця не дай Боже було добавити“. Колиб Поляки мали були зір і слух, не зробили похибки, яка мстить ся й не треба би було їм аж доказів ествовання Українців.

„Дано нам особисту свободу, значить ся національну свободу; тож вільно нам бути Поляками чи Українцями й говорити одним або другим язиком, після вподоби. Чужі народи й ті в нас, що мають висше образованнє, звикли називати всіх мешканців на цілому просторі давної Польщі, без ріжниці мови й віроісповідання, Поляками, самі одначе мешканці сеї землі ледви в третій часті себе Поляками називають, а називати Українців Поляками простию народови ніколи й на гадку не прийшло. Навіть інтелігентнійші знають і почувають у своїх серцях ту ріжницю, але називають загал Поляками для тісної сполуки й оживлення мешканців одним духом, а недоварені знову роблять се, ніби приносячи жертву з себе; простий Українець одначе, чуючи польську славу, ніколи не узнав її за свою, на жаль.“

І від того часу, як увійшов у історію, вважав себе український народ усе відрубним від польського. Відки взяв своє давнє ім'я, се менше важне. Історичні гіпотези

й учені спори ізза того хиба тим замітні, що й Россія „висипала вже кілька тисяч бочок доказів на те, що Українець і Москаль — то одно“. Але дарма праця. „Все то ще не сказано, що Українець і Славянин — то все одно,“ — кепкую собі о. Подолинський. „І українська мова —каже він дальше — бігме не в нічіїм провінціоналізмом, бо зовсім не дасть ся підтягнути під правила 39 номера „Dziennik-a Narodow-ого“; ні одному польському ні московському граматикови не прийшло ще на гадку підбити собі її, аж номерови тому. — На що ж то здало ся відмавляти імени й мови Українцям, коли воно в історії й серцях українських записано, що наші прадіди звали ся Українцями (Русинами) й говорили по українськи, а ручу, що й наші правнуки остануть ся Українцями. То фанатизм, мої панове, фанатизм — називати українську мову провінціоналізмом, *patois*, або, просто сказавши, неуприємливим польським жаргоном (*bełkotem*), бо таким ладом треба би всі славянські нарічя називати жаргонами польськими, — а се велика арганція!“

До чого довела арганція, переконали ся Поляки в Освенцімі.¹⁾

Коли Поляки ділають в імя свободи, против чого ніхто наділений розумом і серцем не може повставати, то не повинні завдавати насильства свободі другого народа. Відмавляти комусь права до національної відрубності лиш по тій причині, що він не має граматики значить се: аргументувати *ex baculo*. „Граматика не була і не буде дипломом народності і свободи... А не єсть же воно суперечністю будувати на українській землі демократію, отже позволяти Українцям бути всім, чим хотять — тільки самими собою ні!“

Годі жадати від Українців, щоб вони в імя свободи вирекли ся свого роду й осуджували тих, що українізують ся. „Ні один Українець не буде зрадником

¹⁾ О. Подолинський мав на мисли виявлені німецьких претенсій до княжества Освенцім-Затор. Мешканців його візвано урядово в цвітні 1848 р. вибрati послів до франкфуртського сойму, що Поляків дуже обурило. „Dziennik Narodowy“ присвятив тій справі довшу статтю в двох майських номерах (50—51), на котру й натякнув о. Подолинський.

України!“ Осуджувати можна тільки тих, що дух свободи мішають із духом релігії, як колиб їм хто нарушував обряд. Українці знають, що в чімсь іншім, а не в релігії містить ся народність, бо Українець може бути й католиком і православним і поганином, а все остане Українцем, бо своїх батьків Українців не зможе змінити на особи іншої народності. Хто з Поляків інакше думає, той хиба такоже улягає підшептам.

Повинні Поляки вибити собі з голови й ту смішну гадку, що українська ідея є справою московських рублів. Так можуть думати лиш дурні й нікчемні. „Бо цікаво би знати, — питає о. Подолинський — які то рублі зробили Французів Французами, Німців Німцями, Італіянців Італіянцями; так хибаж і Поляки за рублі стали ся польськими патріотами?“...¹⁾

„Чи гадає хтось — каже дальше — що Українці не спосібні до українського патріотизму? Що ж се, то Україна на віки загинула, Україна сміху варта? То дух свободи має бути властивий тільки іншим народам? Хиба ж то Українці не знають, що були колись славні, як Українці? Хоч собі хтось Україну за дивацтво має, то прецінь не менше Українців за Україною, як Поляків за Польщею. А припустім, що ми ніколи ще не були народом, тільки все тим провінціоналізмом — се нам прецінь не відбирає ще права зачати бути ним нині. — А як же Буковинців зробити народом? Так, ми Українці й віrimо сильно в воскресеннє вільної, незалежної України, скорше чи пізнійше, на тім нам зовсім не залежить, ані нетрівожить нас віддаленне часу, коли воно має наступити; бо чим же є століття в життю народа? Не є воно навіть тим, чим рибі знести одно яєчко. Минув той час, коли ми в купі вагали ся виявити своє ім'я; нині Українець виявляє його світови; ніщо не зможе спинити нас у загальних стремліннях Європи; не замовкнемо, хиба Європа замовкне; всі хо-

¹⁾ Подібно й „Зоря Галицька“ (ч. 5), відповідаючи „Dziennik-owi Narodow-ому“ на закиди русофільства, посіяного московськими агентами, писала раніше: „А чи ж агенты побудили Поляківъ, Німцівъ, Французівъ, же о свою дбають народність?“

чесмо бути вільні на рівні з іншими народами
і з тиха тужимо за тим:

бо як тяжко коникови
у дишля ходити,
іще тяжше Русинови,
хочтому служити!

Хочесмо бути народом і будемо ним невідмінно, бо голос народа — то голос Божий, а терпеливости в потомних нам не бракне; атеж ж той чесноти нас добре вивчене. Українець мислить і мислить твердо, а коли замисл раз у нього станеться наміром, недасться в нім захитати ані застрашити. А хоч нині ще не вміємо писати по українськи (бо справді й зовсім ще не вміємо), бо ті, що нині пишуть ніби то по українськи, пишуть якимсь правдивим жаргоном, який на світі ані не єствував, ані не буде єствувати; бо пишуть якось по чудацьки, варваризмами, макаронізмами, мортualізмами, залишаючи живі слова, які у цілому народі живуть, а латаючи діри, що наслідком того повстали, словами, яких ні один Українець не розуміє, а може й вони самі, і якби для пакости калічать ту бідну й так нагу Українку (Русинку), держачись, як видко, зasad того мужика, котрый сказав: „Якій toti ксен'жа глупії, що вони так бесідують, же їх кождий і дітина навіть розуміє; та я кобим був так вчений, як вони, тобим так бесідував, жеби мня певно ніхто не розумів!“¹⁾) Дяки тепер в голову позаходили, не могучи народови виложити українських розпорядків губернії по українськи, бо укладані високим стилем. Єврейщина булаб їм відав так само вигідна. Щаслив, хто з них шваркотати вміє, бо інакше на ганьбу в своїх парохіян виставив сяб. Так хоч і не вміємо писати по українськи, то згодом навчимо ся, аби лиш українського щось у висших школах було, — бож мова єсть... того ніхто не зможе заперечити, а на основі мови витво-

¹⁾ Слови мужика подає о. Подолинський по українськи так, як тут вони спісані.

рить ся письменство; тай Греки з письмом не вродилися, а таки дивуємось їх письменній мові. Поки що по польськи будемо Українцями, як Поляки колись по латинськи були Поляками".

І брак аристократії не пошкодить українській народності. Воно й ліпше, що нема української аристократії: „атжеж і так європейський світ хоче її позбутись“. Впрочому вона добровільно здемократизувала ся й оставила собі тільки один голос, а 999 дарувала українському народові й навіть українізується. „Лиш не знати, після яких ті правил глибокої політики Українці приймити її до себе не хотять“¹⁾). Але така з того шкода, як і поміч. В Галичині судьба Європи не важить ся. Що буде Європі, те й нам буде. Не будуть у нас мешкати наслідком того рени ані слони:

Не так буде, мої люде,
Як ви думаете;
Прийде криска на Матиска
Ви ся скумаєте.

Й вовки в отарі не вилучають кіз від овець, тай господар загалом їх доїть і пасе разом.

„Мої панове, — звертається ся о. Подолинський до Поляків — люблю я Польщу як рідну сестру, але більше люблю Славянщину, бо як матір, а найщирійше люблю Україну, бо в ній люблю самого себе“. Дипломатичніше зробили б і Поляки, принявши таку віру й переставши підхлібляти собі, що Славянщина дастє ся змінити для забаганки кількох осіб.

Для Польщі могли б Українці принести такі жертви, як і найревнійші Поляки. „Але нехай же вона буде толерантна, нехай нас шанує й не позваляє ображати нікому, нехай буде федерацівна, а не ідентична, самолюбна, бо ми аристократії не любимо, ані навіть язикової. Нехай памятає се, що славна була колись і цвіла завдяки Українцям; бо вчить нас історія народа, що найславнійше в Польщі діла руки й голови найчастійше були ділами Українців, хоч історики промовчали ту правду. Славна була Польща, доки шанувала Українців, але через

¹⁾ Натяк на звісну заяву еп. Яхимовича.

них упала, як тільки понизила їх за намовою й на приказ атеїстичного ордена, котрому, дякувати Богу, наш поцтівий монарх справив уже поминки". Історія повинна не допустити до повторення давніх похилок.

За свободою і народностю затужив уже й Українець.

Сонце гріє, місяць світить
На калину гожу;
Кожда родина ся тішить,
Іно я не можу.

Ой як тяжко тій калинці
Без тепла літного,
І ще тяжше тій Русинці
Без імене свого.

Будили в Українців тугу за свободою й народностю навіть світліші Поляки, які зрозуміли, що коли Україна буде свободна, тоді й Польща свободна буде. Силкувалися освідомлювати в тім український народ, розуміється, нишком, що посвідчив би сам Сахер-Масох, директор львівської поліції. Однаке збуджений дух свободи й народності не в усіх Українців знайшов свій шлях. Як Поляки в своїх політичних надіях привикли опирати ся то на гладкоязиких Французах, то на славяно-бійчих Німцях, так і Українці вагали ся. Не маючи польської претенсії до чужих народів, а панам не довіряючи, щоб відгалюванізувавшись не заповнювати собою колись тюром, як Поляки їх заповнювали, сказали собі, що „рішучо не сміють на нікім оперти ся в своїх політичних надіях“, але наслідком первісного вагання зasadничо поділили ся на чотири партії.

I. „Партія чисто українська — хоче України вільної, незалежної і стремить до неї прямо й безпосередно або через Славянщину“.

II. „Партія польсько-українська — хоче України вільної, незалежної і стремить до неї через федеративну Польщу або Польщу славянську в Федерації з Україною в тій мислі, що коли дозріє, а треба буде, тоді вповні зукраїнізується“.

„Ті дві партії — замічає о. Подолинський — вже тепер ліберальні, отже природно ненависні тим, котрі ненавидять свободу, тратячи через неї свою повагу, і тим, котрі тілько знають, що то є свобода, кілько знають, хто мешкає на місяци, а в котрих та проклята свобода є дивоглядом, змием семиголовим, упирем, атеїзмом, чимсь гіршим від фармаона, лібертином з грубим голосом, чорнокнижництвом і всім, що лиш найгіршого можна собі уявити“.

III. „Партія австрійсько-українська хоче України вільної тільки від Поляків, а не конче від неволі; а коли так мусить бути, то нехай буде й тенещастє — вільність. В тій партії є й лібералізм який від Австрії жде української свободи так само, як і Поляки від неї ждутъ польської свободи в Галичині“.

IV. „Партія російсько-українська хоче також України, може вільної, а стремить до неї через попередне сполучене з Росією в тій мисли, що бодай аж тоді буде вільна, коли буде вільною Росія“.

Так схарактеризувавши чотири українські партії, о. Подолинський каже: „Не входжу в те, котра з них найліпша, але знаю, що напевне знаходять ся між Українцями, та що коли може не всім Українцям залежити на свободі, то певне всім залежить на народності. — — — Коли ті їх українські мисли здійснятися, одному Богу відомо; а я лиш те знаю, що воно наступить не скорше, як воскресене цілої Славянщини, федеративної та ліберальної, в яку я кріпко, по українськи вірю“.

Правдивий дух свободи повинен бути властиво духом світового горожанства, т. є. космополітизму. В тім переконаний о. Подолинський. Але світ не дійшов ще до тої освіти, щоби для добра цілого людства міг виректі ся партикулярної народності. Заки се наступить, минута довгі, довгі століття. Хотячи зараз касувати народності, требаб касувати й раси. А се неможливе.

„Тому, мої панове, — каже о. Подолинський — колиб знаття, що прийде такий час, де всі люди, а бодай усі Славяни будуть говорити тільки одною мовою, хочби воно й за кілька сот літ мало наступити, я вже нині розпочав би польщити, німчити, московщити, а бодай китайщити свої діти і свій народ; але що моя мозківниця не допускає такої можливості, отже й моя совість українська не позваляє мені зраджувати Українців для зміцнення своїм родом другої славянської галузі, бо тут я зрадив би й решту Славянщини. А припустім (неможливе воно не є), що колись Поляки й Українці, або Москолі й Українці стануть може против себе до національної розправи — не дай Боже, навіть оружної! — мали-ж би мої діти, або парохіяни, з діда праціда Українці, покинувши своїх, прилучити ся до не-Українців і стати ся ворогами свого рода? Мали-ж би Українці в моїй особі виклинати свою кров?... Чому тільки від нас зажадали деякі, щоб ми були космополітами, а самі нехочати ними бути! Нехай мене світ судить і осудить, коли я заслужив на те. Як що Українцям треба спольщити ся, щоби вітчина була сильна, чи-ж воно не все одно, щоб рівно-ж Поляки з українізували ся? Коли Українці — Поляки, то й українська мова — польська мова, (а таких, що нею говорять багато більше від тих других), — отже заведіть ту українську мову по школах і по урядах, а нехай вам здається, що по польськи говорите.¹⁾ Коли-ж така претенсія видається кому смішною, як же Українцям не має

¹⁾ Трохи раніше й „Зоря Галицька“ (в ч. 6 з 20 червня) в статті: „Чы Галиція ёсть польскою землею, и чы Русины суть Поляками?“ відповіла на польські претенсії: „Такимъ самымъ правомъ мы бы могли казати, що Поляки суть Русинами, и вымагати бдъ нихъ, абы польска земля була рускою землею, абы Поляки перестали по польски говорити, а говорили по руску“. Те саме повторено і в ч. 10 в статті п. з. „Згода“. О. Подолинський, покористувавшись гадкою „Зорѣ Галицької“, вивів свою конклузію дотепнійше. В першій же статті „Зорѣ Галицької“ читається ся дальше: „Отъ лѣпше бы зробили, абы Мазурѣ учили, що суть Поляками; бо якось Мазуры, хоть здаются ся бути зъ польского роду, не хотять ся до того признавати, що суть Поляками“. І сею заміткою, як знаємо вже, покористував ся о. Подолинський.

смішним видались жаданнє зі сторони деяких пересадних патріотів, щоб вони так зовсім без потреби й без рації зrekли ся і свого імені й матірної мови!“

Як свободу готові Українці приняти від кожного, так народності чужої не приймуть. Нема й потреби вчити їх польської мови, коли „Галичина ще не польська“. Належить мати на увазі й те, до чого довели на Угорщині Мадяри своїм мадяризованнем. Колиб Українці не мали ніякої вокальної мови, булоб заслугою перед Богом навчили їх якої-небудь. Але вони, дякувати Богу, говорити вміють і на разі їх мова вистане їм. „Що може простий Француз, Англічанин, Німець у своїй мові виразити, то в своїй мові може виразити й простий Українець; а як фільософічного слова французького не розуміє простий Українець, так його певно й простий Француз не розуміє, хоч воно французьке; отже як образовані мови тим простим народам не помагають, так і українська мова Українцям не перешкаджає, а хоча простиий український народ зробити фільософом, можна його й при неграматичності нинішньої мови, таки по українськи, ним зробити. Заки простиий народ сфільософіє, то українська мова певне вже буде правдивим фільософом, отже й не конче треба іншої мови, щоб народ навчати, вистане й українська, а вже урядник як-раз по присту, а не клясично повинен до народа писати й промавляти“.

Приклад Америки — не для Галичини приклад; що там природне, тут може бути насильством. В Європі рівно-ж трудно прийшлося насаджувати демократизм замість феодалізму, як там феодалізм замість демократизму. Для всого мусить знайти ся відповідне живло. Тому розумнійше на українській землі навчати людей, що мають бути вільними, ніж учити, що мають бути Поляками. Перше потрібне й можливе, друге неможливе й непотрібне. „Українець, хочби й найбільше привязаний до Польщі, колиб хотів сказати щиру правду, сказав би невідмінно, що його в сердце вколою, коли якийсь загорілець, хоча йому підхлібити, наперекір українському походженню назвав його Поляком; бо колиб його се не образило, дав би тим самим доказ, що він підлій чоловік, бо признає, що походить із підлого пле-

мени, а в дійсності не людське племя може бути підле, тільки поодинокі члени його. Світлим і добрим чоловіком нехай величаеть ся його народ, а не щоб він випирав ся народа, бо тоді сам стратить вартість“. Не можна брати за норму того, що кільком Українцям легко приходить ся переочити своє українське походженне, бо то не всім так легко. Як не легко, на приклад, усім Німцям, уродженим у Галичині з матерей Польок або Українок, виперти ся німеччини, так і Українцям, хоч 16 літ молодого віку в школах по польськи перевели і з ополяченими Українками поженилися, не конче, як здавалось би кому, легко виперти ся себе. „Бо згук мови й імя свого народа електризує й дивно проникає жили чимсь надлюдським, що радше навертає, ніж відриває“. Здається їм, що вони Поляки, бо думки їм по голові вже не по українськи снують ся, але з довгої привички по польськи. А таки, як би з пімсті їх серце хилитися до України.

Не релігійний ані не цивільний утиск минулих часів є причиною українського сепаратизму, але почування відрубної, української народності! Так твердить о. Подолинський і для підкріплення свого твердження присвячує кілька заміток справам українського церковного життя і підданства в Польщі. „Колиб Поляки — каже він між іншим — утискали були колись грецький обряд, то найохотнійше й найлегше могли були грабити церкви в часі анархії, а не випосажувати“. Тай до унії з Римом не польський народ, ані не польсько-українська шляхта приневолила Українців, але завела її українська гієрархія з польським королем Жигмонтом III і єзуїтами. Се сказавши, о. Подолинський благорозумно застерігається ся против підозрення, будь то би та унія була прикра для Українців: „бо колиб нам була прикра, хто-ж би нам заборонив перейти в дізунію?“ А що до підданства українських мужиків у Польщі, то було воно обявом духа часу, обявом браку духової освіти — як між народами, так між правительствами — в цілій Європі. Тай не мало бути мужицьке підданство в Польщі тяжше від підданства в інших державах.

Отже причина українського сепаратизму не в утисках. А те, на чім він найбільше опирається, якраз і становить народність. Утиск, уроєний чи подекуди й дійсний, міг би відтручувати від Польщі тільки упередженого й несвідомого історії, але народність, нехай би її лиши небудь Українцям заперечив, віддалить їх від нього, всіх без винятку. „Дух української народності раз уже збудився в Українців, так і не вгласне вже“. Зєднати собі їх можна лише підсичуванням того духа, не угнітом.

Від австрійської бюрократії українська народність підперта на довше не може сподіватись. „Як тільки тій бюрократії вдасться усунути з української землі польську народність, вона зачне брати в руки й українську як уроджену в революційних часах, як сестру польської, як дитя славянської гидри, а передовсім як народність підданницьку, не бюрократичну“.

„Бодай се мое слово в порох обернулося, — каже о. Подолинський — але відав мені вже буде трудно посватати моїх синів як вільних Українців. А наш обряд, як був доси das dumme Pfaffentum або перекиньчиком, так і даліше останеться, бо не є офіційним обрядом“. Заповідь цього — указ бувшого губернатора і „славного творця“ галицької України, Стадіона, яким він в останніх днях перед конституцією наказував домініям і жандармам пильнувати, щоб українські священики не важилися брати від парохіян датків на Службу Божу. Після іншого указу (ч. 138 з 1848 р.) українське духовенство вже менше вартне, ніж леда який почтар. Так і не отямляться Українці, як віра їх зрівнана буде з кальвінізмом. А все те українському духовенству „на доказ батьківської милости й опіки за непохитну вірність“. Але се загально відоме, — пояснює о. Подолинський — що тільки вірному псові пан відважиться понакручувати вуха!“

Нехтованнем української народності, неузнаваннem українського імені й мови Поляки тільки викликають польсько-українську ворожнечу, тільки помагають правителству вдергуватись при абсолютизмі ще й по оголошенню конституції. Се не може тішити. Будить ся прочутте, що Українцям до правдивої свободи ще даліко,

а Полякам, хоч близше, таки не дуже близько. Всюди докоряють: Полякам-демократам аристократією, Українцям-лібералам польським мясом на українських ребрах. Інші, щоб їм дати доказ патріотизму українського чи польського, жадають приступлення до якогось клубу. „А я — каже о. Подолинський — на те відповім, що клуб — то секта; я-ж не сектом, але народови служу. Два тисячі голов, колиб їх мав на карку, дам собі повідтинати за український народ і за свободу якого-небудь народа, але за секту не дам собі обтяті навіть нігтя“.

Кінчить ся брошурка о. Подолинського уступом, де крім повторення перестороги перед ворожнечею читається таку заяву:

„Отсе моя гадка про нас; не ядерна вона, ані я не впертий у своїм, дам себе легко поконати, але тільки сильними аргументами. Коли припадком дійде се письмо до рук тих, яким робить докори, можуть його спалити так, як Гуса; не дбаю, аби лиши поправили ся“.

IV.

Найзамітніше з цілої брошурки о. Подолинського безперечно визнанне ідеї політичної незалежності зединеної України як демократичної республіки, самостійної чи в федерації з Славянщиною. Воно тим замітніше, що являється ся не лиш особистим визнанням одного о. Подолинського, але визнанням партії, названої „чисто українською“ для відріжнення від трех інших українських партій — польонофільської, австрофільської й русофільської.

Про „чисто-українську партію“ серед галицьких Українців у 1848 р. в нас доси не було нічого відомо. Мабуть поза речником чи й творцем тої партії о. Подолинським тай може кількома ще найближими йому особами (головно — кажуть — Шемельовським) ми даром шукали її членів. А що о. Подолинський, вичисляючи й характеризуючи всі українські партії, свою поставив на чолі перед іншими значно численнішими й голоснішими, се зовсім зрозуміле й природне. Своє кожному наймилійше й найважнійше.

Колиб у нас були докази, що галицькі Українці в 1848 р. знали що-небудь докладніше про київське „Кирило-методіївське Братство“ і його політичну програму, можна би припускати залежність ідеї о. Подолинського від київської організації. На разі однаке таких доказів нема, бо те, що подано 1848 р. в статті К. Падуха п. з. „*Narodowość polska i ruska na Ukrainie...*“ в „*Postęp-i*“ (ч. 8—9) про київську конспірацію й Шевченкову діяльність у ній під кличем вільної й незалежної України,¹⁾ ще дуже маломовне. Воно могло дрібку укріпити о. Подолинського в його ідеї, але не дати її. Ту ідею могла йому дати давнійша приналежність до галицьких конспіративних звязків. До того, що про се сказано вже, додає децо й „*Słowo przestrogi*“. Поминаючи вже повну анальгію між думкою вираженою в брошуру про українську незалежну демократичну республіку в евентульній федерації із Славянчиною й подібною думкою, що виринала в дискусіях польських революційних звязків Карбонарії (Приятелів народу) і „Стоварищенні Польського Народа“ (потім „Сарматії“), звертаю увагу на думки в тій же брошуру про космополітизм і про взорованнє на Америці, що висказані з тим самим критицизмом, з яким стрічалися в названих звязках, коли їх там, особливо під впливом лєлевелівської „Молодої Польщі“, порушувано в розмовах.²⁾ Але ще важніше тут таки виразне признаннє впливу світлійших Поляків на будженнє української народності, а при тім покликаннє директора поліції Сахер-Масоха на свідка.

Польським впливам належить приписати і схильність о. Подолинського до гадки про евентуальну федерацію незалежної України з незалежною Польщею, розуміється, демократичної, без аристократії й без езуїтів. У звязку з пропагандою такої федерації остають і примиряючи, але історично тільки через половину вірні, погляди о. Подолинського на релігійні й цивільні утиски Українців у давній Польщі.

¹⁾ Г. м. о. є: „З життя і творчості Тараса Шевченка“, Львів, 1914, ст. 29—31.

²⁾ Г. м. о. є: Шевченко і Поляки, Львів 1917, ст. 29—31.

Коли би припустити, що ідея вільної, незалежної, демократичної України в федерації з такою Польщею мала в Галичині ранше, перед о. Подолинським, яких визнавців, то шукати їх можна би лише у тім відламі „Стоваришення польського народа“, що називався „Руським Колом“, і там ще не між правими, але між лівими, не серед більшості, але серед меншості. Коли деякі з них знані були о. Подолинському, то він певно їх мав на мисли, коли писав про свою „чисто-українську“ партію.

Хоч і як незначний міг бути завязок партії незалежної України в 1848 р. в Галичині, краєве правительство певно мало про нього відомість. Лиш тим пояснювалось би, чому противники українства, які до того часу страхали центральне правительство українським русофільством, раптом почали його полохати ще й українською державою. Не хто інший, тільки заступник Стадіона по його виїзді з Галичини, гр. Голуховський, підставляючи ногу воєнному командантowi міста Львова Гаммерштайнові, писав у своїм політичнім звідомленню до Відня: „Поконало цісарське правительство польську шляхту, що стреміла до окремої держави зі столицею в Варшаві, а тепер хоче підpirати українську відрубність, яка стремить до окремої держави зі столицею в Києві“.¹⁾ Не виключене, що знав щось про се й намісник-номінат Вацлав Залеський, коли після пораження Австрійців на Угорщині і в Італії, в часі самого розгару революції у Відні й по закриттю сойму в Кромеріжі, зустрівшиесь у Krakowі з українським депутатом д-ром Евстахієм Прокопчицом, так мав до нього озватись: „Austria rozpada się — Polska być musi; teraz idzie o to, kto będzie królem. A wy Rusini, jeśli nie chcecie być z nami, to oglądajcie się na Kijów, albo ktorędy chcecie“²⁾.

Як такі відзвіви гр. Голуховського й Залеського немілі мусили бути австрійсько-українській партії, на скільки доходили до відома її, так непожадана була для

¹⁾ Ludwik Dębicki: Z dawnych wspomnień 1846—1848. Kraków 1903, ст. 87.

²⁾ Яковъ Головацкій: Замѣтки и дополненія къ статьямъ Г. Пыпина... Вильно 1888, ст. 18.

неї брошурка о. Подолинського, яка могла бути потвердженнем правдивості тих відзвів. Тому подбали про знищеннє її не ті, котрим о. Подолинський позволяв її спалити, як Гуса, але таки свої. О. Бірецький, котрий в листі з 27 цвітня 1848 р. згадував Я. Головацькому про свою статтю в „Postęp-i“ й нарікав, що на неї відповідають „якъ сами хочуть и якъ имъ треба“,¹⁾ такъ мабуть і не прочитав поважнішої відповіди о. Подолинського.

Австрійсько-українській партії не сподобала ся брошурка о. Подолинського не лише тому, що вона зовсім не австрофільська. Вона і в обороні української народності, хоч як рішуча й горяча була та оборона, розходила ся з поглядами австрофілів.

Передовсім відкидує о. Подолинський твердження австрофільських менерів, що одною з найважнійших признаків української народності є церковний обряд²⁾; протино-ж твердить, що в ріжних вірах і обрядах можна бути Українцем, як Українцем міг бути й поганин, заки його охрещено. Такий погляд був уже в XVIII ст. поглядом перемиського каноніка Андрія Якубинського, котрий так писав у своїй віршованій політичній коляді для української шляхти на рік 1764:

Rusin bowiem, tak jak Niemiec,
Francuz, Anglik, cudzoziemiec,
Naród znaczy, a nie wiare.
Więc przebaczy, kto maszkare
Tę przypisuje Rusi.

Kto w tych krajach lub się rodzi,
Lub w mieszkanie długie wchodzi,
Rzymianinem chociaż będzie,
Lub Kalwinem przecież wszędzie
Rusinem zwan być musi³⁾.

Такий сам погляд о. Подолинського треба вважати слушним. Але в 1848 р. партія, на чолі якої стояли гр.

¹⁾ К. Студинський: Кореспонденція Якова Головацького. Львів 1909, ст. 238.

²⁾ Über die Aenderung der Nationalität von einem Ruthener. Премиаль 1848, ст. 11.

³⁾ Г. мое: Коляда руській шляхті на рік 1764 (Діло 1912, ч. 6).

кат. гієрархи, не могла узнати тої слухності, як не могла погодити ся і з поглядами о. Подолинського на релігійні й цивільні утиски Українців у давній Польщі.

Дуже була би припала до серця й австрофілам оборона української мови, як би знову не безпощадна критика тої мови, що її вони в письмі уживали й називали українською. Ми нині з поглядом о. Подолинського на українську мову в 1848 р. вповні мусимо згодити ся і вважати його кращим знавцем нашої язикової справи, ніж усі спеціалісти собору учених із 1848 р. Шкода тільки, що він крім кількох віршованих уривків у своїй брошуру не дав до 1848 р. більше прикладів, як належить писати по українськи. Українська мова тих віршованих уривків справді жива мова, а склад їх також взорований на живій поезії простого народу. Мимохіть пригадують вони думки Турівського про вагу пізнання секрету принади народної української пісні для того, хто хоче мати ключ до серця народу. І я не помилю ся, коли припишу Турівському найбільший вплив на о. Подолинського як-раз у виробленню його високого поняття про українську мову з його відріжніванием правдивої, живої, народної мови українського народу від офіційальної мови австрійсько-української партії, з його поглядом на придатність української народної мови до дальнього розвитку й письменського ужитку. Поза тим вплив Турівського міг зазначити ся ще хиба в історичних поглядах автора „*Słowa przestrogi*“, взагалі-ж у його безпреривнім заінтересованню науковою літературою й публіцистикою, якого свідоцтвом безперечно є те „*Słowo przestrogi*“.

Вказавши на посторонні впливи, під якими виробилися політичні, національні, історичні й філььологічні думки першого безоглядного речника вільної, незалежної, демократичної України в Галичині, годі не зауважити, що кращою духововою власністю о. Подолинського все останеться незвичайна любов для свого народу, енергія й неустрашимість в обороні всіх прав того народу і його мови, вкінці взірцеве завзяття остатись самому цілою душою тільки Українцем, хочби прийшлося ним бути „покищо по польськи“, т. є. послугуючись польською мовою. Як се можливо було до 1848 р. „по польськи“ оставати

ся Українцем, зілюструє найліпше пригода, яку розповідав мені покійний крилошанин перемиської Капітули о. Павло Матковський. В 1848 р. в осені молодий професор перемиського ліцея озвався з катедри до своєї авдіторії, зложеній з Поляків і Українців: „З припоручення правителства від нинішнього дня маю викладати вам по німецьки або по руськи; як хочете?“ Поляки шепотом, порозумівшися з собою, всі були за польським викладом, але Українців, які ще перед хвилою розмавляли з ними по польськи, бо їх не вміли по українськи, нікак не могли за собою потягнути. Всі вони крикнули: „Просимо по руськи!“ Молодий професор, втерши слізозу радості, ще раз промовив: „Алеж, мої панове, надумайте ся, чи ви будете розуміти руський виклад. Ви-ж доси руського слова не чули в школі, а мало хто чув його й дома!“ Всі Українці, ще раз повторили хором: „Хочемо по руськи“. Поляки не протестували, бо німецький виклад був би їм ще більш ненависний. Професор почав викладати по українськи при великім одушевленню Українців, а Поляки тільки дивувались, як се вони нараз Українцями зробилися, бувши до останної хвили Поляками. „Русинами — замічав о. Матковський — ми всі були довго по польськи“¹⁾.

Завзятим Українцем „по польськи“ був і о. Подолинський, бо твердо вірив у скорше чи пізніше воскресення українського народу, вірив „по українськи“ і голосив, що „ніодин Українець не буде зрадником України“²⁾.

¹⁾) Варіант цього оповідання записано і в „Слов'ї“ з 1864 р. (ч. 21: Новинки). Польська згода на український виклад принята в тім варіянті за обяв польсько-української згоди, що, розуміється, не правдиве.

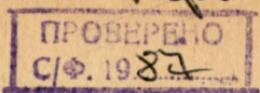
²⁾) Першу вістку про о. Подолинського і його „Slowo przestrogi“ подав я в „Ділі“ з 1914 р. (ч. 64), надрукувавши там у серії статей з приводу процесу Бендасюка статтю п. з. „Початок українства в Галичині“. Замість повтаряти ту принагідну статтю, дав я в сій книжці зовсім нову студію про о. Подолинського, на яку він впovні заслужив собі.

ЗМІСТ.

стор.

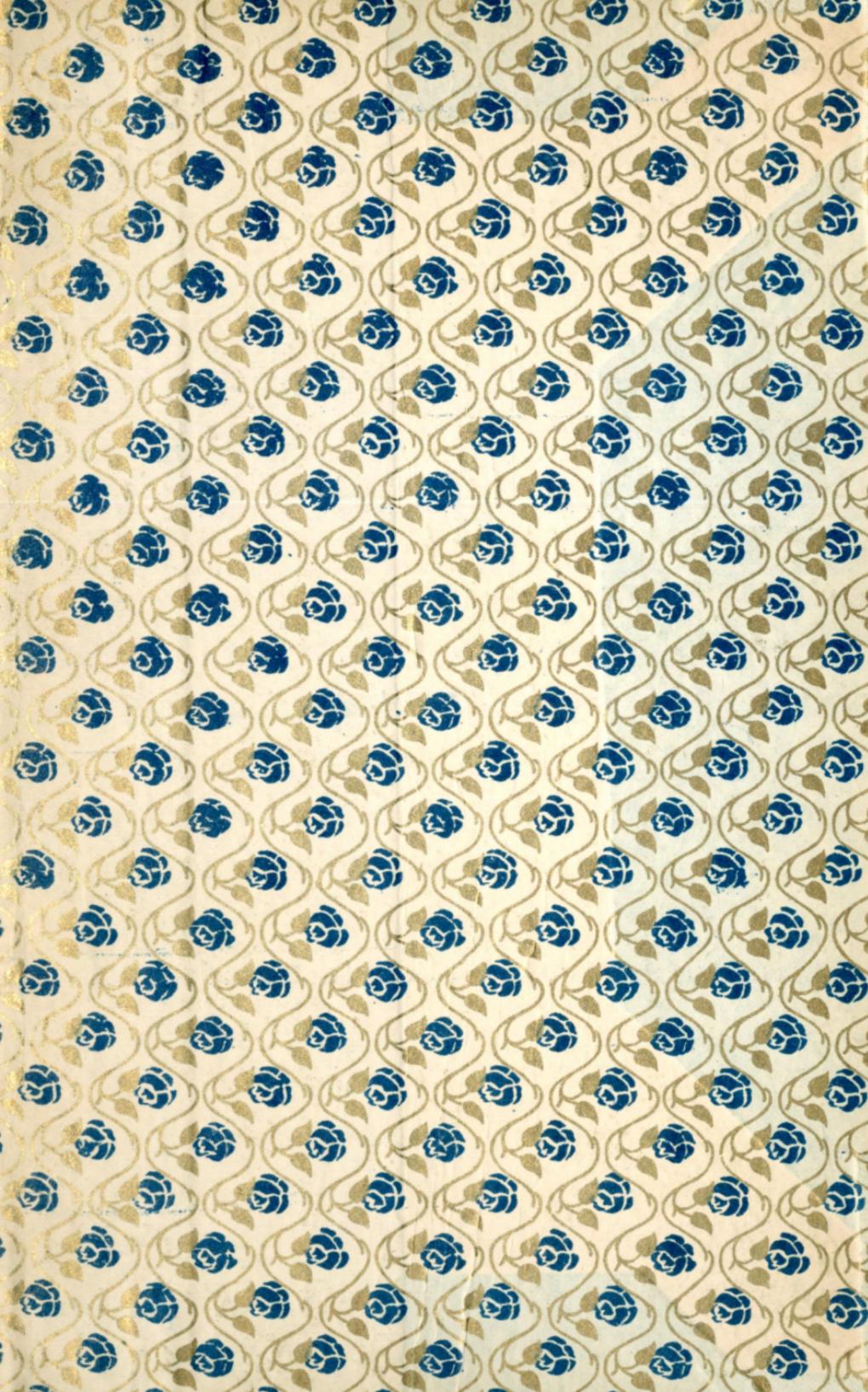
Передмова.	
1. Відрух наполеонщини на галицькім Поділлі	5
2. Із днів упадку Наполеона	10
3. Тернопільські паради в 1816 р.	17
4. Наполеон в антольогіях академичної гімназії у Львові	21
5. Забута гімназія в Збаражі	36
6. Перша галицько-українська просвітна організація .	51
7. Ossolineum	56
8. При церкві св. Варвари у Відні	62
9. Золота грамота з 1863 р. і незолота з 1830 р. .	68
10. Епископ Ф. Шумборський про польське повстання з 1831 р.	74
11. Цісар Франц I і еп. Снігурський	79
12. До біографії Маркіяна Шашкевича:	
I. Дід Маркіяна	83
II. Маркіян Шашкевич учеником гімназії у Львові .	86
III. У Захара Авдиковського	88
13. Два перші публичні виступи Маркіяна Шашкевича	96
14. Шашкевичева „Олена“. Фрагмент із студій над творчістю поета	105
15. Чорна книга	114
16. Кілька дат до життя й писань Гр. Ількевича . .	129
17. Речник незалежної України в 1848 р. о. Василь Подолинський	134

Ленрб

76647

В 3.780

ІЗ6784

ЩУРАТ : НА ДОСВІТКУ НОВОЇ ДОБИ